

42
Ш 66

Василь Шкляр
ПЕРШИЙ СНІГ

Василь Шкляр

ПЕРШИЙ СНІГ

Повісті, оповідання

Збірка молодого прозаїка складається з повістей та оповідань.

Молодий інженер-будівельник, гостюючи у своїх сільських родичів, закохується в онуку старого лісника. Хлопець любить свою неспокійну роботу, дівчина не може залишити без догляду старого діда. Так починається повість «Сніг». У творі автор порушує проблему охорони лісових багатств нашого краю.

Герої повісті «Хто твій Остап, Солоніє?» — молоді люди, які визначають своє місце в житті, в суспільстві.

Оповідання стверджують моральні цінності, красу людських стосунків.

© Издательство «Радянський письменник», 1977

ОДЕСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА

СНІГ

Повість

Хлопчик обіймав дівчинку за плечі. Вона сиділа на санчатах, а він щодуху мчав через увесь став, пхаючи ті санчата, й насилу встигав обминати дітвору, що, наче комашня, висипала на лід.

— Настко, тримайся! — кричав малюк. Дівчинка від страху й від задоволення заплющила оченята. Слухала, як дзвенів і витьохкував під ними лід, як вітер свистів, заплутуючись у її кісках.

— Помаліше, Миколко! — гукала вона, але ті слова тільки підстьобували малюка, і він ще дужче мчав і ще міцніше обіймав її плечі.

Галас розлягався над ставом. Розчервонілі дітлахи невгамовно кружляли на льоду, і все, що було поза його межами, тієї миті для них не існувало. Ніхто навіть не помічав, як довго стоїть на греблі дівчина в білому кожушку. Обличчя її було бліде, мовби його й не торкався мороз.

— Бережись! — кричав малюк і так розганяв санчата, наче хотів, щоб вони злетіли над землею.

Раптом голосно застогнав лід. Його тріск різонув слух, і галас, що здіймався над ставом, урвався. Санчата з дівчачими самі помчали вперед, а хлопчик відчув, як вислизає з-під його ніг лід, як щось холодне тягне його в безодню.

З тріском коловся лід, і розгублені дитлахи розсипалися в різні кінці, поки не опинилися на березі. На ставку зосталася лише дівчинка. Вона безпорадно озирнулася по боках, а потім затулила руками обличчя і голосно заплакала.

Хлопчик, як рибина, викинута на берег, ловив ротом повітря. Закоцюблими руками хапався за слизьку кригу, але та відламувалася, і її шматки, здавалося, пхали малюка в холодну глибину. Тоді він знову відштовхувався од чорної води і ламав перед собою крихкий лід. Хлопчик наближався до дівчинки. Він був певен, що ось-ось ухопиться за міцніший край і вибереться. Його почервонілі руки то, зметнувшись вгору, опускалися на ковзку кригу, то знову зникали під водою.

Марійці, що стояла на греблі, стало душно, і вона одним помахом руки розхристалася на собі хустку. Треба було щось робити, і дівчина кинулася до ближнього двору. Їй здавалося, що біжить вона дуже повільно, як у сні. Та ось пролунали за її спиною вигуки дівчорі, і Марійка зупинилася. Боязко озирнулася на став.

Мокрий як хлющ малюк стояв на льоду і, тільки тепер зрозумівши, де він був, почав безгучно схлипувати. А на його місці борсався у крижаній воді хлопець. Тільки він проламував собі шлях не до дівчинки, а до берега. І лід коловся тепер на великі крижини.

Нарешті прибігли хлопчаки на чолі з парубком, який вимахував довжелезною латою. Лід потріскував під ногами, але парубок обережно підступав до хлопця, що борсався

у воді, поки той не захопився за другий кінець лати.

Коли хлопець вибрався на лід, з нього струмками стікала вода. Якийсь час він стояв мовчки і тільки часто дихав.

— Спасибі, Жорко, — здобувся нарешті на слово. Озирнувся до хлопчика і гукнув ніби аж весело: — Ану додому! Мерщій додому, ох ти ж...

Марійка глянула на хлопця. Довге сіре пальто прилипло до нього, окресливши високу худу поставу. Вона його бачила вперше...

2

Надворі ще тільки сіріло. Вони йшли лісом, і під ногами хрумтів сніг. Розсипчастий, як цукор, він устеляв землю, і від того було видніше. Лютував мороз, потріскуючи у кришталіках снігу.

Рушниці висіли у них за плечима, бо в таку рань хоч і забачиш де звіра, та вцілити його зась.

Стиха розмовляли.

— Це спробуй добудитися старого, — бідкався Петро Іванович. — Зінчук у цю пору, мабуть, спить, як ведмідь у барлозі. Поки розбудиш, уся звірина розбіжиться.

Хата старого Зінчука стояла посеред лісу. Раніше він був лісником, але роки взяли своє, німечний, уже не міг працювати. Та мисливці рідко минали діда, бо знали, що як покаже Зінчук, де взяти загін, та як розкаже, що воно

і куди, то вже не йти додому з порожніми руками.

— Як-не-як, а вже оце восьмий десяток розміняв дідуган, — провадив Петро Іванович.

— Дарма, — кинув Жорка Чижик, шморгаючи носом, — зате в нього онука молода. Там така краля, ну просто лісова царівна, — хіхікнув Жорка, вдоволений своїм порівнянням.

— У тебе до неї ще молоко на губах не обсохло, — підкусив його дядько Демид. — Он під носом замерзло.

— А де її батьки? — поцікавився Богдан.

У ці краї він приїхав зовсім недавно і був ще, як кажуть, необстріляним зайцем. Дядько Демид запевняв, що хлопець нічого не вполює. Бо треба ще звикнути до місцини.

— Батьки? Та які там батьки, — зітхнув Петро Іванович. — Варка, дочка Зінчукова, нагуляла дитину в місті, от і перекинула її на руки старим. Тоді ще Зінчучка покійна ворушилася. Так і виняньчили серед лісу. Гомоніли, буцім Варка й хотіла її забрать оце недавнечко, та хіба ж та захоче. Дівка ж уже. Розуміє. І за старим треба доглянути. Не лишать же напризволяще.

— О-о-он його хата, — показав рукою дядько Демид. Там, на краю невеличкої галявини, притулилося до дубових стовбурів людське житло. Воно здавалося зовсім крихітним на тлі велетенських дерев.

— Собака в нього є? — запитав Богдан.

— Аякже, — відказав дядько Демид. — Та ти не бійся. Сьогодні мороз великий, а старий забирає в таку погоду Шарка до хати.

За хвилину вони вже стояли під маленьким вікном хатини, і дядько Демид, нахилившись, злегка постукав.

— Дужче грюкай, — підказував Петро Іванович. — Його щоб зараз підвести, треба вікно висадить. Ге ж так?! — підморгнув він Жорці і збив йому шапку на очі. Але тут же замовк, бо зсередини долинуло шарудіння, очевидно, їх почули. У вікні з'явилася бородата голова і одразу зникла, після чого заскрипів засув. Двері відчинилися.

— Хутчіш, хутчіш заходьте, а то холоду напустите повну хату, — хрипким голосом запросив їх старий. — Носять же вас чорти по ночах, — незле бурмотів він собі попід ніс, бухикаючи, як усі діди, котрі смалять самосад.

Вони зайшли до господи. Тут було тепло і темно хоч в око стрель. Зінчук довго нишпорив полицями, поки нарешті витер сірник і засвітив гасову лампу. По кімнаті розлилося бліде світло, впало на вибілені стіни. Хатина була обставлена громіздкими саморобними меблями, які від довгого користування вишліфувалися і потемніли. Під грубою стояло вузьке дерев'яне ліжко, з якого щойно підвівся Зінчук. На соломі в кутку лежав чималий собака. Видно, він звик до подібних візитів, бо, глянувши на людей, знову опустив голову на витягнуті передні лапи і спокійно примружив очі. На стінах Богдан побачив вишиті рушники й одразу здогадався, що коло всього цього пораяється жінка.

— Сідай, — кивнув хлопцеві старий, помітивши, що той зніяковіло стоїть біля поро-

га. — Бач, самі розсілися, а парубкові й місця катма, — жартома гримав він на гостей, що зручно влаштувалися на довгій лаві, і підсунув Богданові табуретку.

— Ну що там новенького? — спитав Зінчук у мисливців. — А це що за козак? — Він стрельнув очима на Богдана і, не чекаючи відповіді, опустився на край ліжка.

— Родич мій. З міста приїхав, — пояснював дядько Демид. — Інженер він у нас. Заохотилось і йому за звіром побігати.

Старий кивав головою, мовляв, усе зрозуміло, але Богдан помітив, що при цьому в його очах майнула настороженість.

Потім вони ще балакали про те, що потрібно було б зайців і кіз підгодувати, ганили начальство, яке не може виписати й підводи сіна для бідних звірят. Такий мороз, а вони ж, сердешні, бігають ото голодні. Між розмовою Богдан помітив, як у темряві сусідньої кімнати кілька разів майнула чиясь постать.

— Ти ще довго, Марійко? — гукнув старий. — Давай нам що-небудь там, бо ж цілий день треба за чимось жити.

— Та ми вдома зарядилися добре, — сказав для порядку Петро Іванович. Жорка крадькома торснув його ліктем. Йому не так хотілося «підзарядитися», як хоч одним оком глянути на Марійку.

До кімнати зайшла дівчина. Її заспане обличчя було гарненьке, хоч на перший погляд не таке вже й вродливе, яким розписував його Жорка. Волосся нашвидку зібране під білу крапчасту хустинку. Зате постать струнка, як стебло очерету.

— Доброго ранку, — мовила стиха і вийшла у сіни.

Незабаром на столі з'явилися мерзле сало, житній хліб і бутель тернівки. Після міцної наливки Богдан відчув, як його жилами розтеклося тепло. Він закурив цигарку і нишком собі, непомітно для інших, глипав на дівчину.

Вона сіла на ліжку поруч із Зінчуком. Рідко стрічаючись з людьми, Марійка рада була послухати дядьків.

— Спершу заженемо Дем'янову балку і Пасічки, — сказав колишній лісник. — А потім Топилку. От гінців тільки малувато буде. Ти хоч трохи тямий на цьому ділі? — звернувся старий до Богдана, і той зустрів його скептичний погляд.

— Та як циган на бджолах, — засміявся дядько Демид.

Хлопець знітився і глянув на Марійку. Вона пильно дивилася на нього великими зеленими очима. В них була щиро-наївна зацікавленість. Богдан розгублено усміхнувся, і Марійка відповіла йому тим же, блиснувши білими, як березова кора, зубами.

— Ну от і пора, вже розвиднілося, — кинув Зінчук. Він підвівся й одягнув витерту кожушанку. Потім дістав з цвяха, забитого в стіну, стару рушницю дванадцятого калібру.

— Щасливо, — сказала Марійка. Її очі зустрілись з Богдановими. На обличчі дівчини застигла дивна усмішка, крізь яку пробивався смуток. Надломлені брови ледь здригнулися. Він подумав, що не таким уже й наївним було оте Жорчине «лісова царівна».

Вони вийшли надвір. Сніг був такий білий, що від нього заболіли очі. Богдан натягнув шкіряні рукавиці, й у погляді старого блиснули глузливі іскорки.

— Недовго, хлопче, витримаєш, — сказав він. — А ви куди дивилися, трясця вашій матері? — дорікав Зінчук дядькам. — Голого чоловіка на мороз потягли.

— Та молодий, ніякий чорт його не вхопить, — виправдовувався Петро Іванович.

Богдан мовчав, наче мова була не про нього. Якись теплі, сентиментальні думки облягали його й відбивались у сірих очах голубими зблисками. Він милувався лісом, який дихав силою і чистотою. Від холодного повітря злипалися ніздрі. Однак згодом хлопець зрозумів, що старий казав правду. Його шкіряні рукавиці задубіли і зробилися як козуби.

Нарешті вони зупинилися на просіці. Зінчук пояснив молодим, як треба загнати ділянку.

— Та не дуже репетуйте, — порадив він їм услід.

Дорогою Жорка ще раз тихцем розтлумачив Богданові, що той має робити. Слід було йти лісом, дотримуючись певного напрямку, і перегукуватися між собою. Але не вельми гучно, щоб далеко не було чути.

Та коли ця робота скінчилася і вони підійшли до стрільців, Богдан здогадався, що не вгодив дядькам.

— Ні, голубе, — сказав Зінчук. Він уже не приховував своєї недовіри до новачка: — З тобою, я бачу, ми каші не зваримо. Іди

ти, Демиде, — звелів він дядькові, коли займали Пасічки.— Ну а ти, — кинув старий до Богдана, — ставай біля отієї осики й пильнуй.

Гінці пішли, і хлопець став чекати на своєму місці. Нарешті трапилась нагода вистрелити звіра. Тоді ці старі вовки знатимуть, на що він здатний. Зінчук, напевне, розповість удома Марійці, як Богдан приголомшив їх умінням стріляти. Побачити б, яким тоді буде її наївне личко, коли старий хвалитиме його, забувши про кпини. Може, вона знов усміхнеться й уже без смутку. Побоювався — лише б не промазати, не забути, що треба цілити наперед, з випередженням. Хлопець мався б зовсім чудово, аби не так перемерзли руки. Пальців майже не відчував, вони були як граблі.

Залунали голоси гінців, і Богдан звів курка, стискаючи рушницю. Силкувався затамувати своє нерівне дихання.

Минали секунди.

— Пішо-о-ов! — різонув слух охриплий крик Зінчука, і Богданові очі напружено заметляли по білому снігу. Ось вона, та мить. Поміж дерев біг заєць. Здавалося, що мчав він не дуже швидко, ніби аж завмирав на хвилю перед кожним стрибком. Вуха прилягли до спини, від чого він скидався на kota. Богдан прицілився і повільно натиснув на спуск. Тиснув з усіх сил, але пострілу не було, навіть не клацнув курок. Лише коли звір геть сховався за деревами, хлопець побачив, що натискав не на спуск, а на скобу.

— Що з тобою?! — накинулися на нього мисливці. — Заєць же йшов просто на тебе.

— Добре, що хоч рушницю не вкрав, — встромив і свого носа Жорка.

— Якого красеня, якого красеня прошпетив, — не вгавав Петро Іванович.

Зінчук глянув на Богданові руки, і глумливі іскорки згасли в його очах. Рукавиці, які тільки заважали, хлопець давно зняв, і тепер його пальці нерухомо стриміли, як червоні морквини. Старий нишком щось плямкав собі у бороду, ніби вагався, казати чи не треба, і дядько Демид боявся, щоб він не зігнав свою злість на родичеві. Богдан, аби хоч трохи загладити свою вину, не виправдовувався, а лише зіщуливсь і втягнув руки глибоко в рукава.

— Ну от що, — мовив Зінчук нарешті, але запнувся і знов щось промимрив у бороду, від чого вона ніби стала ще білішою, вкриваючись білим інеєм. — Мерщій чимчикуй до мене в хату, — він твердо дивився на Богдана. — Підвечір вони зайдуть за тобою. А теперечки ружжо хай собі за плечима, руки в кишені і гайда. Жартувати нічого. Так можна й калікою зостатись.

Богдан хотів огризнутися, щоб його не жаліли, як немовля, що йому зовсім не холодно, та побоявся ще більше роздратувати Зінчука. І потім там була Марійка.

Хлопець швидко дібрався до господи Зінчуків. Сипкий сніг не поналипав до чобіт, проте Богдан постукав у сінях ногами, даючи знати про себе, і зайшов до хати.

Дівчина сиділа на низенькому дзиглику біля груби і розчісувалась. Її довге русяве волосся розсипалося по плечах і грудях.

облямовуючи білий овал обличчя з круглими темно-зеленими очима. Марійку, здається, не здивувало його повернення.

— Померзли мої руки, — сказав Богдан. — От мене й потурили до хати.

Вона підвелася, відкинула коси за спину і підійшла до нього. Богдан відчув, як тепла рука торкнулася його задерев'янілих пальців.

— Швидше розітри їх снігом, — порадила дівчина. — Поки не зайшли зашпори.

— Але мене руки не слухаються.

— От горенько мені з тобою, — усміхнулась вона, і Богданові незграбні руки опинилися між її гладенькими долонями. Дівчина довго розтирала його задубілі пальці, і він зціпив зуби, щоб не зойкнути від болю. Марійка затисла його пальці в своїх, піднесла до рота і похукала. Потім взяла ковдру, обмотала йому руки і посадила на ліжку.

— Теж мені вояка, — сказала і сіла навпроти.

Богдан зумисне не зводив з неї очей, хоч дівчина справді вдалася гарна. Темно-червоні губи з тоненькими борозенками різко вирізнялися на білому обличчі. Круглі, як великі маківки, груди ледь окреслювала ситцева кофтина, що облягала кожен вигин тіла. З обмотаними руками Богдан почувався зовсім недолугим перед цією гнучкою лісовичкою, що сиділа проти нього, а здавалася недосяжною, як цвіт папороті.

Невдовзі руки стали відходити. Пальці ще були незграбні, але вже наливалися колючим теплом. У жилах йому теж потепліло, і вже несила було сидіти перед нею незрушно.

— Вже можна зняти ковдру, — сказав Богдан. Він міг звільнити руки й сам, але хотілося, щоб це зробила вона.

— Бач, швидкий який, — дівчина вдавано драгувалася, наче знала, як те її сердите личко виводило його з рівноваги. Хотілося пригорнути її до грудей, наче беззахисне зайча.

— Розмотай мені руки, — сказав він, — а то я теж умію сердитись. Тоді начувайся.

— Що ж ти зробиш мені?!

— Що? А тоді побачиш... Украду тебе в діда, ось що, — вирвалось у Богдана ні сіло ні впало, що він аж зникнів.

— Ого, який ти, — сказала вона, але підійшла, нахилилась і стала знімати ковдру. Пасмо її волосся ковзнуло через плече і торкнулося його щоки. Важка хвиля прилинула до грудей і перехопила подих. Вивільнені руки пашили болючим теплом.

Вона знов невимушено, як дитина, торкнулася його пальців. Він завмер.

— Я тебе бачила на ставку, — раптом сказала вона.

Спочатку він не знайшов, що їй на те відповісти, і змовчав. Потім здивувався чи то жартома, чи серйозно:

— Хіба ти виходиш з лісу?

— Отакої. Я і в твоєму місті була.

— Навіть так?

— Авжеж, у десятому класі на екскурсію їздили. Але там мені сподобалося тільки морозиво, — додала навмисне.

— І все? Чи, може, ще щось?

— Дерева, — швидко сказала вона, ніби давно чекала цього запитання. Стрілки її

брів опустились донизу. Видно, дівчина думала про щось зовсім інше. — А ти що там робиш?

— Я? Будую...

— Що?

— Наш трест буде річкові порти.

— Хіба в місті багато річкових портів?

— Ні, але ми будуємо їх по всій Україні.

— То, виходить, ти живеш по всій Україні?

— Авжеж. У місті я тільки прописаний.

— Славно, — мовила вона таким голосом, що Богдан майже фізично відчув його доторк десь на обличчі. Ланцюжок жартівливих слів, сплетений у думках, розсипався, і він тільки мовчки дивився на неї. Якимось віддаленим поглядом, наче на хвилю впав у забуття.

— Ти чуєш мене? — спитала вона.

— Що?

— Говори.

— Як ти живеш? — озвався Богдан, аби знову слухати її. — Тобі не самотньо в товаристві дерев?

— Ні, — сказала Марія з притиском. — Хіба річ у тому, скільки біля тебе людей? Дехто й у місті почувається самотнім.

— Звідки ти знаєш?

— Читала.

— Ну тоді ти права, — іронічно всміхнувся Богдан.

— А хіба ні? — зухвало глянула на нього дівчина.

— Чому ж ні...

— А як на мене, все це дурниці, — сказала Марія. — Самотність іде від неробства...

Десь крізь осердя її слів низалася тоненька павутинка ледь вловимого сѹму. Богдан не зовсім розумів, про що вона говорила, хоча дослухався її голосу всім єством. Так людина дослухається звуків музики, забувши, що існують ноти, сольфеджіо...

Коли вона замовкла, Богдан знову запитав:

— А що тобі ще сподобалося в місті?

— Багато чого.

— Чому ж ти не поїхала туди вчитися далі?

— А хто догляне за дідуньом? Він слабій і безпорадний. Сам не проживе. — Тепер і її погляд виповнився забуттям, ніби дівчина дивилася десь у себе.

Вони затихли.

3

До села поверталися тією ж дорогою, якою ішли й уранці. Вже посутеніло, і ліс був майже таким, як на світанку. Здавалося, все, що було сьогодні, — лише виплід Богданової уяви.

Петро Іванович уже вкотре починав переповідати, як він перехитрив лисицю. Згодом він і сам засумнівався, чи воно й справді так було. А тут ще Демид раз по раз устрявав зі своєю побрехенькою про зайця, якого, далєбі, вполював випадково. Мовляв, на такій відстані і так чисто ніхто з їхнього села ще не діставав вухатого. Добалакалися до того, що Петра Івановича взяв сумнів, чи він хоч

бачив ту лисицю, і для більшої певності мисливець зиркнув через плече. Пухнаста все-таки теліпалася за спиною, і її довгий хвіст сягав мало не до землі. Ні, дзуськи б її Демид перехитрив, подумав Петро Іванович, тільки йому ніколи цього не доведеш.

Дядькам кортіло потеревенити, і невдовзі вони вже кепкували над молодими, що понуро пленталися позаду, кожен зайнятий своїми думками.

— І я б не проти того, аби щось обморозити, — лукаво посміхнувся Петро Іванович. — Якщо така лікувальниця, то не шкода й ніг — не те що рук.

Богдана мало доймала ті натяки, і він механічно потакував головою. Його непокоїло одне, — як їм зустрітися з Марією і що на це скаже старий. Навряд чи йому сподобається, що Богдан учащає до дівчини.

Петро Іванович був у добромуморі.

— А чому ти, Жорко, нічого не одморозив? — оглянувся він до іншої жертви свого гарного настрою. — От і прогавив момент.

Проте Жорці, видно, було непереливки. Він до цього не обмовився й словом, забувся навіть шморгати носом, а тут огризнувся:

— На вас дивився.

— Отож-бо й воно. Іншим разом знати-меш, куди дивитися. — Петро Іванович самовдоволено зареготав, і його підтримав дядько Демид. За плечима в нього метлявся на мотузці заєць.

— Я ж казав, що ніякого біса не встрілиш, — кинув дядько Демид Богданові. І тут же замовк. Небожеві не пощастило, а він

Йому ще й докоряє. Подумав, що треба заспокоїти хлопця. — Та не бери ти це так близько до серця. Твоє ще все попереду. А вдома набрешемо, наче це ти його вбив. — І дядько Демид знов пригадав, як узяв зайця, і від усмішки поширшали навіть його вуса. — Я його бабах, а він тільки мельк — і лежить, тріпається, бідолаха... Ти поглянь, яка чиста шкурка. Як їхатимеш додому, візьмеш з собою. Скажеш, що це ти вполював.

— Чудова робота, — спокійно сказав Богдан. І хоч Демид і помітив байдужість у тій відповіді, проте він не образився на небожа. Йому тільки видалось, що у хлопця зараз не зайці в голові. Невже Зінчукова онука? Хай, міркував дядько, хлопець молодий, минеться. З ким не траплялося. Побачиш, було, дівку, ну чим тобі не красуня. А потім сюди, туди — й уже не така. Іншу давай. А то ж як.

Вони попрощалися на царині. Демид із Богданом звернули у свою вулицю і прискорили ходу, бо вже геть стемніло. Коли проходили повз двір діда Павла, не бачили, як старий перехилився, аж тин тріщав, щоб роздивитися, з чим повертається конюх Демид. Либонь, порожняком, вирішив навздогад, не роздивившись добре крізь темряву. Дурно убив день і ноги. І старий поплівся у хату, задоволено потираючи руки.

— Зараз баба бурчатиме, — попередив дядько Демид Богдана, як тільки зайшли до сіней і стали обмітати віниками ноги, — Та ти не сердься на неї, то вона люблячи.

— Де це ви швендяли до цих пір?! — зустріла їх тітка Явдоха. — Я вже думала, чи не

скоїлось чого, бува. Ну нехай хлопець молодий гуля, а то старий і собі. — Їм було ще не так і багато років, та вони вже вважали себе дідом і бабою. — Думала оце йти шукать, — провадила Явдоха, а Демид подумав, як добре, що вони впору нагодилися, бо й справді подалася б до лісу, вже не раз таке траплялося.

— Ну годі тобі цокотіть, — обірвав дружину дядько. — Краще подивися, що осьо вполював наш племінник. Смажитимеш взавтра.

— Кидай його отам у кутку та сідайте вечерять, бо ж, мабуть, Богданко зголоднів, як вовк. Ти його дотягаєш, що хлопець захляне, — бряжчала тітка ополоником по миснику. Дядьків трофей, здавалось, мало обходив її. Вона поставила на стіл дві миски гарячого борщу, і від його духмяної пари у дядька розширились ніздрі.

Чоловіки всілися за страву. Богдан довго крутив ложкою, дивлячись десь поза миску, поки нарешті став їсти — мляво, знехотя, мовби прийшов з іменин.

— Не смачно, еге? — стурбовано запитала тітка, коли небіж докурремкав борщ.

— Дуже смачно. Спасибі, — спохопився Богдан, підвівся, поцілував її в щоку і, мов засоромившись, вийшов до своєї кімнати.

— Що це сьогодні з ним? Чи не застудився, хай бог милує? — Явдоха злякано глянула на Деміда.

— Та кажу ж, що зайця убив, — повів убоки дядько вусами, кінчики яких підмочив у борщі. — А може, й зайчиху, не придивлялись. А ти ж як думала? Дурно парубок на

полювання ходив, чи що? — Він підняв тітчиного фартуха і старанно витер ним вуса.

— Ні, таки не вистачає тобі олії в голові, — сказала тітка та й пішла на кухню з порожніми мисками і з думкою, що її чоловік найрозумніший у світі.

Вона ще довго по тому, як чоловіки вляглися спати, тупала біля свого причандалля, щоб на ранок усе було готове. Тільки не та метушня проганяла Богданів сон, бо тітка щоденно допізна переставляла горшки або стукала у цєбрі сікачем. Хлопець не силував себе, щоб скоріше заснути, і дивився у темну стелю. Весь день, до найменшого дріб'язку, він перебирав у голові і подумки відчував біля себе Марію...

На кухні затихло човгання, і, важко зітхнувши, тітка лягла спати. Богданові стало ще самотніше. Наче він лежав замурований у темноті, і не було тому кінця й краю... Йому зробилося душно. Хотів підвестися й відчинити вікно, але згадав, що надворі мороз. Вікна знадвору, як і всі стіни хати, окрім однієї шибки, були обкладені сухим картоплинням. І зараз хатина здалася йому особливо тісною. Як тільки живуть у ній дядько з тіткою весь вік. Він би ніколи не зміг.

4

— Може б, ще молочка випив? — спитала тітка Явдоха. — Таке ж добре, оце щойно з-під корови.

— Ні-ні,— сказав Богдан,— тоді не подужаю й за село вийти. Не те, що блукати полем.

— То пождав би хоч дядька, ось-ось нагодиться. А то мені думай, де це ти там. Он, кажуть, у Смільченцях чоловік упав з ружжом та й застрелився. Зостався б, сину, вдома, а то й не відпочинеш у нас. І охота ж тобі никать, ти кажи, — бідкалась тітка.

— Та я ж і приїхав поникать, — мовив Богдан і почепив на плече рушницю.

— Обід же, обід забувся, — тітка сама увіткнула пакунок у його кишеню. — Може, вип'єш молочка? — попрохала востаннє, та хлопець уже вийшов із хати.

Він поволі брів балками, грузнучи у заметах. Ген на білому тлі чорною стіною вирізняється ліс. Жодна щілина не просвічується у ньому. І там заховалась хата. Він пам'ятає, де вона. Треба тільки дістатись просіки, а там за кілька хвилин її вже видно поміж велетенських стовбурів. Він зайде, погомонить із Зінчуком, аби старий бачив, що цей гість не такий уже й незугарний, перекинеться словом з Марією.

Нога шурхнула у якусь виямку, і за халяву чобота посипався сніг. Пусте, сніг зараз розтане, можна й не роззуватися, щоб витрусити його. Зараз розтане, і нозі буде гаряче.

Розступалися дерева, і між ними повисали білі простирадла світла. Ось показалися височезні дуби, мовчазні і нерухомі, як вартові. Богдан ще навіть не встиг вимізувати, що скаже, коли зайде до тієї хати, що ген причаїлася на краю галявини. Вже зовсім мало

відділяло його від Марії. Лише невеличка галявина. Гола як долоня, вона прослалася перед Зінчуковою хатиною, і на неї було боязко ступати. На цю місцину дерева не кидали своєї тіні, і над нею було найвидніше. Богдан чекав, поки втихомириться серце. Але чим довше він стояв, тим чутніше ставало калатання у грудях. Воно відлунювало в усьому тілі. А довкола чаїлася тиша. Біла й крихка тиша.

Він стрепенувся, коли звідкись узявся собака, і гавкіт його заглушив стукотіння серця. Мовби воно геть зупинилося. Перед ним стояв Шарко, метляв хвостом і хитро блискав рухливими очіцями. Хлопець розгублено дістав з кишені шматок хліба і кинув собаці.

Довго скрипіли двері, а потім на порозі виріс Зінчук.

— Це ти там собаку дратуєш? Заходь до хати, — сказав байдуже старий, ніби нікого й не сподівався побачити, окрім Богдана. Зінчук зник у чорній проймі, залишивши двері відчиненими, і хлопець хутко пішов за ним. У сінях було темно, хоч око виколи, напевно, темніше, ніж тоді, як заплющиш очі. І Богдан довго не міг намацати клямку, щоб зайти до кімнати.

— Ну що там ще не так? — прохрипів Зінчук, одчинивши двері. Богданів погляд шугнув поверх його плечей. І зупинився. На ліжку сиділа Марія, підбгавши під себе ноги, і щось шила. Вона теж підвела очі, але Богдан не зрозумів; рада вона чи ні. Він привітався, і старий мовчки показав на лаву. Богдан сів, поставив межі колін рушницю.

— Я... я тільки на хвилинку, — вимовив. — Так зайшов. Зігрітись трохи. — Марія стежила за його губами, наче боялася, що він скаже щось не так.

— Хто ж це один тиняється лісом? Не такий тепер дурний звір пішов, щоб сам на мисливця біг. — Зінчука, мабуть, усе дратувало в Богданові, відколи він його побачив. Старий усівся на простелену на долівці куфайку і заходився далі плести обличений перед цим кошик. — Це тобі не місто, де хліб сам іде до рук, — сказав він і нижче схилив голову, щоб не зустріти благальний погляд Марії. Богдан зніяковіло крутив у руках рушницю.

— Ніде хліб не йде сам до рук, — обізвалась Марія. — І там люди роблять. І не нам їх судить...

— Роблять то роблять, — старий жбурнув у куток лозину, що тремтіла в руках і ніяк не потрапляла в свою петельку, і став скручувати цигарку. — А чого, — він послинив край газетного клаптика, — Варка туди подалася? — (При Марії Зінчук інакше не називав дочки). — Бо тут хазяйство! І город, і скотина, і ніякісінької тобі перерви. А там що? Одробила свою годину, наквацювала губи та й повіялась, куди очі бачать, льотра...

— Діду! — З Маріїних очей готові були бризнути сльози. Не тому, що вона образилася за ту жінку, яку взагалі бачила кілька разів, але ж поруч Богдан.

☞ Зінчук теж подумав, що далеко зайшов при сторонньому. Він загасив цигарку і мовчки взявся за кошика. Потяглася мовчанка. Тільки потріскувала висушена лоза, вигина-

ючись під Зінчуковими за grubілими пальцями. Марія боялася глянути на Богдана, і її зблідле обличчя схилилося над шитвом.

— Я піду, — хлопець встав.

— Зажди, пообідаєш з нами, — пом'якшав Зінчук. — Свою харч Шаркові оддав, а сам голодний, либонь. Гайда, Марійко, що там у тебе, — не відриваючи очей від плетіння, сказав до онуки. — І в нас, як у людей.

Марія глянула на старого, як на вередливу дитину. Вона знала, що дід, коли його зачіпали за живе, ставав нестерпним і міг балакати казна-що, аби тільки наперекір. Оце й зараз, із її матір'ю...

Востаннє Варка навідалася до них років зо три тому. Горда, ставна, пишна, як пава. Голова піднята високо вгору й трохи відхилена набік, ніби Варка весь час збиралася глянути позад себе. Від неї пахло гіркуватими парфумами. Дивилася на всіх зверхньо, ледь примруженими очима, буцім хотіла запитати: «А ти що за птиця?» На Зінчукове бурчання тільки поблажливо посміхалася, пропускаючи його повз вуха. Підходила до Марії, хотіла її обняти, але дівчина уникала пестошів. «Гонориста, — казала Варка, — вся в мене». — «Хай бог милує, — одказував Зінчук. — Ти на чортицю схожа, а рівняєшся до янгола». — «Чого я вам так упоперек горлянки стала? Не бійтесь, хліба вашого не їсти му. Взавтра ж поїду. І Марію з собою заберу. Бо здичавіє тут з вами», — нахвалялася Варка. — «Я тобі заберу! Я тобі заберу! — підступав до неї Зінчук. — Осьо бачила?» — Старий тицьнув їй дулю під самий ніс.

Варка гидливо скривилася: «Оце культура!! Ну ні, дочку я на вас не покину!»

«Нікуди я не поїду», — сказала Марія.

«А чула?! Чула?! — закричав Зінчук до Варки. — Нікуди вона не поїде! — Од крику здіймалися його впалі груди, а в кутиках губ проступили дві цятки білої піни. — Чула, паскудо?!» — тупнув ногою Зінчук.

Варка поїхала того ж дня.

А вночі Марія чула, як плакав дід. Страшно плакав. Уголос.

...Дівчина поставила на столі страву, а сама легко, як сарна, скочила на ліжку і знову взялася шити.

Зінчукові не подобалося, коли вона втручалася в чоловічу розмову. Та Марія й сама не хотіла говорити. Йй було любо сидіти мовчки. На серці стало якось затишно, а чого — про це Марія ще не думала. Вона тільки зрідка підводила очі на Богдана, вслухаючись у те відчуття, що ніжним клубочком чаїлося в грудях.

— Ти надовго? — обізвався Зінчук.

— Що?

— До дядька, питаю, надовго?

— Вже мало зосталося.

Зінчук одним оком глипнув на Марію, та дівчина сиділа, як глуха. Обличчя її, здавалось, затвердло, тільки рука з голкою миготіла в повітрі, наче жила своїм осібним життям.

— Відпустка? — спитав Зінчук.

— Авжеж.

— Ти... — хотів щось сказати Зінчук, але передумав, і тепер знову запала тягуча мовчанка. Тільки чулося сьорбання старого. Він

став їсти швидше звичайного, наче боявся, щоб з рота не вирвалося якесь слово.

— Ти от що, — мовив старий і поклав ложку. — Полював би ти на полі. Тепер заєць у риллі лежить. У лісі тобі робить нічого. Тільки час змарнуєш. А зараз, — Зінчук підвівся з-за столу, — перехопив крихту, то й можеш іти. Я сам, — сказав до Марії, — я сам за ним вийду. Марія тільки стелула плечима, мовляв, чи ж їй не однаково, а клубочок у грудях здригнувся і став холодним, як сніжка.

5

Дівчина стояла біля хати, під височезними дубами, і простягала вперед руки. На її долонях лежали теплі шматочки хліба. Щойно винесені з домівки, вони ще не встигли вистудитися на холоді.

З лісу до Марії наближалася кізка, легко перебираючи тоненькими ногами. Вона витягла вперед шию і, наморщуючи мордочку, часто вдихала повітря, ніби вже здалеку чула запах хліба. Її м'які очі, кольору чорного оксамиту, здавалося, пильно вдивляються у самісінькі зіниці.

Ну й вигналася ж красуня. Аби не червона стрічка, що облямувала її посивілу шию, годі було б упізнати в ній те захиріле козеня, яке торік підібрав на морозі дід. Тоді його тоненькі, як очеретини, ніжки дрібно тремтіли, ледве дигаючи по хаті. Марія виходила його, немов малу дитину: із соски поїла

молоком, зіллям, аж поки козеня не стало жувати сінце. Шарко й собі наважувався простягати писка до кізчиної шовковистої мордочки. Кізка наморщувала круглого, як чорна слива, носа і відверталася. Та врешті-решт помирилися. Застрибали удвох, аж хата ходила ходором. Тоді й вирішив Зінчук, що їхній гості час уже до лісу. Марія мовчки дістала червону стрічку і пов'язала кінці на шию, аби легко було відрізнити її від інших. Потім дід прочинив навстіж хатні й сінешні двері і двічі ляснув у долоні. Кізка сторожко глянула на нього, але з місця не зрушила. Дід легенько підіпхнув її до виходу. Кізка, впираючись, як телятко, вийшла надвір. Старий знов ляснув у долоні, однак тварина тільки жалібно дивилася на нього своїми тьмяними вологими очима.

«Ходімо в хату, — сказав дід Марії. — Нехай звикає».

Пізніше Марія вийшла надвір і побачила, що кізка походжає біля хати. Вгледівши дівчину, вона підбігла до неї і стала тикатись чорненьким носиком у Маріїні долоні. Марія винесла з шопи в'язочку сіна, кинула його козеняті. Воно стало смикати сіно, жувало, задоволено кліпаючи очима. Підбіг Шарко, нюхнув кізку, наче шепнув щось на вухо, і вони застрибали галявиною.

Отак і жила найда в Зінчуковому обійсті. Біля шопи завжди лежала в'язочка сіна, то й нічого було блукати в пошуках наїдку.

Якось уночі Марію збудив Шарковий гавкіт. Незвично — не злісно, а жалібно — гавкав Шарко, проте Марія не звернула на те

уваги. Тільки вранці вони з дідом побачили, що найда щезла.

— Свої забрали, — сказав старий. — Кози.

Та одного лютого морозного дня, саме після хуртовини, Марія вийшла з хати і од подиву аж заклякла. Біля шопи стояла коза з червоною стрічкою на шиї. Вона мало була схожа на їхню найду (шерсть від морозу посивіла, стала жорсткою, ноги подовшали — вся вона витяглась, підросла), і якусь мить Марії здавалось, що це інша коза з її стрічкою. Зголодніла тварина схилила голову, пригнухувалася до того місця, де завжди лежала в'язочка сіна. Зачувши людину, коза різко підвела голову й інстинктивно відскочила вбік. Стала й сторожко глянула на Марію. Дівчина зайшла до шопи, винесла сіна, тоді козуля підступила до неї і стала смикати траву прямо з рук... Марія вгледіла руденькі й чорні плями під шиєю. Їхня кізка.

Після того вона часто прибігала під хату, особливо ж у негоду, коли все замітало снігом...

Кізка ткнулася писком у Маріїні долоні і, швидко перебираючи ротом, злизала шматочки хліба. Дівчина дістала з кишені ще. Жорсткий язик приємно лоскотав долоні. Марія сміялася. Потім козуля зірвалася з місця й кинулася геть. І так було завжди. Поволі вона підступала до дівчини і швидко-швидко мчала від неї.

Ще трохи постоявши надворі, Марія зайшла до хати. Дід сидів біля вікна. Очевидно, він спостерігав за Марією, коли вона годувала козулю, бо якось спроквола мовив:

— Голодне воно, бідне. Все замело, закидало снігом, отож і біжить сюди. — Старий тяжко зітхнув. — Хіба ж йому такого наїдку треба? — І, помовчавши, кинув: — Взавтра ж підеш до контори та скажеш, нехай везуть сіно. Та лісника хай дають, а то...

Марія від несподіванки лише кивнула головою. Дід ще ніколи не посилав її в таких справах, а завжди робив це сам. Тепер же він заговорив навіть про нового лісника, хоча, Марія була певна, його доймала до болю ця думка. Вона здивовано глянула на діда і раптом вперше помітила, як він зістарівся. Борозни зморщок розійшлися з чола аж на скроні, і в них причаїлися темні тіні. Голова ледь помітно трусилась, а плечі безпомічно опустилися, мов під важкою ношею. Велику долоню, суху, як шмат дубової кори, старий тримав біля серця...

6

Нарешті Жорка Чижик зважився підступитися зі своїми проханнями до колгоспної контори. Він ішов неспіхом, обмізковуючи кожне слово, яке мав казати, частенько зупинявся і за звичкою почухував потилицю. Перше ніж зайти всередину, Жорка присів трохи перепочити під вікнами. Він уместився на довгому дубовому ослоні, витягнувши ноги, і, щоб краще зосередитись, заплющив очі. «Все буде добре, все буде добре», — подумки твердив собі. Коли грюкнули двері і з будинку

хтось вийшов, він і не поворухнувся. До Жорки ніхто не обізвався, певно, його не помітили, і він тільки чув часте порипування снігу під легенькими кроками. Хлопець розплющив очі, щоб побачити, хто це ним знехтував, і враз підскочив, наче його хто голкою штрикнув.

— Маріє! Стривай, Маріє, — Жорка став наздоганяти дівчину, забувши, для чого він тут з'явився. — Могла б і подождати, — сказав, коли вже йшли поруч.

— Я не чула.

— Еге ж, не чула. А я думав, що ти розучилась людської мови з твоїм дідом.

— Старий уже, то й дивуватися нічому.

— Еге ж, старий... А який це там у вас вовк іздох, що ти показала носа в село?

— Вовк не здох, а от інших звірів таки поб'є лиха година.

— Це ж яка година? Чи не Демидів гість часом? Тоді можна не боятися, з нього такий стрілець, як із мене батюшка, — хіхікнув Жорка, хоч, видно, йому було не до сміху. Дотеп, не до слова сказаний, вийшов пісним.

— Годівниці давно пора поставити, — випалила Марія, щоб угамувати Жорку. — Усе чисто позамітало...

— Еге ж, позамітало, — погодився Чижик.

— А ви сидите тут і ніхто й вусом не поведе.

— Так оце ти й прийшла нам вуса підкручувати?

— З вами добалакаєшся.

— Маріє, та хіба ж я... Я для тебе що б тільки міг. Ну що там, скажи. Мо', чимось допоможу.

— Ти?

Марію вже починали стомлювати ці теревені.

— Якщо сам бригадир не може зарадити, то де вже тобі?

— Сидір? — грізно перепитав Чижик. — Знайшла велике цабе. — Він поморщився і сплюнув через губу.

— Цабе не цабе, а... Ти хіба хто?

— Я? — Жорка витріщився на Марію, ніби здивований тим, що вона питає про всім відоме. Та зрештою проковтнув образу. — А що він тобі понабріхував, цей начальничок? — спитав таким голосом, наче відповідь мав записати до протоколу.

— Сказав, що звір — на те він і звір, щоб сам собі поживу шукав.

— М-да, — протяг Жорка. — Отак, значить, до природи... Ти знаєш, що йому за це зроблять?

Марія тільки стинула плечима.

— Ось ти й удома, — сказала по хвилі.

— Ні, поки що нам по дорозі. Треба щось на лату зрубати, — промимрив Жорка й принишк, бо раптом згадав, що при ньому й сокири немає. Та Марія того не помітила, і Чижик додав: — Дід же тепер не лісникує, то раніше налаяв би.

— Зараз йому болить не менше, — сказала Марія, сердита, що тепер Чижик патякатиме аж до лісу.

— Еге ж, болить. Але він мені потурає, — сказав Жорка про Зінчука, як про давнього приятеля. А щоб Марія більше не перебивала його, то завів без упину. — На мене ніхто

каменюку в пазусі не носить. Ось прилашту-
юся на роботу — отоді заживу! — Жорка під-
моргнув сам собі. — А ти, Маріє, сиділа б со-
бі вдома. Не жіноче то діло — по конторах
вештатись. Одпочила б хоч взимку, бо літо
прийде — там од посадки нікуди не втечеш.
Сапу в руки і...

— А я й не збираюся тікати.

— Еге ж, не збираєшся. Але жіноча робо-
та, я тобі скажу, вона наймарудніша, — тут
Жорка тяжко зітхнув, наче сам був зморений
тією роботою.

— Мені не важко було, — сказала Ма-
рія. — Тепер важче.

— Так ти б до клубу навідувалась.

— Щоб сміялися? На ферму не йде, а як
до клубу... — Марія запнулася, мов не виста-
чило повітря в легенях договорити. Цього
разу змовчав і Жорка. І дівчина, дивлячись
попід ноги, мовила сама до себе: — Ніхто не
зна, як зараз дідові. Не можна його лишати.

Марія пішла швидше, бо Жорка навмисне
вповільнював ходу, аби розтягти розмову.

Згодом вони вийшли за село й попросту-
вали полем.

Густо присипане снігом, воно здавалося
суцільним білим безмежжям, де губився, блу-
каючи, погляд, поки не спинявся на обрії, що
обіперся на чорний ліс.

Жорка заторохтів про своє солдатське
життя і, зрештою, перейшов на анекдоти. Він
сипав ними до самого лісу, хоча на засмуче-
ному Маріїному обличчі й не з'являлася ус-
мішка. Чижик помітив це лише тоді, коли
уволю нареготався сам.

Тоді він притих. Посерйознішав. Лице стало мінитись у ваганнях. То втягувались, то надималися щоки, шкіра пересмикувалась аж на вилицях. А неподалік од Зінчукової хати Жорка раптом зупинився й притримав Марію за рукав.

— Підожди, — попросив уже зовсім іншим голосом.

— Що? — Дівчина глянула на Жорку недобрим оком, і він розгубився. Потер потилицю, кашлянув у кулак.

— Ну що, кажи, бо нема коли.

— Маріє... — обізвався Жорка так, наче застудив горло.

— Ну! — Дівчину брала нетерплячка, а Чижикові наче одібрало мову.

— Ти... той... Дідові привіт од мене... Скажеш, хотів одвідати його, та от... контора... — Жорка сам не знав до пуття, що хоче сказати, й від напруження аж почервонів. — Еге ж, контора... А дідові привіт.

— Та добре вже, передам, — всміхнулась Марія чи то від полегшення, що її нарешті залишають у спокої, чи її розвеселило Жорчине обличчя, яке кумедно грало жовнами.

— А я... той, назад. Бо ще не встигну.

Жорка різко повернувся і, не озираючись, заспішив до села. Йшов зашироким, як на нього, кроком, з підстрибом і якомсь незграбно, наче почував на спині чийсь пильний погляд.

У Будинку культури було холодно, хоч собак ганяй. Присутні розділилися на два гурти. Перший — хлопчаки, що затіяли гру і шугали з кутка в куток, а другий — пристаркуваті вже чоловіки, які грали в доміно, чекаючи зборів. У всіх кінцях лунав галас...

Петро Іванович ганив Жорку Чижика, що він знов недоречно зробив «рибу» і відсунув йому «лисого». Та хлопець не ображався і лиш винувато глипав на напарника.

Сьогодні Чижик почув добру звістку: сам голова за нього постояв. Нарешті скінчаться материні дорікання, що він ще восени прийшов з армії, а й досі валяє дурня. Тепер з цим покінчено, хай радується, що син її — людина шанована. А ще старенькій хотілося, аби він скоріше привів до хати невістку, бо на селі уже й так лишилася жменька тих дівчат. Пусте, для Жорки знайдеться, де вже там! Він знає, що робить. Ось буде робота, то можна думати й про невістку.

— Багатенько сьогодні людей зібралося, — сказав задоволено Чижик. — Навіть молодих трохи є.

— Кіно після крутитимуть, то і є, — грякнув кісточкою об вичовганий стіл Петро Іванович. — А ти в карту дивись, сидиш як на голках. Думаєш, що в тебе в голові, те й у всіх. Комаха, — так звали голову, — зна, що робить. Кіно теж хитра штука, хоч і крутиться, — моргнув він бровою.

Славний чоловік, цей Петро Іванович, подумав Жорка. Зараз грима, а сам же замовив

за нього словечко перед головою. І Жорка намагається зосередитись на білих бубках, що рясніють перед очима, щоб Петро Іванович не сердився.

— Жорко! — це вже Сашко Клапоть зайшов до клубу і гукає ще здалеку. — Кидай ти цих дідів, є діло серйозніше.

Чижик ягнятком дивиться на Петра Івановича.

— Та йди вже, йди, — каже дядько. — Все 'дно тут користі з тебе, як молока з цапа. Хто там на висадку?

Сашко один з Чижикових ровесників. Він теж недавно повернувся зі служби і ще й досі ходив у зеленому бушлаті і галіфе, а на сивій шапці zostався відбиток зірки. Клаптем його прозвали ще до армії, тоді Сашко й справді був чистісіньким опудалом і незграбою. А зараз он який парубок, навіть і не дивиться на сільських дівчат. Де й ділася та незугарність. Тільки вуха як були великі, такими й лишилися. Зараз вони червоні, мов півнячий гребінь, і Жорка подумав, що, мабуть, надворі ще більше береться на мороз. Бо й у вікнах наче не скло вставлене, а крижини.

— Ну що там? — Жорка певен, що Клапоть бовкне якусь дурницю.

— Сьогодні депешу отримав з міста від дядька Сави. — Клапоть хоче напустити на себе байдужість, але якийсь дитячий захват так і пре з нього, і кожне слово хлопець мало не ковтає.

— Ну й що? — недбало кидає Жорка.

— Роботи у них на заводі... Сама тебе шукає.

— Ну й що? — повторює Жорка і зовсім збиває Клаптя з пантелику.

— Як що?.. Ти ж сам рвався... Канючив, щоб разом...

Жорка таки метикував раніше, чи не гайнути б їм десь між люди, й тепер негаразд відмовляється од своїх слів. Через те він не квапиться з відповіддю. Відійшов у куток, де стояв бачок з водою, ліниво одкрутив краник. Видно, його не дуже мучить спрага, але все-таки він п'є — неквапом, спершу гріє воду в роті, щоб не застудитися. Нарешті обережно, як кришталевий келих, ставить кухля, — наче втішається з Сашкової нетерплячки.

— А далі що? — спитав Чижик.

— А далі все як по маслу. Гуртожиток, дівчат сила-силенна. О п'ятій скінчив роботу, та й будь здоров. Театр, концерти, цирк! — Клапоть загинав на руці пальці. — Ідьмо, кажу тобі. Не пожалкуеш. Хоч світа побачимо.

— Театр, кажеш? Концерти, цирк? — Жорка, ніби вагаючись, поклав руку на потилицю.

— Та що завгодно! — вигукнув Клапоть, обнадіяний Жорчиним хитанням. І, щоб геть розвіяти сумніви, додав: — І зарплата — о!

— Зарплата?

— О! — показав Клапоть великого пальця.

— Еге ж, о, — погодився Жорка. — Тільки я не поїду, Сашко.

— Це ж чому? — не повірив Клапоть.

— Бо не поїду.

— Що значить «не поїду»?

— Звикся я, Сашко, тут. Як каже Зінчук, коли вродився лисом, то вовком не будеш.

— Мелеш казна-що зі своїм Зінчуком. Хіба тебе тут за поли щось держить?

— Еге ж, держить.

— Дивись, тобі видніше, — сказав Клапоть. — А я поїду. Спадуть морози — одразу й гайну. Годі. Звикся, кажеш. А до чого? До цього порожнього клубу? — Клапоть замовк, бо раптом усі притихли й обірвалося клацання доміно.

З'явилося начальство на чолі з Комахою, що тримав під пахвою незмінну коричневу папку. Голова роззирнувся довкола і, видно, зостався задоволеним.

Завклубом уже приготував стіл. Накрив його червоним сатином і поставив карафку з водою. Мабуть, дівтора кудись поділа склянку, бо він скрізь обнишпорив і ніяк не міг її знайти, а потім передумав шукати. І так обійдеться. Все одно тієї води ніхто ніколи не п'є, то нащо йому зайвий клопіт.

Голова примостився за столом і розпорядився одразу починати. Люди щільно повмощувалися одне біля одного, і струмені пари, що йшли з ротів, купчилися в клубки.

— А Комаха — чоловік з розумом, не скида свого каракулевого пальта, — тихцем шепнув сусідові на вухо дід Павло, що сидів у останньому ряду. То було його улюблене місце. Звідти якось спокійніше кидати репліки, до яких він був дуже охочий. Вредний же дід Павло. Радий, що діждався вже пенсії і сам собі пан.

Спершу виступив колгоспний бригадир Сидір, і всі йому підтакували, що пора вивезти на поля гній. Сидір сів упевнений:

Його доповідь пройшла гладенько. Причепкуватий Павло—і той ні до чого не прискіпався.

Потім узяв слово агроном і говорив так, що дід Павло не міг второпати, до чого той веде. Та ось йому стало прояснюватись.

— Цього року, — казав той, — гарна зима, товариші. І найкраща вона тим, що накидала багато снігу. Не довелося розставляти й за-тримувачів. І ми вже зараз повинні готуватися до весни. Цей рік віщує великий врожай, і кожен повинен допомогти колгоспові. У нас, товариші, не вистачає робочих рук. Багато пішло на пенсію, а зміни, прямо скажемо, нема. Молоді втікають до міста...

— А чом би їм не втікати? — вигукнув дід Павло. — Погано тут їм, та й край. Гляньте оно на Митю Сироїжку, — дід підвівся і показав рукою на двері, де обіперся на одвірок Митя. — Йому б зараз у театрі справжньому сидіти, так вівці плодяться.

Сироїжка наполохано потупив голову і заховав руки за спину. Усі засміялися.

— Товариші, ви ж на зборах! — втрутився Комаха і сам ледь стримав усмішку. Кумедний цей Сироїжка, що не кажи, але Комасі було не до смішок, бо надходила його черга виступати, то нема чого зуби показувати. Треба зосередитись.

Кожен виступ Комахи поділявся на дві частини. Спершу він діставав із зачовганої коричневої теки, яку бачили в нього з першого дня головування, рівненько списані аркуші й говорив теж якось рівненько, не зовсім зрозуміло для дядьків. Як ото буває по телевізору. Кидав такі слівця, що сам чорт на

них язика у вузол зав'яже, та все притискав на закінченнях — ація, -іція... А дочитавши оті премудрості, Комаха тяжко зітхав, наче сім кіп змолотив, витирав хустинкою спітніле чоло і переходив до другої частини, себто починав усе заново, але вже своїми словами, тими, якими щодня розмовляв з людьми.

Отож і тепер він підвівся, якомсь ураз споважнів, начепив окуляри, які теж знали стільки ж років, що й Комаху-голову. Одне вушко було відламане, окуляри весь час перекошувалися, і голова звично поправляв їх пальцем.

— Товариші, — почав Комаха, і на залу посипалося «міграція», «автоматизація», «акселерація», і хоча дід Павло мало на цьому тямив, йому все-таки подобалося, що чоловік так грамотно балакає. А тому старий сидів мовчки, поки нарешті не дібрав, до чого ж це Комаха веде.

Голова скінчив свою доповідь, заховав папери в теку, туди ж поклав (обережно, як безцінну реліквію) однуухі окуляри й одразу ж змінився на виду. З лиця спала напруженість, він глянув у зал звеселілими очима і, здається, навіть до когось моргнув, — мовляв, найтяжче позаду.

— Словом так, хлопці, — почав другу частину, як завжди, з отих «хлопців», бо це вже була звичка, й від неї нікуди не дінешся. — Пора нам забувати, що молоде обов'язково зелене, досить парубків мати за дітей. Бо так ми далеко не заїдемо. Пошкодуємо, бува, молодому дати новий трактор, мовляв, хай спершу на старому об'їздить, а він упріє коло того брукту, а тоді ноги на плечі й гайда...

Е, ні, хлопці, — підняв Комаха вказівний палець. — Так діло не піде.

— Не піде, — кинув дід Павло і теж тицьнув пальцем угору.

— Молодь у нас грамотна, слава богу, і її треба шанувати. Ось, приміром, нині є у нас посада лісника. І ми собі подумали на правлінні, а чом би її, хлопці, не дати Георгієві Чижіку, га?

Залом прокотився легенький шум, наче вітер пробіг між деревами. Люди заозиралися навсебіч, шукаючи очима Чижіка, а Жорка сидів у першому ряду і зніяковіло знизував плечима, наче дивувався: за що така честь?

— Чижік — хлопець хвацький, ми всі його знаємо, — провадив Комаха, але голос його вже губився у репліках залу.

— Та він, по-моєму, вже лісникує! — зробив хтось голосний натяк.

— Авжеж, лісу Жорка не цурається.

В залі прокотився смішок, і Комаха постукав ручкою об карафку.

— Товариші, серйозніше! — «Товариші» означало, що діло і справді серйозне. То довго й не метикували:

— Хай спробує хлопець!

— Чижіка — то й Чижіка, — погодився й дід Павло.

— А там буде видно! — Петро Іванович махнув рукою, як гедзя одігнав.

— Там — це де, в лісі? — пирснув у долоню маленький і меткий, мов ховрашок, чоловічок на прізвисько Ванчо.

— Не твоє діло! — гримнув на нього Петро Іванович, і Ванчо злякано втягнув голову

в плечі, тільки очками блимнув по боках, ніби шукав нору.

— Не гарикайтесь, хлопці, — посварився на них пальцем Комаха. — Отже, хай Жор... хай Георгій Чижик береться до діла. А там, як каже Петро Іванович, буде видно. Хто ще має щось сказати? — повів очима по залі. — О, дівчата!

Підвелася Зінчукова онука, а що її знали мовчазною, то всі притихли й зацікавлено дивилися на дівчину. Марія, відчувши на собі стільки поглядів, якийсь час не знала, з чого почати. Де-не-де почулося шепотіння.

— Я говорила з бригадиром, — сказала Марія, — Сидір глипнув на неї здивовано, ніби вперше бачив, — і не розумію, чом він пошкодував хур дві сіна для лісу, як це водиться у людей. Тому й звертаюсь до вас... Не знаю, чому...

— Фураж на учоті — це ти знаєш? — не витримав Сидір.

— Колгосп від цього не обідніє, — сказала Марія і зашарілась, ніби випрошувала щось для себе. — І кому ж дбати про ліс, як не...

— Чижикові! — вихопився Ванчо, і знову прошелестів смішок. А Ванчо тут же зіщулився і втягнув голову в плечі.

— Не перебивай! — утрутився дядько Демид. — Дівчина правду каже. Мука тепер звірині.

— Ти б краще про коней думав! — глянув на нього Сидір, аж брови сіпнулися. — Теж захисник знайшовся.

— Я коняки не зобиджу ніколи, — різко сказав Демид.

— Та припиніть ви хоч тут, — підвівся Петро Іванович й махнув на них рукою.

— Бач, як охотники звірів люблять, — знов обізвався Ванчо. — Жорко, скажи ти їм що-небудь.

Але Чижик нагнув голову і сидів тихо, як горличка.

— Воно, хлопці, з фуражем справді су-тужно, — спробував примирити усіх Комаха.

— Та чи ж ми топить ним збираємось? — знічено проказала Марія.

— А хто каже, що топить... Але ж, хлопці, тут таке діло: підводу-другу сіна, може, й викроїмо, а хто буде про годівниці думати? Не розкидати ж його під три вітри? — Комаха, видно, вагався, тому й завів мову про таку абищицю, як годівниці.

— Тут нема чого думати, — підвелася молоденька вчителька Ніна. — Ми з школярами зробимо.

— Що ж, коли так, — Комаха зітхнув, — тоді нема над чим голову сушити.

— Правор-р-рна, — це вже подав свій голос дід Павло, радий, що вчителька піймала на гачок Комаху. І помітивши, що голова взяв під пахву коричневу теку, гукнув: — Заводь кіно!

8

Гарба була так натрамбована сіном, що дядько Демид, аби ще більше не перевантажувати коней, пішки йшов збоку, тримаючи в одній руці віжки, а в другій батіг, котрий брав із

собою за звичкою. Потреби в ньому дядько ніколи не знав, бо любив підгонити коней, називаючи їх на імена.

Під'їжджаючи до Зінчукового обійстя, дядько Демид ще здалеку почув стукіт молотків — учителька не підвела.

— Но, Вовчок! Но, Мурашко! — гукнув дядько і прицмокнув губами.

Коли його побачили школярі, стукіт зачастішав.

— Не лізьте поперед батька в пекло! — хвацько давав вказівки Жорка і підморгував до Марії. — Ти, Петьку, густіше набивай ломак, а то кози порозтягують харч, а зайцям нічого не перепаде.

— Доброго здоров'я! — привітався дядько Демид, зупинившись на галявині. Він підійшов до коней, розгнуздав їм запінені роти.

— Маріє, — звернувся Зінчук до онуки, — а принеси-но мені наші вила, — поможу Демидові сіно скидати.

— Так би я вам оце й дозволив, — сказав Жорка. — Наскидалися вже за свій вік. А я б що? Дивився? Маріє! — гукнув, хоч дівчина стояла поруч. — Бери Ніну Василівну з малишнею та покажи, де там ваші годівниці пристроювати.

Чижик з дядьком Демидом взялися розвантажувати гарбу.

— А що, Жорко, чи скоро на весілля покличеш? — Дядько хитро блимнув на Зінчука. — Давненько я вже не танцював.

— Покличу, — мовив Чижик і теж крадькома позирнув на старого.

— Ну ти ж не барися, — сказав дядько.

— Моє від мене не втече, — Жорка високо підняв вила і з силою загнав їх у сіно, мовби показував, як він братиме своє.

За балачкою гарба спорожніла — не зогляділися й коли.

— Може, ще підкинеш підводу, Демиде? — спитав Зінчук.

— Одну ходку зробити можна, — відказав дядько. — А діти тим часом нехай це розносять. — Він поправив на конях упряж, сів на сани і, смикнувши за віжки, гайнув до села.

— Толковий чоловік, — сказав Зінчук. — На таких земля держиться.

— Еге ж... — Жорка переступив з ноги на ногу. — Ну я піду подивлюся, щоб там усе до ладу було.

— Та йди вже, йди, — усміхнувся старий. — Подивися. Там у виярку постав ясельця. Марія покаже, де найбільше слідів.

Жорка взяв годівницю і пішов лісом, розрізняючи серед інших слідів Маріїн. Він побачив її разом з Ніною.

Вчителька у чомусь переконувала Марію, а дівчина, видно, думала про своє, бо неухважно кивала головою, копірсаючись у снігу носком чобітка.

— Маріє! — знову загукав Жорка, як до глухої, та вона, здається, зраділа йому, бо ледь не побігла до Жорки, вже на ходу вибачившись перед учителькою. «Подумай», — останнє слово тої розчув і Жорка.

— Казав дід, щоб ти показала, де оце прилаштувати в Топилці.

— Ходімо.

— А про що це ти, Маріє, мусиш думати?

— А ти вже й почув.

— Само почулося. То все ж таки...

— Радила їхати вчитися.

— Хе,— вирвалося в Жорки. — У неї, ма-
буть, більш нічого на думці й не бува. По-
радниця знайшлася, їхати вчитись. Наче в лю-
дей, окрім того, клопоту нема. Та вона тобі
в підметки не годиться, хоч і вчена.

— Дарма ти так. Заздрю я їй, — сказала
Марія. — Тільки я й без цих порад знаю... Та
що це я мушу тобі показувати та розказува-
ти, наче школяреві? — зупинилась Марія. —
Біля озерця поставиш, а мені й удома робота
знайдеться. — Й вона попростувала до хати.

Учні вже розносили сіно. Марія теж на-
брала його на оберемок, несла і відчувала
ніжний польовий пах, яким ще дихала суха
трава. Дівчину огортала туга.

Коли вона знову повернулася на галяви-
ну, там уже зібрався чималий гурт. Школярі
радісно лементували, кожен — про своє,
а Петько доводив, що він бачив, як хитрий
лис підійшов до його годівниці і скуб звідти
сінце.

— Бреше,— кинув Жорка.

— Фантазує,— сказала Ніна.

Проте ніхто їх не чув.

На цей час знову нагодився дядько Де-
мид. Поруч нього йшов Богдан. Невпевнено
йшов, ніби щомиті збирався повернутись на-
зад. Жорка скося глянув на Марію. Та пори-
нула в свої думки і, здавалось, нікого не
бачила. Мовби сама зосталася на галявині.

— Ось тобі весела кумпанія, — сказав
дядько до небожа. — А то никаєш сам, голову

повісив. Бач, який Жорка веселий, розчерво-нівся. Скоро обіцяє на весілля гукать. Підганяй його, щоб до твого від'їзду вправився.

Жорка знов стояв на гарбі і великими навильниками жбурляв додолу сіно, попольовуючи на долоні.

— А ви розносьте, чого роти пороззявляли? — нагримав Жорка на школярів. — Теж мені помічники. — Він з показною старанністю згріб рештки сіна з гарби, а потім зіскочив і сам.

— Ну от, — сказав до Марії. — Тепер ти задоволена?

— Авжеж.

— За таку роботу, Демиде, — Зінчук потер долонями і пригладив бороду (він наче ожив, як привезли сіно), — не шкода й могорича. Ходімо в хату.

— Еге ж, у хату, — повторив Жорка.

— Ідїть, яось уже самі впораємося, — сказала Марія, накладаючи сіно на мотузок, складений вдвоє для в'язки.

— А ви так і дивитиметесь? — Вчителька глянула на Богдана лукавими очима-жучками.

Він наче спам'ятався од забуття, схопив товстий, залишений кимось канат, накладав зверху мало не копицю сіна.

Жорка тепер зам'явся і не знав, що робити. Поспішив з отим «еге ж», а в хату йти чомусь не хотілося.

— Та ходімо, — торснув його за лікоть Зінчук. — І гостя гукай, — сказав так, наче Жорка був тут хазяїн.

— Еге ж, ходімо, Богдане, — зрадів Чижик.

— Я вже обідав, дякую, — Богдан завдав на плечі свою копу.

— Племянник у тебе, Демиде, — буркнув Зінчук, — як дівка на виданні.

Богдан ішов за Марією і не чув, як рубцюватий канат впивався в плече. Збоку дріботіла Ніна, і він їй навіть підморгнув, удячний за те, що вчителька підігнула його до роботи.

— Перебила я вам? — грайливо спитала Ніна.

— Що?

— Могорич.

— А-а-а.— І всі троє засміялися.

— Мені туди. — Зупинилася раптом Марія. — Ви йдіть он до тієї гори, — показала рукою вчительці. — А ви... — Марія вперше звернулася до нього на «ви» і ніби злякалась того. — А ви йдіть у той бік. — Дивилася не на нього, а туди, де показувала рукою. — Як побачите порожню годівницю, то й кидайте в неї. — І пішла.

Богдан простував лісом, не чуючи за плечима ноші. Легко ступалось на землю, і на душі було якимось легко, гнітючі думки, що вовтузилися в голові, здавалися тепер найвними і дрібними. Годівницю запримітив під старою вільхою. Кинув додолу в'язку і лиш тоді відчув, що праве плече й долоні печуть вогнем. Мабуть, він таки перестарався. Розв'язав канат й оберемками перекидав сіно у кліть. Побачив у траві засушену квіточку білої конюшини, узяв її в пальці і здивувався: що це з ним діється? Став сентиментальним, як дівчисько.

Богдан обхопив стовбур берези і так його трусонув, що долі густо посипався сніг і закидав його з ніг до голови. Він приклав до рота долоні й гукнув: «А-а-ге-ей!» «Агей!» — почулося відлуння. То був Маріїн голос. Він знову гукнув, але відповіді цього разу не було. Богдан пішов на її голос і ледве стримувався, щоб не побігти.

Марія була вже десь недалечко. Він так напружено вдивлявся поміж дерев, що темніло в очах. Геть оцю дитячість! Зараз він підійде до неї і про все скаже. Он біліє її кожушок. Бач, як зайча, зодяглася на зиму в біле. Беззахисне зайча. Богдан підступає обережно, щоб не сполохати його. Ну ось ти й попалося. Тільки чому не видно страху в твоїх очах?

Застигло зблідле обличчя, а погляд очей гладить його зеленим теплом, голубить його...

— Богдане! — ніби вулканом вивергло Жорку з-під землі. Ледь похитуючись, іде в їхній бік. — Там тебе дядько гукає. Каже, що вам пора їхати.

— Їхати? — розгублено повторює Богдан.

— Еге ж, їхати. — Жорка пожовує кінчик сірника.

«Чому ти мовчиш, зайчєня? Скажи, що мені немає куди поспішати. Скажи...»

— Зараз іду. — Богдан опускає очі й бачить, що біла квіточка конюшини перетерлася в його пальцях на порошок.

Нехтуючи Зінчуковою порадою, Богдан, однак, не полював у полі. Кожного дня він ішов до лісу, блукав там, закинувши рушницю за спину, бо й справді на очі йому не попадався жоден заєць. Вряди-годи стрічались дикі кози, які не дуже боялися людей і зухвало підпускали до себе Богдана зовсім близько: задирали продовгуваті сиві мордочки і розглядали його не з меншим подивом, аніж він їх. Потім сполохано зривалися з місця і великими стрибками втікали геть. Здавалося, вони летіли в повітрі, не торкаючись землі, але зупинялися десь неподалік, і хлопець ішов їхніми слідами, аби ще раз подивитися на ту довершену лісову вроду.

Того разу він теж крався по сліду, обережно ступаючи на сніг, щоб той не так рипів під ногами, коли несподівано угледів Зінчука. Старий поволеньки йшов лісом у протилежний бік від своєї домівки, спираючись долонями на стовбури дерев. Коли-не-коли він задивлявся у небо, наче хлопчак. Богдан притулювся щокою до шкарубкого стовбура граба і теж поглянув у небо. Дивився на важкі снігові хмари і чув, як гаряче обличчя жадібно втягує у себе прохолоду вистудженої кори.

Він довго наважувався. А потім пішов. Туди, де жив Зінчук. Де була Марія. Згодом озирнувся назад, але старого вже не було видно. І він зупинився. Раптом дивне почуття ворухнулося в ньому. Богдан чомусь відчув за собою вину. Ніби він перехитрив Зінчука.

На тлі білого снігу червоно горів кущ шипшини. Хлопець підійшов до нього. Зірвав кілька зморщених ягід і поклав їх у рот. Знехотя жував кислувату шипшину, випльовуючи колючі зернятка. У тих ягодах він уперше відрізнив якийсь нуднуватий присмак, і йому більше не захотілося їх їсти, але він не міг одійти від куща. Богдан викинув шипшину, яка ще лишалася в жмені, і вона червоними жаринами розсипалася по снігу.

«Нехай Марія скаже, щоб я ішов з лісу», — подумав Богдан. Тільки вона владна прогнати його звідси. Він мусить почути від неї, що йому нема чого тут робити.

Богдан пішов. На галявині перед Зінчуковою хатою його не прикривали дерева, і він знову почувався на ній, наче злодій.

Марія саме надумала йти по воду і зустріла його у сінях з відром у руці.

— Ти?.. — здивувалась вона.

— Я...

— Заходь, — зогляділась дівчина, помітивши, що вони так і стоять одне проти одного в темряві. — Діда немає вдома. Він завжди, коли йому стає зле, ходить лісом і вертається додому пізно.

— Я бачив його, — сказав він.

— Ось чому ти прийшов...

— Ні, не тому.

— А чому?

Такого питання Богдан не чекав. Він помовчав, потім промовив зовсім безглузде:

— Хіба не можна?

З прочинених до хати дверей на Маріїне обличчя впала смужка світла, і на мить воно

здалося Богданові якимось чужим і далеким, навіть неприродним.

— Ти дуже гарна, Маріє, — сказав він. — Ти це знаєш?

— Мені треба йти по воду, — обірвала вона і взяла відро.

Він ще не встиг скинути з себе оте заціпеніння і коли здогадався запропонувати свої послуги, вона вже вискочила з хати.

Він вийшов за нею. Довкола поскрипували дерева, вкриті крихким інеєм. Де-не-де іній прозорим маревом осипався додолу. Сонце розгубило свої іскри по снігу, що обіймав усе довкруг, і через те ліс, і земля, і небо були наче кришталевими. Світ здавався йому білим і крихким, наче у сні. Тут, у цьому світі, живе вона, Марія. Він ревнував її до всього. До дерев, до снігу, до води, по яку вона пішла...

Богдан рушив до криниці. Але Марія вже поверталася з водою. Дивилася собі під ноги, наче боялася упіймати його погляд.

— Дай відро, — сказав він.

Вона мовчки поставила ношу на землю. Стомлено віддихувалася. З її розтулених губ ішла пара і розтавала в холодному повітрі. А біле лице зливалося з снігом, якого було так багато навкруг, і тануло в тій сліпучій стихії. Тільки зелені очі й темно-червоні губи з тоненькими борозенками горіли перед ним.

— Маріє... — Він поклав руки їй на плечі. Вона опустила голову йому на груди. І раптом заплакала. Він підвів її обличчя і став жадібно цілувати мокрі очі, а потім вуста.

Йому було гаряче від її дихання, і Богдан ловив його своїми губами.

— Я кохаю тебе. Чуєш, Маріє? Я тебе кохаю. — Він цілував її брови, волосся. Його пересохлі губи тільки злегка торкалися гарячого тіла. Хустина ковзнула Марії на плечі, перед очима гойднулася хвиля русявих кіс. Вони пахли сіном, що дихає квітами й різно-трав'ям. — Скажи мені хоч слово. Чому ти мовчиш? Ти любиш мене?

— Я не знаю, — сказала вона. — Не питайся мене.

Її вії дрібно затремтіли, сльоза, як дощова крапля, швидко скотилася до кутика рота і розтеклася борозенками вуст...

10

Тітка Явдоха ніколи не мала своїх дітей, тож і виливала всю свою любов на Богдана. «Може, тобі те, може, се», — побивалась вона і вже не знала, що й робитиме, як хлопець поїде. Демид майже не буває вдома, завжди на своїй конюшні товчеться, наче вона йому миліша за все на світі. Там і днює й ночує. Не ладні були й за власною свинею доглянути, що опоросилась і задушила двоє поросят. А решту тітка забрала до хати, і зараз вони збилися в кутку на гарячій лежанці, тихенько похрюкували і кліпали вузькими оченятами. Явдоха виносила їх у саж тільки погодувати. Тоді клята свиня бігла їй напро-ти, готова розвалити стіни, і, аби не Богда-

нова поміч, то, либонь, передушила б і тих, що zostалися. А нині ще має клопіт. І чуло ж тітчине серце. Десь поточився хлопець у ривчак і звихнув ногу. Правда, Богдан каже, що йому не болить, та хіба признається. Кульгає, зціпивши зуби, аби Явдоха не думала, що він не годен і ступити.

— Сидів би ти, сину, — просить тітка, — а то натрудиш болячку, що зовсім муситимеш лежати. Пожди, зараз закипить береза, то хоч ногу попаримо.

«Коли нарешті тітка сяде відпочити?» — думає Богдан. Цілий день тупа і тупа, а це ще ходила аж до лісу по березову кору. Хлопцеві кортіло запитати, чи вона там нікого не стрічала. Може, хоч Зінчука бачила і, мабуть, стала бідкатися, що Богдан вліз у халепу. А старий обмовивсь Марії... Отак прийшов додому і ні сіло ні впало: «Ти чула, Демидів племінник покалічився». — «Як?» — Маріїне лице здригнулося від болю. — «А так, — втішно підтакнув старий. — Усе через те, що стромляє носа, де не просять».

Тітка Явдоха поставила перед Богданом казана з гарячою брунатною водою, що пахла березою.

— Обережно, може, дуже гаряча, — сказала вона й устромила туди руку.

— А ви нікого не бачили в лісі? — Богдан скривився: і як це тітка тримала руку в такому окропі.

— А хто там швендятиме морозякою? — здивувалась Явдоха. — Та ти не бійся, це вона зразу такою гарячою здається, а потім звикнеш. Через день-другий як рукою зніме.

Тільки я не хочу, щоб ти знову з тим ружжом носився. І не поправишся. А мати скаже, що я тебе голодом морила. А ти чого спитав, чи нікого не бачила? Тю, бий тебе сила божа, — вдарила Явдоха долонями об краї фартуха. — Тобі все охотники в голові. Бачила Жорку Чижика, але він ніби без ружжа був.

— Як то? — повів бровами Богдан.

— Еге ж. Його тепер лісником вибрали, то вже й хазяйнує. Ну ти ж справненько тут парся, а я гукну Ганну, та поросят винесемо, бо вже розкувікалися.

У хату з Явдохою та Ганною зайшла учителька. Вона квартирувала у Ганни й іноді навідувалася до сусідів.

— Роздягайся, Ніно, та посидь з ним, — сказала тітка Явдоха. — А то я, стара, набридла йому, як гірка редька, — повернулася вона до Ганни. — Молодому давай молоде. А що ми — старі?

— А таки так, — зітхнула Ганна. — Ми вже своє оджили. Зате їм тепер добре. Аби тільки дав бог, та не було війни, — тітка Ганна замислилась і похитала головою. — Тепер, слава богу, і в селі добре жити. Кожне тобі зодягнуть, як пан. Їсти є чого, аби так і довіку.

— А ти чула, Ганно, — звела Явдоха угору ріденькі брови, — Ванчо Катюшин машину купив льогкову? Колись таке було миршаве...

— А то, — кивнула Ганна, — у попелі пересипалося.

— ...Чую, Петро Іванів питає у нього: «Нащо вона тобі, ти ж і їздить не вмієш, хіба що на соняшнику». А Ванчо: «Хай буде, не на голові стоїть, а в гаражі». Дуже любить

слово «гараж». Що не позичаєш у нього, то все посилає: «Оно йди візьми в гаражі».

— А піаніно в нього немає? — спитала Ніна.

— А ти заглянь до нього в гараж, — порадила Ганна. — Може, й знайдеться.

Сусідки зібрали в широку ряднину поросят та й пішли з хати.

— Де це ви так уже встигли? — спитала Ніна й сіла на ослін проти Богдана.

— Пусте, — сказав він, — це тільки тітці горе, крутиться коло мене. Дивні люди, їм аби цілий день поратись, і ні на мить не подумують про себе.

— Всі вони так.

— Ми, напевне, бачилися в місті, але я вас не пригадую, — усміхнувся Богдан.

— Ну, не така я вже примітна, щоб ви мене вирізняли у міському натовпі, — Ніна сказала неправду, і Богдан подумав, що варто підшукати комплімент.

У неї смагляве обличчя, чорні, як жучки, очі і таке ж темне волосся, що злегка кучерявилось. Маленька виямка на підборідді робила її східного типу лице ще милішим. З компліментом нічого не вийшло, і Богдан спитав:

— Тому ви й утекли з натовпу?

— Ні, не тому. Я ж не відала, що нарешті ви помітите мене тут. — Ніна засміялася, показавши два разки білих зубів. Вона чомусь сміялася довго, і Богданові видалося, що їй рідко траплялося бути такою веселою.

— Вам не буває сумно? — спитав він.

— Інколи. Таке відчуття, що ти ніби гість у цьому селі. І що тебе все жаліють. А взагалі

я звикла. І навіть сни вже сняться про село. А спочатку снилося лише місто.

— Я, здається, тут не зміг би жити.

— Зміг би, — сказала Ніна. — Аби тут можна було побудувати порт. Тільки тоді зникло б село. Тітка Ганна має рацію, коли каже, що все од роботи. Правда, й не лише ледарі втікають з села. В наш вік якому мрійникові охота поратись коло худоби. Я, мабуть, теж не захотіла б. Школа — це інша справа. Тільки інженерам цього не уявити. А от драматичний гурток я вам покажу. Хоч завтра. Ми теж не без театру. Навідаєтесь?

— Аякже. Не тільки ж педагоги люблять театр.

За дверима загомоніли тітки.

Тепер поросята були нагодовані, і, коли їх вкладали на соломі, вони тут же засинали. Одне Ніна взяла прямо з рядна на руки і притулила до грудей.

— Молоком пахне, — сказала вона. — Тітко Ганно, заждіть, я теж з вами.

— Ти ж Богдана хоч запросила? — спитала тітка. — Хай би твоєї музики послухав.

— О, я й забула. У мене є програвач і платівки теж чудові. Прийде послухати?

— Прийду, — кивнув Богдан.

11

Цього разу репетицію скінчили раніше звичайного, проте, коли Ніна з Богданом вийшли із школи, вже почало смеркати. Всідавсь чистий морозний вечір, червоно займався

небокряй. Село стояло спорожніле й тихе, не чути було навіть собак, бо поховалися від холоду. Попід тином протоптана у снігу вузьенька стежина, на такій і не розминешся.

— Негаразд сьогодні вийшло, — сказала Ніна. — Ти розчарований.

— У тебе славні школярі, Ніно. То вони ніяковіли через те, що мене чорти принесли.

Навпроти простують два хлопчачки, і Ніна пропускає Богдана поперед себе. Він дивиться на дітлахів і намагається вгадати, куди це вони знадилися так пізно. Хлопчачки порівнялися з ними, шморгнули носами і, шурхаючи в заметах, обминули їх боком.

— Чоловік і жінка — собача печінка! — гукнув малюк, коли вони відійшли далі.

Богдан упізнав у ньому хлопчачка, якого він рятував на льоду.

— Цить, дурний, то ж учителька, — долинув голос старшого, і малий, діставши запотличника, ткнувся носом у замет.

— Діти завжди вважають, що вчитель — це людина, напхана самими настановами і більше ні на що не здатна, — сказала Ніна й знову порівнялася з Богданом.

— Школярем я теж так думав, — сказав він.

— А тепер інакше?.. — Враз Ніна зупинилась. — Ходімо назад, Богдане.

— Чому? — не зрозумів хлопець.

— Он, — Ніна показала очима наперед. — Ніколи їм удома не сидиться. Потім розмов не оберешся.

Там, біля свого двору, дід Павло зупинив Жорку Чижика і щось бубонів йому, обіпершись грудьми на тин.

— Богдане, тобі цього не збагнуть, але послухайся ради мене, ходімо назад, — швидко проказала Ніна.

— Що ж, хай буде так, — погодився він, але було вже пізно.

— Привіт! — гукнув Жорка здалеку. — А я думаю, хто це гуляє в таку негоду!

Дід Павло теж помітив перехожих і затих. Поки Богдан з Ніною минали його двір, він як води в рот набрав, і тільки маленькі безбарвні очі старого жадібно блискали, а рот одкрився сам, показуючи два ряди металевих зубів.

— Невже ти, Ніно, зважаєш на людські пересуди? — спитав Богдан.

— Мені однаково, але ж ти не забувай, що на них можуть зважати мої учні, — сказала вона трохи роздратовано.

Позаду, певно, хтось кинув дотеп, бо спочатку почулось уривчасте Павлове «хи-хи-хи», а потім його підхопив Жорка, теж без голосу, самим хрипом: «Ких-ких-ких...»

12

Шарко вдався чорним, наче його в смолі скупали, тільки над очима вирізнялися дві руді цятки, та й то одну з них прикривало велике, як соняшниковий листок, вухо. Колись із вовком не розминувся у лісі, і відтоді його надірване праве вухо звисало аж на око, й Шарко раз по раз сіпав головою набік, наче відкидав з очей непокірного чубчика.

Найдужче Шарко любив Марію (Зінчука не так, той, бува, що й за хвоста потягне, коли йому не вгодиш), і якщо Шарка брала нудьга, він біг до дівчини. Злегка смикне її зубами за край спідниці, а коли Марія розсердиться, підскочить і лизне їй руку. Тоді дівчина усміхнеться й погладить йому надірване вухо, а Шарко аж очі примружить од задоволення.

А сьогодні Шарка хоч викинь. Марія його не помічає. Шарко пострибав коло неї та й одійшов, ображений, у куток на своє місце. Ліг там, поклавши голову на витягнуті передні лапи, й нищечком глипав на Марію з-під лоба лівим оком, бо праве геть затулилося вухом. Але образа в Шаркові швидко вляглася, і натомість в серці йому щось стало пощипувати, наче комарик вкусив. Шарко відчував, що Марії тепер не до жартів, бо з нею коїться щось зле.

Під вікном загомоніли, і Марія завмерла, дослухаючись голосів. Вона впізнала Чижикову балаканину. Дідова лагідна, привітна мова цього разу її жалила. Марія провела долонями по обличчю і вийшла в сусідню кімнату. Коли рипнули двері, Шарко не витримав, скочив з місця й загавкав на гостя, хоча ніколи не гавкав на тих, хто був із Зінчуком.

Чижик навідувався вже майже щодня, а чому — Марія здогадалася тоді, як дід поскаржився на свою старість і сказав, що пора б її віддати заміж за путнього чоловіка. Відвідини Жорки зробилися Марії осоружними, бо старий, либонь, саме його вважав путнім. Зінчук став особливо доброзичливим до нього,

коли недавно Жорка влетів до їхньої хати і ще з порога оголосив, що він лісник. Тоді Зінчук уперше впрохав Марію, щоб вона по-була з ними у чоловічій компанії.

Чижик сидів за столом у новенькому костюмі (який, щоправда, трохи обвисав на ньому, наче куплений на виріст) і, частенько підливаючи старому в чарку, сповідався, як він тепер розмахнеться у своїх володіннях.

— Поможете мені, діду, га? — зазірав Жорка Зінчукові в самісінькі очі й при цьому так подавався вперед, наче хотів ухопити Зінчука за носа.

Зінчук тільки кивав головою і, втішно примружуючи очі, приховував їх од Чижикового погляду.

— Ви ж знаєте, я змалку тягнувся до лісу, — казав Жорка і вдавав, що зовсім не помічає Марії. Бо хіба вона петрає на тому, про що бесіднують люди одного діла? — На весну випишу саджанців, — міркував уголос Чижик, — і по балках насаджу молодняк, аби гола земля не гуляла. Грунт там піщаний, то паша не росте, а от сосна піде як з води.

Тоді старий підняв чарку й сказав:

— Жорко, а з тебе будуть люди. Твоє здоров'ячко. — І глянув на Марію.

А коли вже прощалися, Зінчук навіть обняв Чижика й попросив не минати їхньої хати, щоб було, бач, з ким душу одвести.

Отож і зараз Жорка зайшов до них, як до себе додому, і здивувався, чого це пес шкіриться на своїх.

— Ну, ну! Сказився, чи що? — крикнув старий на Шарка, коли вони з Жоркою

зайшли до хати. — Це його муха якась укусила. Ти не зважай.

Жорка зняв завелике на нього пальто, — мабуть, хотів здаватися більшим, — і, пригладжуючи на собі мішкуватого піджака, обвів очима кімнату.

— Маріє, ти б дровець трохи підкидала. — Зінчук притулив долоні до груби, сказав це навмисне, аби дівчина не ховалась од гостя.

— Й без того насмажили аж-аж-аж. — Але Марія таки вийшла у сіни по дрова, і Жорка задоволено глянув їй услід. Вона повернулася з невеличким оберемком полін і присіла коло груби.

— А що це мисливців не чути? — спитав Зінчук, проте ні він, ні Жорка не помітили, як зіщулилася Марія, сховавши від них лице. Дивилася на вогонь у відчиненій грубці.

— Та воно, знаєте, — почав Жорка спроквола поважним, як у діда, голосом, — хоч і зима, а клопоту в кожного по саму зав'язку. Петро Іванович якогось біса поліз таким холодом під трактор, — знайшов коли, — та й ухопив застуду.

— Зліг? — запитав Зінчук.

— Еге ж. Я ж кажу, знайшов коли...

— Ну а Демид як там? — обірвав старий.

— Демид? Та він як... Самі ж знаєте, жінки так не глядять, як своїх коней.

— І правильно робить, — у Зінчуковій бороді заплуталась хитра посмішка. — Не поїхав той їхній?..

— Та начебто ні, — непевно проказав Жорка, ніби йому до того було зовсім байдуже.

І тут Жорка подумав про те, чого б і не сказав, якби не прийшлося до слова. Однак не зважувався випалити зразу, перепитав: — Це ж ви про племінника кажете?

— Атож.

— Ні, не поїхав, — запевнив Жорка. — Але йому тепер не до полювання.

— А що ж таке? — В Зінчукових очах блиснула цікавість.

— Ну ви ж... — Жорка пригладив долоною чуба, що стирчав, як голки на їжакові. Вагався. — Знаєте вчительку нашу, цю молоденьку... Ніну.

— То й що? — спитав Зінчук.

— Та нічого такого поки що. Проводить її — до школи, з школи, — одказав Жорка і втупився у долівку, наче завинив.

— Брешеш! — глянула знизу на нього Марія. Її зелені очі стали ще круглішими. У відчиненій грубці палахкотіло полум'я і відбивалось у Маріїному погляді колючими зблисками.

— Що брешу? — здивувався Жорка. Він покірно дивився на Марію, але дівчина вже опустила голову і, мов знічев'я, жбурляла у грубку поліна.

— Хіба це тільки я кажу? Всі ж бачать, — виправдовувався Жорка. — Це ж село, не сховаєшся.

— Я не про те, — тихо озвалась Марія.

— А про що?

— Ні про що, — сказала вона й знову кинула в грубу поліно, хоч не було вже куди його кидати й з вогню на долівку випала обгоріла головешка, розбризкуючи іскри.

Зінчук не розумів їхньої мови і тільки думав, що дарма він попрохав онуку підкинути дров. У хатині й без того було жарко.

Дівчина облила головешку водою, та зашипіла й пирснула на кімнату їдким чадом. Марія понесла її надвір і довго не поверталася, а Зінчук із Жоркою так і стояли один проти одного, і кожен наче боявся обізватися першим. Жорка лише розгублено розводив руками, посапував, мовляв, за що купив, за те й продаю. Та Зінчук його й не винив. Стояв як укопаний, плямкав запалим, схованим у бороді ротом і не знав, що йому й думати.

— Я, мабуть, той... піду, — буркнув Чижик.

— Куди? — спитав Зінчук.

— Додому.

— А, так-так, — отямився старий.

Жорка довго зодягав на себе бахмате пальто — не потрапляв у рукав, потім низько на очі натягав шапку. Нарешті зібрався. Став коло порога і подивився на Зінчука. Чекав понуро, поки той щось скаже. Але старий мовчав. Жорка відчинив двері, ще раз оглянувся на Зінчука і вийшов з хати.

13

Дядько Демид стояв у задушливій конюшні, обіпершись на ясла, і мовчки смоктав цигарку. Навкруги залягла тиша, тільки вряди-годи похрапували коні, брязкаючи цепками. Йшлося уже до півночі, а Демид усе ще дивився в куток; туди, де спокійно стояв огрядний

сивий кінь. Проте дядько нічого не бачив перед собою і думками витав десь далеко. Він і раніше знав, що рано чи пізно це станеться, але щоб отак зненацька — Демид не чекав. Його доймали кпини іздових, якими ті часто підштрикували Демида.

— Годі вам, дядьку, вовтузитись з тою старою шкапою. Здавали б її вже на мило. А то тільки колгоспним грошам лихо.

— А тобі шкода колгоспних грошей? — огризався Демид. — Ти б краще за своїми дивився. Он ребрами світять.

Через свою ревну любов до Сліпого дядько нажив собі ворога. Сидора. Бригадир завжди знаходив нагоду, щоб вибатькувати Демида:

— Чому знов Сліпий гній не возить? Ти що, наряду не знаєш? Возишся з ним, як дурень із ступою.

— Ти, Сидоре, не репетуй. Я тобі по-людськи кажу, що йому несила тягати по мерзлій ріллі. Хіба не бачиш, що в нього за нога — підкова теліпається. А буде погода — тоді й повезе, хіба мені що.

А коли кінь осліп і на друге око, Демид аж зчорнів на лиці. Спершу він хотів якось приховати це, але зрозумів, що шила в мішку не втаїш, бо старий кінь, та ще й зовсім незрячий, став геть безпомічним у роботі. Дядько став уникати колгоспного начальства і взагалі більше ні з ким не розмовляв про коня. А сьогодні вранці у нього тенькнуло серце, коли уздрів на порозі конюшні Сидора. Бригадир, видно, не квапився починати розмову, але в тому Демид запримітив щось зле.

— Ну то як воно? — здалеку почав Сидір. — Порядок? — запитав, хазяйновито оглядаючи конюшню, інколи глипаючи на Демида з-під рудих кошлатих брів.

— Та ніби порядок. Живемо собі помаленьку, як і люди, — вів дядько Демид, приховуючи тремтіння в голосі. Він довго скручував цигарку, розсипаючи тютюн, і його потріскані пальці теж трусилися.

— А те, що кінь без роботи вже місяць стоїть, це теж порядок, га? — підвищив бригадир начальницький тон і втупив у Демида маленькі гострі очиці.

— Хіба ж він що, на голові у когось стоїть?

— Цього ще не хватало. Ну, от що я скажу: нам безробітні коні не потрібні і харчів зайвих у нас немає.

— Не поспішай, Сидоре. Давай полюдськи, я тобі ще раз кажу. Ти ж знаєш, що Сліпий... — Демид запнувся і не міг підшукати слово, яке б пом'якшило Сидора. А бригадирові наче цього тільки було й треба.

— Годі рюмсати, — сказав він. — Шкапину приберемо. Я сказав, і квит. — Сидір круто повернув і вийшов, підсунувши шапку на маківку маленької воронячої голови.

Дядько втягував глибоко в груди махорочний дим, перед очима пливли руді кола. «Та-та-та», — у вухах обізвався кулемет, а з рудих кіл окреслився ліс. Тоді він повертався з розвідки й наскочив на ворожу засідку.

«Швидше, ну швидше, рідненький, — гнав він коня до густих дерев, що мали стати йому рятунком. Над головою свистіли кулі, позаду

шаленіла стрілянина. — Ну, Сивий, ще трішки, ще краплю, ще, ще...» Потім пекучий біль між лопаток і темінь в очах. А за хвилину земля підскочила і вдарилась об нього. Очуняв, коли щось гаряче торкнулось обличчя. Він розплющив очі й побачив сивого коня, що схилив над ним голову. З правого ока великими густими краплями спадала гаряча кров, наче кінь плакав червоними слізьми...

А тепер не потрібен...

Він підійшов до коня і погладив його жорстку сиву гриву, лагідно щось пробурмотів, як до старого приятеля. Кінь пізнав Демида і підняв голову, нашорошивши вуха. Торкнувся руки теплими шовковими губами. Дядько поліз у кишеню, дістав кілька грудочок рафінаду, здмухнув з нього прилиплі дрібочки махорки. Підніс Сліпому до самого рота. Кінь визбирав м'якими губами цукор, захрумкав, задоволено примруживши матово-сизі очі. Одна грудочка впала з Демидової долоні у жолоб, і Сліпий став шукати її ротом, розширюючи невидючі очі. Демид понишпорив у жолобі, знайшов цукор і подав коневі.

— Їж, любий, їж на здоровля, — сказав дядько і не впізнав свого голосу.

14

Була субота. У крамниці, як завше переднедільного дня, товклося багато чоловіків. Саме підвезли свіжого пива, і на прилавку вже вишикувалось чималенько порожніх пляшок.

У такі вечори дядьки могли наговоритися вволю.

Сьогодні серед них повноправно почуватється і Сашко Клапоть. Відтоді, як зліг Петро Іванович, Сашко сів на його трактор і тепер щодня вивозив на поля гній. Упрохавтаки його Сидір. Каже, що як тільки вичуняє Петро Іванович, то Сашкові хоч і на всі чотири вітри. І Клапоть погодився. Але, як спадуть морози, він усе одно гайне до міста, тільки його й бачитимуть. Тоді хай Сидір йому хоч золоті гори обіцяє, він поїде, і дядько Сава влаштує його на чистішу роботу. А тепер можна поїздити й на тракторі. Не дурно ж Сашко в армії вивчав танк. У крамниці стоїть такий шум-гам, наче на проспекті...

— Слухай, Марусю, налий мені ще штанчик червоненького, — просить товсту червонощоку продавщицю колгоспний коваль Свирид. Ніс у нього схожий на рожеву картоплину-американку.

— Годі з вас, діду, й пива.

— Та налий, дочко, одненького в борг.

— Ні, діду, ви вже й так винні, а віддавать хто буде, я?

— Та хіба ж я чужий, що ти боїшся? Ти ж мене знаєш, і я тебе. І з батьком твоїм приятелювали. Налий, їй-богу, віддам, — не вгав Свирид.

— Та дай йому той штанчик. Чого тобі його так шкода? — чоловіки зняли гармидер на всю крамницю. Треба ж виручать діда. Кому ж не кортить повеселитись у суботу. Тиждень тупцюєш, то чому б не погомоніти гуртом, як воно їм ведеться.

Та раптом шум затих, і всі озирнулись на двері, в які допіру зайшов дядько Демид. Це вельми здивувало товариство, адже конюх ніколи не ходив випивати до крамниці. За це його й недолюбливали трохи. Дехто кепкував із Деміда, мовляв, глядить гроші, аби було за що шкапу утримувати, коли Сидір з колгоспу виштурхуватиме.

Конюх поволі підійшов до прилавка.

— Білої, — сказав він. — Гроші принесу взавтра.

Здивована продавщиця налила Демидові склянку горілки.

Дядько пив не поспішаючи, довгими ковтками. Під пахвою він тримав шапку, і до спітнілого чола поприлипали сиві пучки волосся. Його очі були мутні, з жовтавим відтінком, певно, від куріння.

— Що з ним, діду Свириде? — звернулася червонощока Маруся до коваля. — Ви ж там поряд з конюшнею. Може, що знаєте?

— Та нічого такого... — мовив, гикаючи, Свирид. — Просто сьогодні забили сліпого коня, так ото він і зажурився. Кажуть, буцім Демид ще в партизанах з ним був. А тобі що до того? — підморгнув захмелілий дід Марусі.

Тим часом Демид, допивши, пішов до виходу. Вже на порозі зупинився і гукнув до коваля:

— Слухай, побачиш Сидора, скажеш, нехай шука конюха. Більше я на роботу не піду.

Березовий окріп таки вигоїв Богданові ногу. Однак від цього почуття безпорадності стало ще гострішим, бо він не міг піти до Марії. Умовились вони стрітися на просіці, і Марія, мабуть, чекала тоді, а він от, справді, вліз у халепу. Тільки Марія цього не знає...

У Богдана зажевіла надія, коли ввечері повернувся дядько Демид і сказав, що більше не піде до конюшні. Він не помічав, яка заклопотана була тітка Явдоха і як усе валилося з дядькових рук. Богдан нічого не хотів помічати і борсався у своїх власних гризотах, як ото в крижаній воді, коли рятував малюка. Може, тепер дядько Демид буде вільний і вони знову підуть на полювання? І Зінчук не прискіпається до нього, аби відіслати з лісу.

Але у дядька Деміда і вранці все валилося з рук. Він сказав Богданові, що хай уже завтра вони підуть на полювання, а сам ніяк не міг знайти собі місця. Він те й робив, що виходив на шлях і все когось виглядав. А потім заходив до хати і знову бив себе в груди і присягався тітці Явдосі, що вже ніколи не піде до конюшні. Хай Сидір хоч і навколішки стає, хоч і на стіни дереться, а він не піде, та й годі, бо йому там нема чого робити. І ніхто не здогадувався, що дядькові і цієї ночі снилися маленькі лошата з пухнастими кучерявими гривками і малесенькими золотими копитцями. І він цілу ніч давав їм назви. Гарні назви, і звідки їх дядько видумував? Мабуть, дуже любив він лошат.

Потім приходив Сидір.

Демид зустрів його коло перелазу. Зціпив зуби і мовчав. Говорив Сидір.

— Слухай, Демиде, — казав він і опускав голову, ховаючи очі. — Ти ж не маленький. А ведеш себе, наче не сповна розуму. Ти ж знаєш, що зараз...

— О! Розумний знайшовся! — не стерпів Демид. — Бачив я таких у чорта на рогах.

— Не дурій, Демиде, бо здурієш на старість, — розізлився Сидір і підвів воронячу голову. — Хто ж отак робить, як ти?

— А як ти — робить?! — Демидові несила вже було встрявати у лайку. Він випростався, розправив плечі. — Геть! — крикнув хрипло. — Щоб і духу твого тут не було.

Сидір аж здригнувся, і на його обличчі заворушилася силувана посмішка.

— Добро-о-о, — протяг він. — Це я тобі нагадаю... Повернувся й пішов, приголомшений, мимрячи собі попід ніс: «Добро-о-о, добро-о-о...»

— Щоб і ноги твоєї не було на цьому подвір'ї! — гукнув Демид йому вслід.

Такого з дядьком ще не траплялось, і тітка Явдоха дуже хвилювалася. Їй увесь вік доводилося за когось хвилюватися, бо інакше вона не могла. Та дядько знову виходив на шлях, і тітка лаялася, що він багато курить і в нього важкий кашель.

Богдан теж вийшов надвір. Він сподівався, а раптом шляхом ітиме Марія. Доводиться ж іноді їй іти до села, хоча б до крамниці. Та й з дядьком час уже поговорити про полювання. Але Демиди не було. Замість нього

коло перелазу стояв знайомий Богданові хлопчик і відсапувався.

— Ти що тут робиш?

— Хвата клопоту, — одказав малюк серйозно. — Як не се, то те.

— А ти дядька Демида не бачив?

— Як то не бачив? Побіг ваш дядько.

— Куди? — здивувався Богдан.

— Батько сказав, що Каштанка жеребиться і що без Демида нічого не вийде, а мене пославав переказать. Я прилетів швидко. Знаєте, який я прудкий? Як лоша. Але дядько Демид теж прудкий, бо коли я сказав йому, що Каштанка жеребиться і що без нього нічого не вийде, то він теж побіг так швидко, що аж шапка злетіла з голови і впала і геть вивалялася в снігу. А дядько її не обтрушував. Ухопив на ходу та так і побіг. Аби я надів необтрушену шапку і бачила мати, то вхопив би по потилиці. А як дядько, то можна й так. Нічого, я теж буду дядьком. І в мене буде ружжо. Не з лопуцька, а таке, як у Жорки Чижика, — малюк щebetав, а Богдан думав, що знову дядько Демид і днюватиме й ночуватиме на конюшні.

— Як тебе звать? — спитав Богдан.

— Микола.

— Хочеш піти зі мною на полювання?

— А дасте стрельнуть?

— Аякже. Тільки чи мати не лятиме, не вхопиш по потилиці? — усміхнувся Богдан.

— Хтось там буде питаться. Я раз ходив із Жоркою, тільки так і не стрельнув, бо він як зайшов до Зінчука води напитися, то й засів там. Я ждав, ждав, замерз та й почав дро-

чить собаку. Тоді вийшла Зінчукова дівка і хотіла мене забрать у хату. Та я не захотів, бо здогадався, що Жорка через неї там до вечора сидітиме і не дасть стрельнуть. Усі кажуть, що він дівчачур, цей Жорка. Але він гарний хлопець. Казав, що купить нам з Насткою хальви, щоб ми погодились перед ним поцілуватися. Я б і дурно поцілував Настку, тільки не перед Жоркою.

— А хто така Настка?

— Сусіда моя, а батько її Комаха, тільки гуляю я з нею не тому, що у неї батько Комаха, не подумайте. І баба Ликера каже, що ми з Насткою до пари і що я оженюся на ній. А батько мій...

— Чий же ти будеш?

— Отаке, Сидора не знає. Це ж він і сказав, щоб я прудко біг по дядька Демида. А ще він каже, що Настка не вийде за мене, бо вона розумненька і слухняна, а я зірвіголова. І що Настка, як виросте, то поїде до міста і вивчиться на лікарку, а я зостануся в колгоспі і буду бичкам хвосту крутити. Та я знаю, що Настка піде за мене, тільки не хочу, аби вона була лікаркою, бо ті штрикають людей голками. Наша лікарка мене як кольнула, то боліло дужче, ніж коли вкусила оса. А вас кусала оса коли-небудь?

— Ні, не кусала.

— Еге, не кусала, навіть дрібненька? А бджола?

— Бджола кусала, ще як малим був.

— А в що? — Миколка запитально блимнув на Богдана, наче було дуже важливим, що той одповість.

— Забувся вже.

Але карі малюкові оченята заіскрилися радістю.

Либонь, соромиться сказати, подумав Миколка.

— Тю, бий тебе коцюба, — спохопився він раптом, — мені ж тре' до конюшні, лоша побачити, що Каштанка привела.

— Я тебе ждатиму завтра вранці біля цього перелазу, — сказав Богдан.

— Я прокидаюсь з курми, не заспіть, — кинув малюк і підтюпцем подався протоптаною стежкою.

16

Вранці, коли Богдан вийшов з хати, Миколка вже сидів на перелазі і, щипаючи хліб, кидав його горобцям.

Хлопчик набрав повні кишені хліба, бо ж доведеться цілісінський день блукати, а він знає, як у лісі завжди хочеться їсти. Тільки горобці теж голодні і зграєю налітали на кожну крихту, цвірінькаючи, просили ще й ще. А Миколці й не шкода. Хто зна, чи пильнуватимуть вони звіра весь день, чи й цей піде до Зінчука пити воду і не дасть Миколці стрельнути. То хай хоч горобці наїдяться од пуза, де ж їм тепер поживитися, бідненьким. Це влітку вони повикльовують у баби Ликери соняшники, а тепер усе чисто позамітало, що аби не Миколка, то горе було б цим горобцям.

Аж ось і той хлопець. Набурмосений, видно не доспав. Але Миколці підморгнув і кинув бадьоро: «Гайда».

З Жоркою веселіше, думає Миколка дорогою. Той тарабанить і тарабанить — тільки слухай. А цей мовчазний, як їхня котяка, коли сметану злиже. Тоді вона залазить під стіл і кицькай до неї не кицькай, — не виманиш. І Миколка вже знає, що дарма мати місить тісто, — вареники будуть сухі. Але він бере котяку і викидає її на горище, щоб та не була бита. Миколці не терпиться спитати цього парубка, чи він любить вареники в сметані, та в того таке обличчя, що йому, либонь, не до вареників. Ще роздратую і знов не стрельну, міркує хлопчик.

У лісі Миколка намагається не схибити і сам радить мисливцеві стати вгорі, а він займе Дем'янову балку знизу, так як робив це для Жорки. Заець завжди біжить угору, бо у нього довші задні лапи. А та лапка, що її дав Миколці Жорка, певно, передня, бо коротенька. Хитрий Жорка, не дав задньої, дума Миколка і починає галасувати, наче жене курей з городу. «Ононо він, сірий!» — кричить він і мчить щодуху поміж чагарників, не чуючи, як колюче гілля хльоскає по вухах.

Проте хлопець стояв (як сліпа тетеря, думав Миколка) і не бачив ніякісінького зайця. І малюк певен, що він справжнісінька лемішка. Жорка — той би поклав сіромаху на місці. Просто Жорці не пощастило. А в цього навіть курки не зведені.

— Чого ж ви не стріляли? — розчаровано спитав малюк. — Хіба не бачили?

— Не бачив,— сказав хлопець і навіть не спитав кого. Миколка не встиг й образитись, як той пропонує:— Ну то як, стрельнеш?

— Ще б пак.

Хлопець зручно для Миколки прилаштує рушницю у розсосі між двома гілляками і все-таки вагається. Думає, що Миколка йому дурно оце верещав, як навіжений. Але малому теж робиться лячно, і він боязко береться за приклад.

Пролунав постріл, і Миколку з усіх боків обдало гарячим вітром. І хоч головне позаду, малюк відчуває, що його душа в п'ятках.

— Тільки гілля посипалось,— перевів він подих, але Богдан, здається, й не чув його, бо раптом ні сіло ні впало сказав:

— Ти зараз підеш до Зінчука.

Що їм усім той Зінчук сниться, подумав Миколка, хоча йому було байдуже, куди йти.

— Скажеш, що... — хлопець зам'явся. — Ну, чому ти прийшов у ліс?

— Зайців вам ганяти.

— Ні, щось інше... Може, по шипшину...— мовив ніяково, наче завинив перед Миколкою.

— По шипшину мати Петька посилає, коли хтось застудиться.

— Ну, от і скажеш, що з Петьком прийшов по шипшину.

Миколка ніяк не міг уторопати, чого цей хлопець не хоче, щоб Зінчук знав про їхнє полювання. Жорка, той навіть у хату заходив. І не посилав його самого. Та Миколці й не важко. Хай буде по шипшину.

— А нащо Зінчукові знати, по що я прийшов?

— Бо ти попросиш води, — сказав хлопець, і Миколка знову нічого не зрозумів.

— Попросиш води... — повторив він і замовк, щось обмірковуючи. — А тоді... — він стишив голос, хоча поблизу нікого не було, — тоді скажеш його дівчині, що її ждуть на прощі.

— Хто? — запитав Миколка.

— Вона знає.

Миколка йшов, раз по раз озираючись: чи хлопець не передумав і не гукне його назад. Та той наче прикипів до землі і тільки пильно дивився Миколці вслід. Малюкові здалося, що він сказав не все і хоче ще щось додати, але не може. Аби переконатися, що хлопцеві не одібрало мову, Миколка крикнув:

— А де ви мене ждатимете?

— Тут.

Дивні ці городяни, думав Миколка. Все щось у них не так, як у людей.

Зінчук порався коло шопи і не помічав малюка. Тоді хлопчик кашлянув, і старий оглянувся.

— Тобі чого? — здивувався дід.

— Ми з Петьком прийшли по шипшину. А я хочу води.

Зінчукові було, мабуть, не до хлопчика, і він сказав, щоб Миколка пішов у хату та й напився, коли закортіло в таку холоднечу пити воду...

Малюк зрадів, що в хаті була сама Марія. Але він подумав, що все-таки воду доведеться хлебтати. Миколка попросив напиться, а про шипшину змовчав, бо городянин хотів обдурити лише діда. Дівчина подала йому

кухоль з водою, і Миколка через силу його подужав. Потім утерся рукавом і сказав:

— Там тебе ждатимуть.

— Де? — не зрозуміла дівчина.

— На просіці.

Дівчина подивилася десь поверх Миколки. Мовчала. В її очах почервонішали жилки. Потім вона забрала в Миколки кухоль, вишла в сусідню кімнату.

— Скажи, що я не прийду, — долинув звідти її приглушений голос.

17

На просіці, поблизу Зінчукової хати, у снігу прокладена людськими підошвами борозна. В одному місці вона обривається і переходить у ще свіжі сліди, що криво простують поміж дерев до села.

«Кому це не було чого робити, тупцював на одному місці, наче прив'язаний», — подумав старий. Авжеж, п'яницю якогось занесло, бо насилу поволік ноги — розпізнав по слідах Зінчук, хоча вже смеркало. Тільки чому ж це його водило взад-вперед? Та хай воно тямиться, щоб старий ще й над цим сушив голову. Тут і своєї мороки до біса. Зінчук зібрався було звернути ліворуч, але забачив обіч витовченої доріжки якусь чорну штуківину, загублену бродягою, і підібрав її. То була шкіряна рукавиця, старий десь таку бачив. Він покрутив у руках знахідку, поплямак собі у бороду. Потім сховав рукавицю

в кишеню й почимчикував до хати, бо вже насувалася ніч, а Марія сама була вдома. Останнім часом дівчина стала лякливою, буцім її спристрітили. А все від отого приїжджого, дався ж він їй у голову. Мало їм дочки, то вони ще хочуть зганьбити й онуку. Ні, тут уже дзуськи. Досить, що він через Варку натерпівся по саму зав'язку. Всі ці літа старий виглядав її, думав, ось-ось приїде донька і він простить її і скаже, що ніхто не винен в тому, що живуть вони нарізно, бо так воно, видно, написано їм на роду. Та коли збігали літа і дочка нарешті навідувалася до нього, Зінчук напивався і починав клясти Варку на чому світ стояв, бо вже думав, що вона у всьому грішниця. А та знову лишала його, і після того починалося чекання. Бо вже тепер, як приїде дочка, старий, запевне, її простить. Він виживе ще й ці п'ять років і таки діжде свого. В селі подейкували, що він живучий, бо майже не показує носа з лісу. Ніхто не знав, що йому ще не час помирати.

А тут ще Марія... Схудла, як свічка, змарніла на очах. Спристрітили дівчину.

Коли він прийшов додому, Марія вже спала. А може, тільки заплющила очі і вдавала, що спить, бо надто вже напружене було її лице. На столі горіла гасова лампа: Марія боялася темряви.

Старий дістав з кишені знайдену рукавицю, знов покрутив її в руках, щось пригадуючи, потім жбурнув на підвіконня, як не потріб.

Щоб не заважати онуці своїм човганням, Зінчук улігся спати раніше звичайного. Чи

то від незвички, що рано ліг, чи від рою думок він довго не міг заснути. Чув, як важко дихала онука.

Коли старий прокинувся, сонце дивилося крізь подвійне вікно йому прямо в очі. Отже, було дуже пізно.

Марія ще спала. Може, й вона до півночі перекидалася з боку на бік, тоді й не дивно.

В око старому впала чорна шкіряна рукавиця, що лежала на підвіконні. Він узяв її, виніс у комірчину й кинув там у темний куток.

18

Запримітивши попереду мисливця, Сашко Клапоть наддав своєму трактору газку. Незабаром він наздогнав Демидового гостя, котрий, як завжди, повертався з порожніми руками. Звісно, новачок, куди йому полювати. Сашко дасть голову під танк, що той і цілиться не тим оком, яке прижмурюють сільські дядьки. От він, Клапоть, житиме в місті, а буде вдатний до всього — і до міської роботи, і до сільської.

— Сідай, гідвезу! — гукнув він, зупинивши трактор. — Та сідай, сідай. Не вкусить.

Городянин був якийсь розгублений. Певно, дуже турбувало його те, що знов повертається з порожніми руками. Але, поміркуювавши, незграбно виліз на гусеницю і сів поруч Клаптя.

— Цигарку маєш? — спитався.

— Не курю. — Клапоть завше казав цю фразу задоволено, та зараз він би хотів розрадити гостя і пожалів, що немає курива. Якийсь час вони помовчали, та, зрештою, охочий до розмови Клапоть почав:— Собача робота наша, еге ж?

— Це ж чому?

— Ну, не те, що у вас там. Ось хоча б мене візьмемо. Бач, який я брудний!

— Який же це бруд? Звичайний мазут,— сказав Богдан.

Клаптеві здалося, що той не в гуморі і казатиме будь-що, аби наперекір. Він повагався й мовив:

— Я теж втечу до міста.

— Я не заздрю тобі.

— Чому?

Але городянин мовби й не чув Сашкового запитання.

Клапоть не втямив, чому він ураз спохмурнів, і замовк. Так і мовчали аж до Демидового двору, де Клапоть зупинив трактора і висадив пасажира.

Від Ганниної хвіртки до них бігцем задріботіла Ніна. Клапоть завважив подумки, що вона легко бігає, тому що в неї легка робота. А якби попосмикала важелі цілісіньку днину, то не летіла б отак до парубка, наче пір'інка. І він здивувався, коли та звернулась до нього:

— Можна вас на хвилинку?

— Хоч і на десять, — до нього знову повернувся настрій.

— Не дивуйтесь, але я проситиму вашої допомоги.

— Допомоги? — У Клаптя аж вуха ворухнулися.

— Так, треба зіграти комедійну роль діда у п'єсі. Тітка Ганна каже, що до армії вам це гарно вдавалося.

— Коники я й зараз викидати можу, та для вистави застарий.

— Як застарий? — не втямила Ніна.

— Того й реготали, що малим я грав дідів. Бо хіба знайдеш на селі старого, який би погодився зганьбити себе на сцені.

— А як же нам?.. — збентежилась учителька, закліпавши очима-жучками.

Клапоть чи напустив на обличчя задуму, чи справді замислився. Витримав довгу паузу, прискалив око, спитав:

— А слів там багато?

— Де?

— У діда вашого.

— Та ні, — вхопилася Ніна за соломинку. — Десяток-другий.

— Комедійного, кажете? — zvolікав Клапоть.

— Авжеж. Може, виручите? — Вона ще частіше закліпала очима. Клапоть злякався, аби не заплакала.

— Та добре вже, — сказав поблажливо. — Діда — то й діда.

Коли пустив трактора далі, то думав дорогою: «Дурний, що погодився. Нащо мені цей клопіт?» А десь на самому споді душі бриніла радісна струнка, що ось і тут без нього не обійшлися.

У неділю з неба повалив сніг. Сипався густо, наче з брезентового рукава комбайна посічене кукурудзиння. Дядько Демид увійшов знадвору, притрушений з ніг до голови. Навіть на коротеньких вицвілих віях повисли лапаті сніжинки і тепер поволі танули і стікали по зморшках до дядькових губів.

— Великий урожай буде, Явдохо, — кинув бадьоро ще з порога. Після того, як Каштанка привела сивого жеребчика, у дядька Демиди розвиднілося на виду, а тітка хвалила бога, що чоловік відродився. Правда, Демид знов і днює й ночує на конюшні, але краще вже так, ніж ото мав би тинятися двором, як з хреста знятий.

Тітка дивиться, як обтрушується Демид, і їй весело, що пада великий сніг, бо ж тепер і Богдан не піде нікати лісом, і вони сьогодні будуть усі при купі. Тітка не здогадувалася, що Богдан сидьма сидів у хаті не через те, що валив сніг, за яким не видно було світу божого. Після того, як Зінчук не пустив Марію на просіку, йому більше нікуди було йти. Тепер він один як палець.

— Авжеж, ростиме все, як гриби, — сказала тітка Явдоха. — Можна протримати двох кабанчиків цього року.

— А гарні ж які поросята будуть до весни. — Демид підійшов до лежанки і дивився на них такими очима, наче на малих дітей. — А це плохеньке. Завжди його відіпхнуть од цицьки. Ти б, Явдохо, стежила, щоб його не зобиджали. Бо й пропаде.

— Та хай бог милує, що ти таке кажеш, — тітчині брови злякано підскочили вгору, наче порося вже пропало. — То воно вдалося таке погане до харчів. Я йому і з черепка даю молока, так воно не дуже.

— Ану ж давай-но. Зараз воно в мене хлебтатиме.

Тітка налила в черепок молока і поставила його збоку на лежанці. Демид узяв плохе поросятко, встромив його рильцем у напій, та воно лише замурзалося і відвело голівку вбік. Тоді дядько намочив у молоці свої пальці і підніс йому до рота. Порося ласо почало їх обсмоктувати. — Отак, отак, — радо сказав Демид, — а то химеруєш. Тобі ж добра хочемо.

Коли молока не ставало на пальцях, він знов і знов їх намочував і простягав вередливому поросяті. Те приємно лоскотало йому руку своїм молоденьким язичком, і Демид шулився від задоволення. У тітки Явдохи на обличчі застиг такий вираз, ніби порося пило молоко з її пальців.

— Не полінуйся мізками ворушити, то вихід завжди знайдеш, — сказав дядько і подивився на Богдана, що так само байдуже сидів біля вікна насуплений. Демид теж якимсь ураз спохмурнів, зніяковіло кашлянув. А тоді натякнув жінці:

— Явдохо, а давай нам чого-небудь гостренького. Неділя ж сьогодні, чи що?

За столом розмова також не ліпиться. Дядько силкується завести веселу балачку. Він випив чарку, скривився, понюхав м'якушку хліба. «Бр-р-р, зараза», — сказав.

— То нащо ти її п'єш? — спитала Явдоха і теж скривилася, хоч горілки і в рот не брала.

— Порядок такий, — сказав Демид. — М-да, — глянув він на Богдана. — Це, пригадую, годочків з десять тому було. Ото чудасія... Теж якраз сніг такий сипав... А я... — Демид закурив. Примовк.

— Бреши далі, — підкусила його Явдоха.

— Не буду, на зло тобі не буду, — одказав Демид, але Явдоха знала, що чоловік запнувся не через неї.

Квола усмішка ворухнулася на Богдановому лиці. Не торкнула лише очей. Вони були десь далеко.

— Начебто вияснюється надворі, — сказав він. — Я вийду, розімнуса трошки.

— Та де воно там вияснюється? — глянула Явдоха у вікно. — Сиди... — Вона не доказала, бо Демид глянув на неї, як на дурну, й торснув ліктем.

Сніг справді порідшав, але неба за ним не видно було. Білі джмелі безгучно кружляли в повітрі, сідали Богданові на одяг, лоскотали обличчя холодними крильцями.

— А, злякався негоди — вдома сидиш! — почулося з шляху.

То була Ніна. Накинула на голову хутрянний каптурик од пальта й дивилася з-під нього, як равлик-павлик із мушлі. Може, хоч Ніні висповідатися, може, порадить щось, — подумав Богдан й одразу дорікнув собі за таку наївність. Підійшов до дівчини, аж знітився од її білозубої усмішки. Чомусь йому завжди здавалося, що Ніна сміється нещиро, так ніби грається з ним.

— А ти це куди? — спитав, аби спитати.

— На репетицію, — зайнялася очима.

«Видно, що артистка», — подумав Богдан. А Ніна — як угадала його думку — правила своєї:

— Ми там таке закрутили, що тобі й не снилося. Не віриш? Ти б побачив, чого один Сашко вартий, викапаний дідуган!

Ніна сипала словами, як ото небо снігом, а Богдан її майже не слухав, тільки кивав головою і не міг збагнути, звідки береться в ній стільки радісного щебетання — мов співу у крихітного соловейка.

Ні, їй ніколи не зрозуміти Богдана. Її ніщо не обходить, окрім ролей. Навіть у Сашкові вона бачить діда і тільки. Вона ніколи не була самотньою. У цьому глухому селі ніхто не чуває себе самотнім. Йому ні з ким розділити свій біль. Тільки з Марією. Лише вони самотні.

...Богдан тихо зайшов у сени, зняв із стіни рушницю. Кинув її за плече. Замислився. Набої були в кімнаті. Богдан хвилину постояв, а потім, намагаючись не заскрипіти дверима, вислизнув надвір.

20

Того ж таки дня в лісі була ще одна людина, присутність якої там, можливо, на перший погляд, ні в кого не викликала б найменшої підозри. Хоча б тому, що та людина була лісником, тож до лісу мала більшу причет-

ність, аніж будь-хто інший. Та якби за нею хтось стежив, то йому не могло б не здатися дивним, ба навіть підозрілим, що ця людина від самісінького ранку майже без поруху чалася в кущах.

Жорка Чижик саме сьогодні вирішив, що настав час, коли він мусить одним пострілом убити двох зайців. Цим самим заплатити собі аванс за лісникування, а головне... Жорці через цю думку робилося ніяково, але він запевняв себе, що ніколи б не вдався до таких хитрощів заради тільки самого себе. Повинен же він нарешті якось відкрити декому засліплені очі. А для цього треба забути всю свою жалість і бути розсудливим. Бути твердим чолов'ягою, а не якоюсь м'якушкою.

Жорка зиркав на годинник і починав побоюватися, що його сьогоднішнє очікування виявиться марним. Він і далі стояв непорушно і не зводив очей звідти, де завжди можна було побачити свіжий козиний слід, що вів до Зінчукового житла. На хвильку в голову Чижика знову закралася сумніви, але він одразу прогнав їх, подумки обзиваючи себе м'якушкою, якому тільки сьорбати каву десь у міському кафе, а не брати бика за роги. М'якушка, м'якушка... Потім Чижик згадав Марію. Він майже весь час згадував її, але зараз дівчина привиділась йому як жива, аж моторошно стало, і Чижик закрутив головою, проганяючи химерне видіння. Бо саме зараз це розслаблювало Чижика і заважало йому бути рішучим у потрібну хвилину. Так уже сталося, що зараз Жорка не може думати про Марію. Ні, Жорка ще покаже їй, яким він

може бути добрим. І ніжним. Саме таким: добрим і ніжним. Ніжним і добрим. Це Жорка покаже їй потім, а зараз йому треба бути рішучим заради самої ж Марії. Бути рішучим, а не м'якушкою. Еге ж, рішучим, рішучим...

«Чах-чах, чах-чах»,— долинуло до Чижика шурхання снігу, перш ніж він помітив із своєї засідки козулю. Він інстинктивно звів обидва курки і кинув рушницю до плеча, намагаючись весь час тримати голову тварини на мушці. Метрів за тридцять від Чижика козуля враз зупинилась і сторожко задерла голову. Рушниця теж ледь-ледь піднеслася вище. Це була та сама мить. Рішуча мить, коли цівка рушниці і одне Чижикове око були спрямовані промежи двох темних, кольору чорного оксамиту, очей. І Чижикові здалося, що ті вологі очі спрямовані в самісінькі його зіниці. Хоча козуля була далеченько від Жорки, йому здавалося, що вона зовсім поруч, що цілиться в неї він майже впритул. Чому вона стоїть так спокійно, задерши голову, ніби щось просить? Жорці раптом захотілося, щоб коза втікала, бо то не по Жорці було — стріляти в тварину як в нерухому мішень. І він чекав, поки та зрушить з місця. Та вона стояла. Перед очима червоніла стрічка, що облямувала її шию. І стріляти вже не хотілося, немов та стрічка горіла в Маріїних косах. Але ж усе це для неї, Жорка все робитиме тільки заради неї, Марії. В очах темніло, і він уже не бачив мушки. А коза все стояла. І тоді Жорка вистрелив навмання, певний, що не вцілить, тільки для того, щоб сполохати козулю, прогнати її геть...

Переляк зашарпав його лице, коли козуля перекинулася набік і з її рота вирвався схожий на людський крик. Страшно борсалось її поранене тіло, та ще страшнішим був отой протяжний, схожий на людський, крик. Жорка не міг дивитися на такі муки. Він підбіг до козулі і вже справді майже впритул всадив у неї другий заряд. Тіло тварини стрепенулося, аж підскочило над землею, потім витяглися стрункі, як точені, ніжки і козуля, уже без крику, завмерла. Відкотилась луна після другого пострілу, все затихло. Тільки легенький вітрець ворушив на шиї козулі червону стрічку, і краплі крові, що бризнули на сніг, здавалося, теж ворушилися, як живі. Мертві очі козулі дивилися тепер повз Чижика, десь у небо.

Жорка стояв над здобиччю, і хоча все було обмірковано заздалегідь, не знав, що йому діяти далі. Зненацька нагнувся і хотів зірвати стрічку, але вона не піддалася. Видно, зав'язали її на цупкий вузол. Жорка присів навпочіпки, довго марудився із стрічкою, бо пальці були як не його. Розплутав вузол, а тоді шпурнув її вбік, потім підбіг і став утоптувати глибоко в сніг...

Минуло ще кілька годин, поки геть стемніло. Жорка широко ступав, дарма що був узутий у завеликі биті валянки, а на зігнутих плечах лежала задерев'яніла од морозу козуля, муляла його затверділими боками. Йшов не зупиняючись, зрідка поправляв на плечах незручну ношу і роззирався по боках. Ніде не було ані душі.

Зінчук бродив між стінами білих дерев. Проїде трохи, зупиниться, гляне в небо. Очі самі бігають у западинах, ніби хочуть кудись заховатись. Учора пройшов добрячий сніг, і його свіжа незаймана скатертина ще яскравіше відбиває сонячний блиск, стріляє старому в очі сліпучими променями. Зінчук мружиться, від колючих іскринок старечі очі сльозяться.

Довкола все біле. Земля, дерева, небо. І біле холодне сонце.

Старий волів би лишатися зараз у хаті. Тільки там йому теж важко. Марія ходить сама не своя, поки до неї не забалакаєш, не обізветься. Наче старий зробив їй щось лихе.

Ноги самі привели Зінчука до просіки. Він остовпів. Тільки очі бігали розгублено. Він побачив утоптану тими ж підощвами борозну. Старий добре пам'ятає, що вчора до вечора падав сніг, який прикидав усі сліди. Видать, той знову приходив. Ті ж самісінькі підощви. Старий напружує зір, сльози застиляють очі, все розпливається. Зінчук подумав, що йому паморочиться в голові, і заспішив додому. Він боявся тих слідів, бо старому здавалося, що він утрачає тям.

Марія ходила по хаті, виглядала у вікно і знову сідала на своєму ослінчику. Й тої ж миті схоплювалася, схилялася гарячим чолом на вихололу шибку.

Зранку. Марія зібралася прати, наскладала цілу купу білизни і всякого шмаття, а й досі не могла взятися до роботи — душа не

лежала. Тільки ходила по хаті, наче щось там згубила.

Зінчук помітив, як онука відсахнулася од вікна, і визирнув теж. А чого ж це Марія злякалася? Через галявину жваво крокував Жорка, весело горнучи ногами сніг. Зінчук не розібрав, чи то він чогось сміється, чи тільки зіщулювся од білих відблисків.

У кімнаті Чижик густо закліпав, надто вже темною вона здалася після лоскітливого сонця.

— Давненько до вас не заходив, — хвацько кинув Чижик. — Живі, здорові?

— Ворушимося, — одказав старий, бликнувши на Марію. Рано ще приперся Жорка, подумав старий. Дівчині не до нього.

— А я гадав, що вас тут прикидала хурделиця. Дай, думаю, провідаю, виберу вільну годину, бо ми ж, знаєте, люди сільські — все ніколи. Не б'ємо байдиків, як, бува, городяни.

Марія болісно зіщулилась, наче її вдарили.

«Пеньок ти, Жорко, — подумав старий. — Знов — за рибу гроші. На біса тобі той городянин?»

Зінчук не знав, що Жорці вже й самому перехотілося про нього згадувати. Але якщо взявся за діло, то мусив його довести до кінця. Жорці було не легко. Брехати він не вмів — не тому, що не хотів, інколи навіть треба збрехати, але Жорці не вдавалося це гладенько. Він і про «байдики» тільки для того бовкнув, щоб якось перейти до головного. Та, видно, не з того почав, бо на нього

глянули так, ніби Жорка їм у криницю наплював. Проте відступати не було куди. І Жорка вів далі, але вже якимсь чужим, боязким голосом, як учень, котрий не вивчив урок та ще намагається викрутитись на трійку.

— Не хотів було вам казати, та, мабуть, краще, аби знали, бо рано чи пізно... Вчора прибігала ваша козуля?

— Ні, а хіба що? — насторожився Зінчук.— Бува, що якогось дня вона й не йде.

— А сьогодні? — спитав Жорка.

— Сьогодні може з'явиться.

— Не з'явиться, боюсь.

— Ти про що?! — пошепки видихнула Марія.

— Бачили люди, як учора затемна ніс той козу.

— Хто?..

— Які люди? — перебив Марію Зінчук.

— Є такі.

— Звідки ж вони знають, що то наша? І хто бачив?

— Ваша, — якось байдуже кинув Жорка, уникаючи Зінчукових розпитувань. — Іншої він би не вбив, бо не спроможний. Тільки ваша підходить під самий ніс. А той вештається тут коло вас, от і набрела бідолаха на нього. Треба ж йому щось та вбить коли-небудь, от і вбив.

— Брехня, — сказав старий. — То не наша.

— Ваша.

— Що ти мелеш? Наша помітна, — розсердився старий. — Сьогодні вона прийде. Вчора все замело, то прийде.

— Не прийде, — так само байдуже вимовив Жорка.

— А ти звідки знаєш, га?! — Старий уже не міг себе стримувати.

— Бо знаю. Той не ладен... — Чижик не витримав погляду Зінчука й одвів очі. Не прийде, — жалібно промимрив він. — Побачите, що не прийде.

— Цить, як не знаєш, — Марія махнула на нього рукою.

— Знаю, — шепнув уже собі під ніс Жорка.

— То, може, ти її вбив, що такий упевнений? — не стерпів Зінчук.

Жорка зашарівся, та притьмом оволодів собою і теж підвищив голос. Він майже закричав на старого:

— Не кажіть, як не бачили!

— А ти бачив, сам ти бачив?! Своїми баньками?..

— Я лісник, і моє діло мати на оці, що тут робиться! — Жорка вдарив себе кулаком у груди. — Мені доложили, що і як...

Зінчук як оглух. Не чув уже Жорку. Важко опустився на лаву. Не чув нічого, тільки бачив перед собою білий сніг і витоптану борозну.

Той топтався на місці, бо лишилася тільки борозна, а більше ніяких слідів, схожих на... Ні, тут щось не те. Це не той...

«Я лісник», — долинуло до старого десь іздалеку, наче з горища, і він підвів каламутні очі на Чижика.

— Ти шмаркач, — сказав Зінчук безнадійно.

— Як ви!.. — Жорка стримався. — Ви пошкодуєте. — Жорчині слова повисли в повітрі.

Голова старого впала на груди. Навіщо Марії ці брехні? Навіщо їй усе це?

— Іди геть, — тихо сказав Зінчук. — Ти чуєш чи тобі заклало? Іди геть. — Він тупо дивився на Чижика, і той розгублено поточився до порога. — Та щоб і носа твого в моїй хаті...

Срібною квасолею ударив сніг по очах Чижика. Він ступав до села так швидко, як і сюди. Тільки тепер уже не з тими думками. Низка планів обірвалася в голові, і що йому діяти далі, Чижик не знав. Знав тільки, що вже жоден шлях не веде його до Зінчукової господи. Старий, мабуть, виживав з розуму, бо гаркнув зненацька і навіть не сказав, у чому провинився Жорка. Приголомшений, Чижик більше не почував себе господарем цього холодного білого лісу.

22

Клапоть нудиться вже півдня. І що з ним трапилось? Адже раніше, одразу після війська, теж сидів без роботи і нічого подібного не помічав за собою. Гайнуть би до Чижика, тільки той нині зробився, кажуть, хазяїном на всю губу, а не так, як Клапоть, — аби скоріше спали морози та чкурнути до міста. І люди балакатимуть, що Клапоть ледащо. А він що, він би й досі їздив на тракторі, коли б не

Петро Іванович. Не встиг вичуняць, як уже подавай йому його машину, дарма що під нею заслаб.

Прикидана вулиця повіяла на Клаптя пусткою, хоча попід тинами тулилася стежка, протоптана колгоспниками ще вдосвіта. І йому стало жаль, що більше не підімне під трактор зухвалі кучугури, і через них село здавалося порожнім, буцім ніхто путній у ньому й не живе, щоб довести його до ладу.

Клапоть зібрався було йти хутчіш у хату, аби хто не побачив, що він швендяє двором без діла, але вгледів Ніну. Вона прудко бігла стежкою і махала до нього газетою. Вчителька так поспішала, аж замало було їй протоптаної доріжки, і вона черпала коротенькими халявками сипкий сніг. Робота в неї сидяча, то хай хоч тут побіга, подумав Клапоть. І що вона тепер ще вигадала? З нього досить того, що погодився з дітворою їхати до району на посміховисько людям. Старого там із себе корчив у виставі. Вчителька каже, що він чудовий психолог. А який з нього в чорта психолог? Просто ще змалечку звик перекиривляти діда Павла. Особливо, як той перебиває Комаху на зборах.

— Сашко! Ох, Сашко, — тільки й мовила Ніна. Вона засапалась і не могла перевести духу, аби сказати, що хотіла. Лише розгорнула районну газету і простягла її Клаптеві. Він оглянув районку зі всіх боків і здивовано позирнув на вчительку:

— Чого це ти?

— На фото дивись! На фото, дурненький, — не втрималась Ніна з нетерплячки. Та

Клаптеві було байдуже, як вона його називає, і він знов розгублено глянув на широко усмінене обличчя вчительки.

— Звичайнісіньке собі фото. Як і в усіх газетах.

— Та то ж ти, нерозторопний! Не впізнаєш себе дідом? — аж крикнула Ніна.

Клапоть витріщив очі на фото, погляд його аж затанцював од несподіванки. Клапоть, може б, і сам затанцював, якби не Ніна, і тому він байдуже схилив набік голову:

— А чо'? Нічого.

— Та ти читай, читай! У нас перше місце! — Ніна тицьнула йому в руки газету, і раптом, ставши навшпиньки, поцілувала його в щоку. Клапоть почервонів і довго водив очима по рядках, ніби не міг стулити букву до букви. І раптом отямився:

— Оце-то так! — вирвалось у нього, і хлопець підкинув Ніну вгору, але при цьому з його рук повіяло газету, він кинувся за нею, і Ніна опустила в пухкий замет. Сухий сніг посипався на її обличчя, та Ніна реготала і, здавалося, не збиралася вставати. Зрештою підхопилась і сипонула пригорщ сніжин на хлопця.

— Ти дідуган!

— Рудий та поганий! — погодився Клапоть і теж кинув на неї срібним пилом.

— Ось тобі, дідугане!

— Ось тобі!

У дворі знялась завірюха, хоч був зовсім легенький вітерець. Він підхопив забуту газету і покотив її нишком на вулицю. А в повітрі кружляв сипкий сніг, змішаний з

реготом. І якби зараз шляхом ішов дід Павло, то, напевне, селом пішла б чутка, що Сашка Клапоть з'їхав з глузду. Та й учителька їхня не краща.

Але шляхом ішов не дід Павло, а Жорка Чижик. Він зупинився біля хвіртки і довго вагався, чи перебивати їх, чи хай іншим разом. Та Ніна помітила його перша, і її сміх обірвався. Сашко озирнувся і теж затих. Він підійшов до Чижика. Ніна збентежено дивилася на обох. Ніби та зустріч віщувала їй щось вельми недобре.

— Знаєш, Сашко... — Чижик зам'явся. — Я згоден.

— Що? — не розібрав Клапоть.

— Ідьмо.

Клапоть замислився, а потім нагнувся і підібрав газету, що зачепилася за хвіртку. Він оглянувся на Ніну і, дивлячись десь повз Чижика, покрутив головою.

— Та ти не журися, — співчутливо сказав Клапоть. — Я тобі дам адресу дядька Сави. Він усе зробить.

23

Тітка Явдоха крадькома підносить до очей фартух.

— Схуд ти, сину, у нас. І вилиці знать. А там твої скажуть, що я не догляділа. Ти ж знаєш, я, що могла... Навідуйся, Богдане, не забувай нас, старих.

— Навідаюсь, — сказав Богдан, щоб тітка не так хвилювалася.

— Бідний Демид, він через своїх коней і не попрощається з тобою. Не гнівайся, сину, на нього.

Тільки тепер, в останню хвилину, Богдан помічає, яке у тітки висушене обличчя. Мовби він уперше дивиться на неї зблизька. Над верхньою губою глибокі зморшки. Руки обвиті жилами, наче синє гудиння попелелося ними. Пошерхлі, вони ніжно схиляють Богданову голову, і сухі затверділі губи безгучно цілують його чуба.

— Я зайду до дядька на конюшню, — каже Богдан.

А тітка Явдоха думає, який добрий у неї племінник. Він згоден обігнути зайвий кілометр, щоб порадувати бідного Деміда.

— Зайди, сину, зайди. Хай щастить тобі. — Тітка провела Богдана на шлях. — Вибачай, коли що не так, — сказала на дорозу.

Богдан пішов селом, а тітка, хоча надворі закипав мороз, ще довго стояла біля перелазу і дивилася йому вслід. Вона боялася зайти до порожньої хати, бо там заплаче...

У конюшні з дядьком Демидом Богдан застав Сашка Клаптя і Сидора. Збоку здавалось, ніби Демид примирився з бригадиром, але що він носив на серці, було відомо тільки йому.

— Ну то як? — Клапоть запитально глянув на Сидора. — Можна на вас покластися?

— Та добре вже, добре. Куди ж тебе дінеш, — сказав Сидір. — Як тільки навесні отримаємо, одразу й засядеш. А має прийти не казна-що, а ДТ. Це тобі не драндулет, але танкістові не шкода й ДТ. Ходімо, хай родичі

попрощаються, — Сидір кивнув на Богдана, і бригадир та Клапоть вийшли з конюшні.

— От молодчина, що зайшов, — сказав дядько Демид. — Хоч побачиш, де я роблю. Глянь лиш на нього, — дядько показав на сивенького лошачка, що ссає Каштанку. — Добрячий кінь вийде. За двох тягтиму. Та що це я знов учепився до тебе зі своїм. Давай перекуримо на дорогу, та скажи, коли ще до нас виберешся. — Демид узяв з Богданової коробки цигарку. Вона легенька, як солома, але дядькові забажалось зараз курити те, що й Богдан. Так воно якось зручніше, мов і думаєш про одне.

— Колись виберусь, — зітхнув Богдан, ніби дядько йому чимось не вгодив.

І Демид сказав:

— Я знаю, воно не все так, як хотілося б. Не зміг я тебе поводити частенько до лісу. Блукав ти одинцем, та так нічого й не вполював. Але ти приїжджай. Тоді я, може, висмикну більше часу. Приїжджай. Тітка Явдоха аж помолодшала, поки ти був у нас. Бо мені ще сяк-так, а вона ж повсякчас удома сама. Не дав господь своїх діток, то хоч тобою нехай потішиться. Не забувай її, приїжджай.

Дядько Демид відлучив сиве лоша, посмикав його лагідно за гостренькі вухка.

— Шкодливе ти в мене, — сказав.

— Мені пора, — мовив Богдан.

І дядько Демид обітер об полу шкарубку долоню і подав йому руку:

— Не забувай.

Богдан вийшов з душною конюшні на мороз.

Обігнувши Дем'янову балку, Зінчук завагався, чи йти далі, чи повертатися до хати своїми слідами. Попереду була просіка, і він боявся її. Просіка страхала його, бо старий уже знав, хто її сходжував. І ті сліди вщували Зінчукові якусь неминучу зміну в його житті. Яку — він не знав, але серце було важким і хтось ніби взяв його у дужу п'ятірню і здушував, здушував... Та то не біда — він таки справді зістарівся, своє вже віджив. Аби лиш Марії було добре. А в неї щось не так, щось її мучить...

Зінчук не зоглядівся, коли опинився на просіці. Вона була гладенько притрушена снігом, на який ще не ступала людська нога. Старий довго дивився на білу гладь, вірив і не вірив своїм очам. Топтався на місці, поволі водив тремтячою головою в усі боки, наче когось виглядав. І біль ворушився в його застиглих, натомлених очах. Хотілося їх заплющити, дати їм спочинок у темноті...

Кров ударила Зінчукові у голову. Захиталися дерева. Вони то сходилися стіною, то розступалися вбоки, даючи дорогу тому, хто щодуху мчав до просіки. Від миготіння і снігового сяйва сльозяться очі, але Зінчук не мав сумніву. Це він. Летить, щоб залишити тут свої сліди. Зінчук засмикався на місці, а потім пішов. Швидко пішов, аж загойдався. Уперше за своєї старості він так хутко простував лісом. З останніх сил висмикував немичні ноги з глибокого снігу, і від того ще дужче сльозилися очі. Він уже нічого не бачив перед собою, коли спіткнувся об корінь і впав.

Ткнувся в пекучий замет, але не чув, як колюча гілка вп'ялася в запалу щоку і почервоніла широка зморшка. Він схопився і знов заспішив, як божевільний, і не бачив перед собою світу. З розгону відчинив плечем двоє дверей свого житла і зупинився тільки перед Марією.

— Доню, — він обійняв її, притис до себе.

Марія сполохано відсахнулася вбік. Злякано дивилася на діда. Таким вона його бачила вперше.

— Іди, — витиснулося з хрипкого горла, що ледь можна було розібрати. — Він там. Жде. На просіці. Завжди. — Зінчукові знову захотілося обійняти Марію, та вона вже летіла поміж велетенських дерев, і додолу з них сівся срібний пил.

Старий вийшов на поріг, прихилився щокую до одвірка. Стояв довго. Щось думав. А може, не мав уже сил і думати. Та коли рушив до лісу, ступав твердо — де й узялася та міць у ногах.

Біло-біло довкола. І тихо, навіть дерева не скриплять. Зінчук іде лісом. Іній сідає йому на бороду і відразу тане од горячого струменя, що виривається з рота. Він ще дужий, він ще годен іти отак твердо і широко. Все буде добре. Вже й серце забилося пружно і лунко. Лише треба відпочити. Зараз він спочине на оцьому пеньку, і все буде добре.

Надворі лютує мороз, раз по раз потріскує у кришталиках снігу. А на пенькові сидить старий. Якщо поглянути віддалік, його можна й не помітити, бо біла сива борода, білі м'які брови зливаються з снігом, якого так багато навколо.

* * *

Старого знайшов Шарко. Обережно, щоб не дратувати Зінчука, пес підійшов до нього. Лизнув гарячим язиком велику нерухому руку. Вона була холодна, як сніг.

...Над лісом займалась червона заграва, і скиглив переляканий Шарко у вечоровій тиші.

**ХТО ТВИЙ ОСТАП,
СОЛОМІЄ ?**

Повість

Частина перша

1

Вони дивилися на небо крізь верховіття старої розлогої ялини. Лежали у високій траві, яку вже ледь пожовтила рання осінь. Небо у просвітах між гілками було синішим і глибшим, — немовби зволженим. Пахло живцею, корою і стиглим листям.

— Не пали так багато, — сказала вона. — Ти губиш себе.

— Невже? — Він здивовано повів бровами й видихнув сиву цівочку диму. — Ти так про мене дбаєш, неначе я вже став твоїм чоловіком.

— Не треба про це.

— Гаразд, не буду... Хочеш яблуко?

— Хочу.

Сік рясно бризнув на її уста, маленькі й мокрі, як у дитини.

— У тебе такі губи, ніби до них ніхто не торкався. І я не можу повірити, що ти...

— Але ж це добре, любий? І те, що вони такі і що ти не можеш повірити.

Вони примовкли, наче дослухались далеких голосів, але довкруг залягла тиша, якась незвична для такої прозорої вересневої днини, коли, здавалося, повинне дзвеніти навіть павутиння, що літає над їхніми головами.

Безшелесно стояли дерева.

— А чому не співають пташки? — запитала вона.

— Вони вже своє одспівали. Осінь.

— Я не люблю осені.

— Це найкраща пора, — сказав він. — Коли ще стільки пахоців напоюють повітря? В ньому я чую аромат твоїх кіс навіть тоді, як тебе немає. Як ти... отам. — Його обличчя застигло, лише на скронях ворухнулася шкіра. Так було завжди, коли він силкувався перебороти себе.

— Не сердься. Хочеш — квітчатимемо оцю ялинку? Яблуками. Сьогодні ми будемо вдвох, доки не сяде сонце.

Він торкнувся устами її очей. Очі мружилися і лоскотали його віями. Лагідно, як метеликові крильця.

— Чому ти ніколи не звеш мене іменем? — спитала вона. — Хіба в мене погане ім'я?

— Гарне, але так звать тебе інші...

Вона зрозуміла, про кого він каже. Її губи здригнулися, наче від холоду. І він поцілував їх, щоб затамувати оте хвилювання.

Сонце сповзало до обрію. Котилось, наче із кручі. Ліс повнився прохолодою і темнішав. Він вибирав з її кіс суху глицю. Робив це зосереджено й заклопотано, аж чоло бралося зморшками; і вона, дивлячись на нього, сміялася.

— Час іти, — сказав він, і сміх її нараз урвався. Очі пойнялися поволокою, ніби два маленьких озерця дихнули ранковим туманом.

— Час.

Вони поволі ступали прижовклою травою, де-не-де притрушеною першим опалим листям, що сухим шурхотом озивалося на людські кроки.

Од залізниці долинув протяжний свист електрички.

А небо все нижче опускалося над землею, і його синя чаша темніла по краях, ніби її підмальовували чорною тушшю.

2

Сергій - калькував проект кінотеатру на п'ятсот глядачів. Такий стереотип зустрінеш навіть у райцентрі. Але й тут рука іноді зраджує, і для неслухняного олівця доводиться носити на шиї гумку, що гойдається на шнурочку, буцім свисток у спортивного судді.

До креслярської зайшла секретарка Надя. Тихенько, як кішка, наблизилась до Сергія, наче боялася відволікати його колег од кульманів.

— До шефа, — шепнула змовницьки.

— Один я?

— Так.

Він здогадувався, про що піде мова, і тому трохи побоювався. Ні, Сергій не вагався, але йому просто могли з повним правом відмовити. Та й годі. Що вдієш — молодий фахівець, тож муσιш одпрацювати свої три роки там, куди тебе послали.

Сергій причинив оббиті дерматином двері і зайшов до кабінету.

Чоловік, що сидів за столом, видавався ще дуже молодим як для такої посади. Він, мабуть, і сам те відчував, бо мав звичку, приймаючи співробітників, підводитися з крісла й

сідати поруч підлеглих на стільці під стінкою. Побачивши Сергія, він зняв окуляри, одсунув папери, над якими щойно був зосереджений, цим самим підкреслив, що розмова буде серйозною.

— Сідайте, — звелів директор, узяв зі столу цигарки, попільничку і сам опустився біля Сергія. Довго не розмірковуючи, спитав: — То що, колего, кажете, не влаштовує вас наша робота?

— Ні, — сухо сказав Сергій.

— Це ж чому?

— Я писав: хочу піти на будівництво.

— Так, але для чого? Не думаю, що тільки заради свіжого повітря.

— Ні, річ не в тому.

— А в чому? Вам нецікаво у нас?

— Ні, — сказав Сергій. — Поки ще нецікаво.

— Ну, що ж, спасибі за одвертість. — Ледь вловима усмішка майнула в притомлених очах директора. Він провів пальцями по чолу, наче хотів приховати той усміх, замислився і, щоб заповнити паузу, подав Сергієві цигарку. — Ми можемо запропонувати вам самостійний проект.

— Ви відмовляєте мені в моєму проханні?

— Як вам сказати... Я розумію, що на будівництві робота живіша. Але ж і там граються не в цяцьок.

— Тому я й хочу туди піти. Коли я не осягну своєї справи на практиці, то весь вік калькуватиму чужі роботи, розумієте? Яким би не був будівельник талановитим, його фантазія не варта й ламаної копійки, коли вона

не спирається на практичну основу. Даруйте за банальну істину, але... це я щиро.

— Чому ж ви одразу не попрохали такого призначення? — спитав директор.

— Тоді...

— Була інша життєва ситуація?

— Коли хочете, так. І взагалі тоді все виглядало простішим.

— Авжеж... — Директор підвівся, ступив кілька кроків і став лицем до Сергія. — Шкода, що ми вміємо давати людям освіту, та ще не написали такого підручника, який би навчав дивитися на життя не спрощено.

— Саме життя і є таким підручником, — сказав Сергій.

— Ваша правда... — кивнув головою директор. — І куди ж ви надумали податися?

— У Вірменії, як ви знаєте, зараз пробивають п'ятдесятикілометровий тунель. Він спрямує води ріки Арпа в озеро Севан, якому загрожує обміління. Сотні юнаків та дівчат з усієї країни приїхали рятувати прекрасне озеро.

— От де труд переростає у красу! — Директор по-кавказькому плеснув долонями, мовби сам уже вирішив гайнути на Арпа-Севан. — Я спробую допомогти вам.

— Невже це так важко? — Сергієві брови нервово здригнулись.

Директор різким жестом ткнув у попільничку недопалок.

— Відкріплення зробити мені не важко. Махнув самопискою — та й ідіть під три вітри. Але ж ви не заробітчанин, що ганяється за довгим карбованцем.

— Що ви маєте на увазі?

— А те, що на великі будови молодих відряджає комсомол. За путівками. То на біса ж вам їхати на Арпа-Севан заблукалим вовком? Знаєте, як таких тепер називають? Бичі! — Він усміхнувся, і це підбадьорило Сергія краще за будь-які слова.

— З чого ж мені почати?

— Візьміть аркуш паперу, сядьте за стіл і перепишіть заяву. Я вам трохи підкажу. Колись і мені підказували. Було таке...

— Ви теж працювали на будовах?

— З них починається біографія нашого брата будівельника. Там усе діється на твоїх очах. Як у бою. Приїздиш і бачиш пустку. А потім виростає ГЕС. І сам ти зростаєш. І люди довкола тебе. Так, там усе на виду, особливо ж — люди.

3

То було на початку липня. Вони вперше поїхали за місто. Стояли спечні дні. Кам'яні будинки, асфальтівки — все було напалене немилосердним сонцем.

Лише ліс беріг прохолоду.

Вони вийшли з вагона, пішли навпростець незнайомою місциною. Соломія мовчала, роззираючись навколо, і міцно тримала його за руку.

Стали під ліщиною. Сергій знайшов дрібенький горіх, і вона розкусила його — легко, як білка. Тому він подумав був, що горіх

зелений. Але дівчина дала йому півзернятка, і він побачив, що воно біле й тверде.

У неї були гарні міцні зуби. Білі, як ядро стиглого горіха.

— Я все боялася, що ти не наважишся до мене підійти, — сказала Соломія.

Вони вийшли на чималу галявину, зарослу густою травою. Частина її вже скошили. Косарі, видно, зовсім недавно пішли звідси, тому що трава в покосах була ще свіжою.

Соломія нахилилася, зірвала кульбабку і дмухнула йому на чуба летючим білим пухом. Засміялася і побігла галявиною, лишаючи за собою витолочену стежку.

Він кинувся за нею. По дорозі обірвав гроно червоних ягід з рясного куща глоду.

Соломія все ще сміялася, від чого її щокі загострилися, а в очах танцювали вогняні блискітки.

— Чекай, — сказав Сергій, — я зроблю тобі з глоду сережки.

— Не треба, — її обличчям майнула тінь. — Не треба. — Вона замовкла, наче щось пригадавши.

Ягоди загубилися у високій траві. Він узяв Соломію на руки й обережно опустив на покіс. З плаття визирнуло її тоненьке плече, біле, як ранковий серпанок. Сергієві захотілося його торкнутися, аби переконатись, що це не сон.

Соломія випрочалася з його рук і сіла, обнявши свої коліна.

...На тому краю галявини з'явився чоловік з дівчинкою на руках. За ним ступала жінка, перекинувши через плече косу.

— Отут ти, доню, можеш побігати й ніжками, — сказав чоловік.

— Еге ж, я вже велика, — зраділа дівчинка. — Мамо, зніми мені черевички. Я хочу бути босенькою.

— Ці люди з якогось ближнього села, — визначив Сергій.

Дівчинка підійшла до покосу і стала вибирати з трави ще не зів'ялі квіти. Бджоли шукали на них мед і тривожно гули, коли маленька рука висмикувала квітку, де вони примостилися. Але дитя думало, що то у них така пісенька. Бджоли нагадували дівчинці золотистих пташечок. Ненароком вона наступила на золотаву бджолу, і ядуче жало вп'ялося у босу ніжку.

Медвяним трупком просочувалася радість у Сергієві груди. Зринув у пам'яті бабусин город, де палахкотіли жовтогарячим цвітом гарбузи. На ті лапаті квіти завше сідали бджоли, що летіли з дідової пасіки, і все довкола упивалось сонячними барвами...

Дзвінкий плач прорізав безжурну тишу, яка сповивала галявину.

— Дитину вкусила бджола у босу ніжку. — Соломіїним обличчям проповз біль. — У тебе є мідна монета? — спитала вона.

Сергій порився в кишенях і знайшов п'ятак.

— Почекай, зараз. — Соломія побігла до дівчинки, біля якої вже побивалися тато із мамою.

Він бачив, як Соломія всадовила дівча собі на коліна, стривожено роздивилася пухирець на дитячій ніжці, приклала мідяк,

примовляючи щось утішливе. Дівча затихло, хоча біль, мабуть, ще не вгамувався.

«Як це легко у неї вийшло», — здивувався він.

Соломія віддала дівчинку батькові й повернулася до Сергія.

— Взагалі бджолині укуси найкраще лікувати медом, — сказала вона.

— Звідкіля ти все знаєш?

— Моя дочка дуже любить солодке.

— Хто? — перепитав він.

— Моя дочка.

— У тебе є дочка?

— Є.

Він мовчав. Мовчав і тільки пильно вглядався в її очі, ніби хотів переконатися, що вона жартує. Але те, що вона сказала, не схоже було на жарт.

— Моїй дочці, мабуть, стільки ж, скільки цій дівчинці.

Він лежав горілиць і стискав у жменях пучки трави. Нарешті промовив:

— Як її звать?

— Оленка.

— Кого Оленка дужче любить?

— Каже, що любить нас обох однаково.

Але я знаю, що в свого тата вона просто закохана.

— А ти?

— Навіщо про це? Він її батько.

Соломія рвучко підвелася.

— Я мусила тобі це сказати ще раніше...

— Стій і не рухайся, — підняв руку Сергій. — Зараз сонце якраз над твоєю головою. Мов ореол.

— Я не варта ореола.— Вона підійшла до Сергія і стала навколішки.

Він занурив свої смагляві пальці у її волосся і довго дивився, як воно золотиться в сонячному промінні...

4

Юрій Дзюбенко вийшов з інституту в пригніченому настрої. Останнім часом взагалі радощів у нього було як кіт наплакав, однак за роботою Юрій трохи забувався. І тільки вечорами гіркий осад, прибитий денною суєтою, зринав на поверхню.

Раніше Юрій вважав себе людиною досить везучою, такою, що правильно бере розгін: залишалося тільки пильно дивитися під ноги, аби не спіткнутися. Не рано й не пізно — у тридцять років — він захистив кандидатську, по тому очолив один із відділів інституту напівпровідників, тепер же, коли його запитували про докторську, відповідав: «Лишилося п'ять хвилин». Може, хтось вважав нескромною таку заяву, та що це за вчений, якому бракує певності у власних можливостях. Одначе оті п'ять хвилин уже тяглися кілька років, і Юрій став помічати, що в нього дедалі менше лишається часу для лабораторії. З'явилася купа справ, які відвертали його увагу від досліджень: відрядження, виступи, симпозіуми і ціла низка інших навантажень. Але до них він на диво швидко звик і навіть знайшов у тому всьому певну втіху.

Все-таки виходив на люди, а ще він казав, на-решті випав шанс зберегти на голові залишки колишньої чуприни.

З новими клопотами, як здавалося Юрію, у нього з'явилися й нові заздрісники. Якось, прочинивши двері до лабораторії, почув слово «дзьоб», кинуте кимось із його колег. Юрій увійшов, і запанувала напружена мовчанка, — безперечно, йшлося про нього. Юрій спробував зробити вигляд, що нічого не помітив, за-вів розмову про якісь їхні клопоти, бідкався, що вчена рада урізала асигнування на апаратуру...

Хлопці відповідали однозначно, скупю, тож Юрій не став довго затримуватися в їхньому товаристві. Заспокоював себе думкою, що лаяти керівництво — це, мабуть, для отих молодчиків ознака гарного тону. Він уперто називав їх молодчиками (ясна річ, не вголос), хоча був не старший од більшості хлопців. Може, саме тому, спало Юрієві на гадку, що він їхній ровесник, вибився в люди на їхніх очах, — таке вороже ставлення. Бо на директора таки чомусь не ремствують позаочі, хоча він теж «керівництво». Але професор Сердюк, — міркував Юрій, — прийшов до інституту, покинувши місяць тому крісло декана радіофізичного факультету, серед наукових співробітників чимало його колишніх студентів... Отож про авторитет дбати не доводиться...

.. Якби тільки й лиха, що оті неприязні балачки. Але Юрія зараз непокоїло інше.

Щось нове увійшло у життя його дружини. В розмовах вона стала невблаганною.

— Давай гайнемо... — починав Юрій з якоїсь пропозиції.

— Я поїду до батьків. Купила Оленці винограду. Мабуть, там і заночую.

— Я одвезу тебе.

— Не треба, маєш своєї роботи повно. Пометикуй ліпше над дисертацією.

А Юрієві здавалося, що тієї хвилини вона думала зовсім не про його дисертацію.

— Як хочеш, — не хотів наполягати, бо знав, що це марно.

Останнім часом Соломія зробилася страшенно впертою. І взагалі вона змінилася. Частіше стала заходити до своїх батьків, частіше лишалася там на ніч. Звичайно, нічого дивного в тому, що її тягло до рідних, до Оленки, яку вряди-годи забирали до себе ще досить жваві дідусь із бабунею. Але ні, Соломія стала іншою...

Юрій не намагався нічого в неї випитувати. Знав, як дратують жінку ревності, роблячи мужчину в її очах нікчемним. У такій ситуації треба діяти тонше. Поки стоять сонячні дні, Юрій візьме Оленку, і вони поїдуть на кілька днів на дачу. І він одпочине, й дочка, а головне — Соломія. Може, коли Юрій не мулятиме їй очі, усе владнається.

З цими думками він підігнав автомобіль до будинку, в якому жили його тєсть і тєща, і вискочив з машини, не вимикаючи мотор (не бажав тут довго затримуватись).

— О, Юрій Олексійович, — зустрів його тєсть, високий суворий чоловік з бровами-стріхами. Він так і не звик звертатися до зятя інакше, як на ім'я та по батькові.

З кухні вийшла його дружина (замолоду, певно, була викапана Соломія, а нині щоки запали і тільки очі ще грали карими зблисками).

— Юрась! — зраділа вона їй, обітерши руки об фартушок, поцілувала зятя в щоку.

Соломіїна мати боялася бодай найменшої незлагоди в родині і через те завжди вітала Юрія надто весело, наче тим самим хотіла відшкодувати нелюб'язність свого чоловіка, який (Юрій це знав) його недолюблював.

— Проходь, Юрасю, не стій на порозі. Батьку, розваж гостя, поки я вам придумаю що-небудь на вечерю.

— Ні-ні, не турбуйтеся, ви вже вибачте, але я поспішаю, — сказав Юрій. — Я хочу забрати Оленку. Думаю податися з нею за місто. То маю дещо звечора приготувати.

— Оце вона саме заснула, — сказала теща. — Насилу вклала. Щось вона химерує у нас. Мабуть, їй таки треба побути на свіжому повітрі. А Соломійка тим часом у нас поживе.

— Авжеж, — промовив Юрій.

Вони пройшли до кімнати, де на маленькому ліжку спала Оленка, закинувши за голову руки.

— Шкода будить, — усміхнувся Юрій, але нахилився і торкнув її за плече. Дівчинка розплющила очі і, кліпаючи спросоння, пробурмотіла:

— Я ж вам казала, що не хочу спати.

Нараз вона помітила Юрія.

— Тато, — зраділа. — А що ти мені привіз?

— Розбалували ми її, — Юрій напустив на себе суворість. — Одягайся.

В дорозі дівчинка зовсім оговталася від сну і щебетала без угаву.

— Тату, а чому не грає радіо?

Юрій повернув ручку приймача. У кабінку полинули журливі звуки джазу. Армстронг. Так, це він, Юрій може битися об заклад. Що, що, а музичні вікторини йому під силу. У студентські роки друзі, бувало, ставили навмання якусь платівку, навмисно підбирали якнайсерйозніші записи, і не було такого, щоб Юрія підвела його ерудиція.

Якось на Юріїв день народження зібралося чималенько студентської братії. Однокурсник Михась привів із собою ще зовсім зелене дівча, з очима, схожими на два молоденьких лискучих каштани.

Воно подало Юрієві маленьку, як у школярки, руку й мовило нишком: «Соломія», — наче боялося архаїчності свого імені.

— Остап! — з притиском одказав Юрій, і дівчина ще більше зашарілася. — Для вас — Остап, а для інших — Юрко.

Дівчині, видно, сподобалося таке знайомство, вона трохи отямилася і вже почувалася не так скуто, хоча підтримувати розмову не квапилася.

Михась, простий, весельчакуватий хлопчина, чомусь не косував на Юрія лихим оком, хоча той весь час танцював з його дівчиною. Навпаки, він жодного разу не запросив Соломію, здавалося, навіть забув про неї, а сам невтомно кружляв з найнепомітнішими дівчатами, і Юрій бачив тільки Михасеву спину та гострі випнуті лопатки, наче під сорочкою в хлопця ховалися складені крила.

А потім було так.

— Хвилинку! — сказав Михась. — Зараз наш маестро покаже, на що він здатен.

Узяв загорнуту платівку, яку приніс Юрію в подарунок і зумисне не вручив одразу — саме заради цієї хвилини, — розпакував її так, щоб ніхто не помітив конверта, й опустив на диск програвача.

В кімнаті запала мовчанка. Потім наче десь іздалеку прилинула тиха мелодія. Всі глянули на Юрія. Той наморщив чоло, хоча вже знав, що це. Товариство чекало. Юрій крадькома позирнув на Соломію. Її очі-каштани зробилися ще більшими, обличчя набрало такого виразу, мовби Юрій підіймав штангу з рекордною вагою.

Він ще хвилинку насолоджувався напруженим очікуванням, а потім сказав:

— Це ранній Дебюссі. Спасибі, Михасю, ти маєш добрий смак. Майстер тоді ще не прийшов до імпресіонізму і лише в коротких музичних творах передавав настрої віршів. Він захоплювався любовною лірикою, особливо провансальським трубадуром Маркабрюном. Цікаво, що цей пііт, який писав довершені поезії про кохання, за все своє життя сам нікого не покохав і ніким не був коханий.

Трохи пізніше Михась покликав Юрія в коридор і попросив, щоб той провів Соломію додому, бо він кепсько себе почуває, — мабуть, перебрав над міру.

— Он наші вікна. Я впізнала їх, — плеснула в долоні Оленка.

Юрій звів очі вгору. У вікнах не світилося. Глянув на годинник. За чверть дванадцята. Минуло півтори години, як закінчилися заняття в університеті.

Юрій загнав машину в гараж, узяв Оленку на руки і зайшов у ліфт.

Того вечора Юрій упіймав таксі, вони скочили на задне сидіння й мчали через усе місто на Русанівку, де жила Соломія.

Таксист попався говіркий, але Юрій не дослухався до його балаканини. Проте вона йому й не заважала. Юрій був у доброму гуморі, милувався нічним містом і, може, вперше в житті помітив, яке гарне місто і ця ріка, цей величавий міст. І сам незчувся, як узяв маленьку Соломіїну руку в свою, і так вони їхали аж до Русанівського бульвару.

Оленку вразило, що кімнати виявилися темними і не було мами.

— Вона зараз прийде, — тато сказав це таким голосом, що дівчинці не захотілося в нього більше нічого розпитувати.

5

Соломія ввійшла у двір. Він був порожній і мовчазний. Соломія знала, що Юрій вдома, що він жде її і щось уже запідозрює. Ну й нехай запідозрює. Зате їй легше буде брехати. Коли тобі вірять, брехати важко. А так — набагато простіше.

Вона натиснула кнопку ліфта, але враз передумала і поволі стала підійматися сходами. Їй нікуди поспішати, нехай він про все здогадується.

Гірко всміхнулася. Хіба могла вона колись подумати, що все скінчиться отак...

Юрій довів Соломію до дверей її квартири, потис на прощання руку і збіг сходами.

Соломія довго не могла заснути, десь аж удосвіта її сповив сон. Та все одно прокинулася раніше звичайного, і ранок той був не схожий на жоден інший в її житті.

Вбиралася на роботу, як на свято, чомусь їй здавалося, що сьогодні її розглядатимуть особливо пильно.

Цілий день Соломія вистукувала на машинці (тоді вона ще працювала у друкарському бюро), наче грала на піаніно алегро, хоча й робила чималенько помилок.

Десь о п'ятій дівчата покликали Соломію до телефону.

— Салют.

— Добрий день. Хто це говорить? — спитала офіційним тоном, хоча у голосі вловила знайомі нотки.

— Остап... Слухай, Соломко, це вище моїх сил — чекати побачення аж до сьомої. Я зустріну тебе одразу після роботи.

— Але ж... — засумнівалась було Соломія, хоча їй сподобалась Юрієва нетерплячість.

— Ніяких «але». Ми підемо з тобою до філармонії. А перед тим десь повечереємо. І не кажи мені, що ти не зодягнута для концерту. Я не зважаю на такі умовності.

— А що там буде?
— Гріг, Чайковський, Ліст... Симфонічний оркестр...

— Але я не дуже люблю...

— Що? Симфонічну музику? Ну, це ти жартуєш. Кожна культурна людина мусить...

— Гаразд.

Він зустрів її в холі. Високий, білочубий, з примруженими очима.

Спустилися в підземний перехід, і Юрій підвів її до завязятих бабусь, що виставили перед собою кошики з квітами.

— Я не знав, які ти любиш. Вибирай.

— Польові.

— Але тут таких нема.

Він купив троянди.

— Червоне — то любов, — усміхнувся до неї.

Соломія притулила букет до обличчя й сьїнула на нього щасливими очима. Це надало Юрію такої снаги, що цілий вечір мова його слалася надзвичайно дотепно, круглі словечка низалися, як дзвінки намистини, а Соломія більше мовчала і тільки думала про себе: «Як мало я ще знаю. Треба читати, читати, читати...»

А потім була врочиста зала і була музика, яка вперше сколихнула якісь тендітні паростки в Соломіїній душі.

Виконували «Місячну сонату», і вона дивувалась, чому раніше не діткнулася серцем отих заворожливих звуків.

У напружену мить оркестр зробив довгу паузу, і хтось у залі недоречно заплескав у долоні. Юрій озирнувся в той бік, скептична

посмішка витончила його губи, а Соломії зда-лося, що та міна стосується і її.

Коли вже прощалися під тополею Русанівського бульвару, Юрій подався було до неї, але побачив острах у напівдитячих очах і тільки галантно схилився, поцілувавши їй кінчики пальців.

— Це застарілий звичай — цілувати руку. Але мені справді здається, що ти прийшла з минулих віків. До завтра, Соломіє, — врочисто вимовив він.

— До завтра... — Вона мала б сказати «Остапе», проте це ім'я не приставало до нього.

Потім Юрій поїхав на двомісячну практику, і Соломія відчула, як спорожніли її дні.

Ні, він справді незвичайний, він не схожий на інших, — думала вона, неуважно гортаючи грубезні томи «Історії мистецтва».

Тоді Соломія ще не знала, що декому оригінальні вислови потрібні лише для того, щоб приховати неоригінальність своїх учинків. Не відала вона й того, що молодеча енергійність подеколи перетворюється на звичайнісіньку метушливість. Яким же вона була дівчиськом! Чого ж дівчиськові іще треба, якщо біля неї упадає такий юнак?

Правда, коли він запропонував одружитися, Соломія розгубилася, хоча в голові й близько не було думки, що вона може йому відмовити. А потім написала коротке «так», все ще не розуміючи, що воно означає.

Вперше вона злякалася, коли її прибирали до шлюбу. Тоді Соломія заплакала. Найбільше їй запам'ятався саме той страх.

Він довго не хотів заводити дитину.

«Почекаємо, — умовляв Соломію. — Статистика свідчить, що доросліші батьки народжують розумніших дітей».

А коли вже Юрій одвозив її до лікарні, він сказав:

— Ти повинна народити тільки сина. Бо нам більше не треба дітей.

Яксь жінка у білосніжному одязі піднесла до неї дитину, рожеву, мов персиковий цвіт.

— Дочка, — сказала вона.

На мить Соломію поймав острах. Тільки на мить. А потім жили наповнило тепло, солодке і ніжне, як молоко.

Юрій, забираючи її додому (за час, поки Соломія видужувала після пологів, він уже змирився з долею), на диво спритно підхопив на руки білесенького конвертика, наче це була його п'ята дитина, відгорнув кутик ковдри й поклацав язиком до рожевого зморщеного личка.

— Дівчинка, то й дівчинка, — сказав. — Ох ти ж моя красуня, пізнаєш тата? — Та, видно, Юрій передав куті меду, бо немовля раптом скривилося, розтулило маленького, з копійку завбільшки, ротика й запхикало. Соломія забрала в нього дитину, а Юрій правив своєї: — Хлопець що? Лобуряка! Босяк! Виросте та й гайне світ за очі. А доня — вона буде коло нас.

Соломія мовчала.

Він уже тепер знає, де буде його дочка. А не хотів її.

Яксь тонесенька ниточка, що бриніла в ній з останніх сил, урвалася, як павутинка, і в

грудях почала осідати страшна сіра байдужість.

Здається, все почалося відтоді.

Соломія стала рідше виходити на люди. З університету — додому, з дому — в університет. Ніяких концертів, театрів.

Вряди-годи Юрію вдавалося витягти її в якусь компанію, і то — після довгих умовлянь.

— Може, сам підеш?

— Ну, що ти? Це ж не якась парубоцька вечірка.

Соломія в'яло зодягалася, а Юрій сідав осторонь і стежив за кожним її рухом, даючи поради.

— Що це ти натягла на себе?

— Я люблю це плаття.

— Воно заношене, аж світиться. А там будуть усякі люди... Уявляю, яка фізіономія буде у професорші Лівандовської, цієї старосвітської дами, од якої на кілометр несе нафталіном. Вона обов'язково перемиє нам кісточки, скаже, Дзюбенко солить гроші, а його дружина ходить у лахмітті.

«Авжеж, — подумав він, — нещасні ці жінки. Інша річ — наш брат. Якщо маєш на в'язах голову, на біса тобі заморські краватки і всякі там витребеньки? Ні, зовні мужчина повинен бути абсолютно стереотипним. Він має привертати увагу лише зблисками свого розуму, а не якимись брязкальцями».

Юрій умів бути елегантним без зайвих видумасів. На роботі й на урочистостях його бачили завше в одному костюмі. Ні, одягу до дірок він не заношував, але отак — щоб сьо-

годні в сірому, завтра в коричневому, а після-завтра ще й у блакитному — Юрій не любив. Керівник є керівник, і нема чого показувати поганий приклад співробітникам. Як-не-як, на тебе дивляться, і треба дотримуватися форми. Юрій не знімав піджака і в липневу спеку, коли жодні вентилятори не могли вигнати з лабораторії липку, тягучу задуху. Хлопці накидали білі халатики поверх майок, проте їхніми лобами стікав такий рясний піт, наче вони побували під зливою, а Юрієві хоч би що... Над ним підсміювалися (а над чим заздрісник не підсміюється?), однак Юрію видавалося, що той піджак — навпаки! — рятує його від спеки. Можливо, то вже була звичка, а може... диявол його знає. Ховаються ж мешканці пустелі від палючого сонця в баранячі кожухи!

Отож Юрій стежив, аби Соломія виглядала як нова копійка, а сам одягався в буденну, свіжовипрасувану одіж (піджак він теж прасував). Святковості багато не треба. Вистромив із нагрудної кишені трикутничок білого носовика — от тобі й атрибут вечірнього наряду. «Мінімум зусиль, максимум ефекту — найбільший коефіцієнт корисної дії», — посміхався Юрій, і то були чи не єдині слова з його професійної термінології, котрі розуміла дружина, студентка філологічного факультету.

В компаніях Юрій найдужче полюбляв оті перші хвилини, коли він підводив Соломію до когось із вчених (при цьому Юрій тримав її лікоть, наче кришталеву вазу) і поштиво відрекомендував:

— Знайомтесь, моя дружина.

— О! Дуже радий.

Соломія стримано приймала який-небудь комплімент, а Юрієве обличчя прибирало такого вигляду, наче ті слова адресовано йому.

А якось Юрій познайомив її з маленьким, сухеньким чоловіком, велике вибілене чоло якого, здавалось, ніколи не бачило сонця.

— Нестор Іванович,— проказав той тоненьким голоском, довго тримаючи Соломіїну руку в своїх.

— Це той кит, на якому тримається...

— Ну, ну, — обізвав Юрія Нестор Іванович. — Не перебільшуйте. Але якщо вже говорити про китів, то не виключено, що одним із них невдовзі стане саме ваш чоловік. В його роки я ще не знав, що таке торічеллієва пустота, хоча вона була в моїй голові. Цілеспрямований молодий чоловік. — Нестор Іванович багатозначно підняв угору вказівний палець. — Оце як мене випхають на пенсію, щоб не гальмував своїм старим розумом НТР, буде кому замінити.

«Цей теж наперед знає, що коли буде», — подумала Соломія. Посмішка в неї вийшла натягнутою, Соломія відчула це й заприсяглася більше не прикидатися.

— Так, росте молодь. Духом росте здорова і тілом! — Нестор Іванович, ніби на підтвердження своїх слів, поторсав Юрія за міцне плече. — Переганяє нас!

— На те вона й молодь, щоб рости і переганяти старших. Це закон прогресу, — не стрималась Соломія.

Юрій торснув її ліктем, дарма що трохи захмелілий Нестор Іванович тільки поблажливо осміхнувся на ті слова, мовби учитель на сміливу, хоч, може, й не зовсім правильну відповідь.

Уже вдома Юрій дорікнув:

— Ти б трохи думала перед тим, як щось казати... У людей теж є самолюбство, не тільки в тебе...

— Вибач, — кинула Соломія і так грюкнула дверима, що Юрій лише плечима знизав.

Після того вона уникала всіляких бенкетів, іменин, вечірок. Не вишукувала ніяких одмовок, відповідала коротко: «Не піду. Не хочу». І це означало, що не допоможуть жодні вмовляння.

...Соломія віддихалась перед дверима, потім знайшла ключ і клацнула замком. Навіть оце клацання, завше однакове, як звук однієї ноти, її дратувало. І цей запах дерматину на дверях.

— А ми з татом їдемо на дачу! — зустріла її Оленка, і враз щезли всі чужорідні звуки, запахи.

Соломія поцілувала доню в косички, ніжні, як вербові котики.

— А тато догляне за тобою?

— Там зараз моя мати. Все буде гаразд. — Вона почула його спокійний голос, і противний холод попустив їй груди.

— А як же робота?

— За власний рахунок узяв кілька днів. Він скинув капці і ліг на софу. Соломія помітила, що Юрій приховує хвилювання, згина-

ючи й розгинаючи пальці на ногах. Впало у вічі, що вони в нього білі, як тісто. І Соломія згадала: до чоловіка погано пристає загар.

Якби зараз він почав її звинувачувати, Соломія б дивилася йому в очі. А так вона не могла і вдала, що не звернула уваги на його слова.

6

Скупо пригрівало осіннє сонце, щодалі частіше ховалося за сірі хмари. З річки віяло прохолодою.

Юрій стояв на березі і дивився на червоний поплавець, що нерухомо стримів у зеленкуватій воді. Потім в очах починало рябіти, поплавець зникав, і Юрій рвучко сіпав за довге бамбукове вудлище. Проте, окрім наживи, на гачку нічого не було, і він знову закидав вудку.

Влітку, коли була тепла вода, Юрій до пояса заходив у річку, і в цьому місці непогано брав окунь. Одну за одною стьобав він невеличку рибку і викидав її на берег, де Соломія з Оленкою наввипередки кидалися до неї і реготали, наче їм обом було по п'ять років.

Під вечір у їхньому відрі хлюпало кілька десятків колючих окунів, сріблястих пліток, а бувало, що й попадався пузатенький линок. І коли косе проміння призахідного сонця заплутувалося в чуприні лісу, вкривало верхівки дерев червонястою позолотою, а від річки тягло холодком, вони спиналися на узгірок.

Соломія з Оленкою збирали хмиз, сухі поліняки, а він складав їх криничкою, і, поки берегом заволодівав тихий, м'який вечір, у них уже горів язикатий вогонь. Повітря пахло тим полум'ям, водоростями, свіжою рибою, і душу сповивав затишок.

Починався ритуал приготування юшки. Так, так, саме ритуал, у якому брав участь один Юрій. Соломію до цього не допускав, бо якщо хатне куховарство — жіноча справа, то юшку може приготувати лише справжній рибалка.

Отож Юрій підвішував над вогнем казанок з водою, принесеною з лісового джерела, кидав туди картоплю (її він теж чистив сам) і, поки закипала вода, вибирав із відра дрібнішу рибу, — вариться швидше й, кажуть, солодша, — і спритно чухрав із неї луску. Потім діставав з целофанового мішечка спеції: духмяний перець, лавровий лист, гвоздику, пучечки кропу й петрушки, сіль і навіть дикий польовий квасець. Лавровий лист кидав раніше, поглядаючи на годинник, петрушку й кріп — пізніше, опускав за хвостики окунців у воду.

Ложкою збирав шум із варива, час від часу куштував юшку, голосно сьорбаючи, наче це допомагало йому краще розсмакувати, й казав: «Щось не гірчить, треба ще перчику» або: «Пріснувата трохи, дрібочку б солі».

— Ану ти спробуй, — підносив ложку Соломії, яка сиділа мовчки, обхопивши руками коліна, і проводжала на захід сонце.

— Та дивися вже сам, на свій розсуд, — казала Соломія, блукаючи очима по обрію.

Юшку їли прямо з казанка (а як же іще?), і Юрій примовляв: «Ех, річечкою пахне».

А одного разу тут-таки, неподалік од води, вони знайшли чудовий курінь, щедро вимощений всередині прив'ялим пахучим сіном. Хтось робив його для відпочинку, але незрозуміло, чому залишив.

— Це буде наша хатка! — радо вигукнула Оленка і з розгону пірнула в сіно, а за нею кинулася Соломія, й вони реготалися, прикидаючи одна одну жмутками сухої трави.

— Сорому люди не мають! — почувся незнайомий голос.

Юрій озирнувся й побачив якусь бабусю, видно тутешню.

— Ми зайняли ваш курінь? — спитав розгублено.

— Аби ж то мій... Хлопчики його поставили, студентики... А потім один он тамечки, — показала гачкуватим пальцем на воду, — втопився... І роз'їхались.

Жінка подибала берегом далі, а вони притихли і того вечора майже не розмовляли.

Соломія ніби образилася на Юрія, неначе той бідолаха втопився з його вини.

Вже літо минуло, і тепер вода була надто холодною, щоб у неї залізити й подалі закинути вудку. Риба відійшла од берега, червоний поплавець стримів нерухомо.

І раптом таким безглуздим видалося йому це заняття! Але він ще довго не міг зрушити з місця, і ще довго рябіло у нього в очах, тільки цього разу Юрій уже не смикав за бамбукове вудлище. Навіщо йому ця риболовля?!

Ця холодна річка? Навіщо йому ця заміська екзотика, ненависна у своєму осінньому смутку? Якого біса він взагалі сюди приперся і полишив Соломію удома? Запідозрив її бозна в чому. Додумався. Ідіот! Ідіот, ідіот, — подумки твердив собі, бо від того ставало трохи легше.

Він озирнувся. Оленка стояла, затамувавши дихання. Татові і так не щастило, то вона не хотіла розмовляти, щоб не розлякувати рибу. Хоча могла б сказати багато. І про те, що дерева тут уже не такі, як були раніше. І вода. І сонце. Але вона мовчала.

— Не ловиться сьогодні, — сказав Юрій.

— Чому, тату?

— Погода, мабуть, не для рибалки, Оленко. Бач, хмари купчаться.

— Бачу.

— Ходімо.

— Тату, вудку забувся.

— Молодець.

До Юрія повертався спокій. Він подумав, що це навіть добре, що зараз хмари збираються на дощ. Тепер уже ніщо не триматиме його тут. Який може бути відпочинок за містом, коли йде дощ?

7

Соломія проходила парком, оповитим вечірніми сутінками. Їй зустрілася пара закоханих, і десь у глибині душі Соломія позаздрила дівчині, що безтурботно пригорнулася до

хлопця без всяких остерігань, ніби аж демонстративно виявляючи свої почуття зустрічним.

У Соломії все було інакше.

Ось і зараз їй увижається, що всі люди, навіть бабусі, котрі вивели онуків на прогулянку, дивляться на неї пронизливими очима, знають її думки і присоромливо похитують головами. А коли на тебе дивляться, кроки стають невпевненими, наче ступаєш по тонкому слизькому льоду.

Недавно Сергій сказав їй:

«Знаєш, іноді я почуваюся злодієм, який відбирає у когось найдорожче, а іноді — окраденим, у якого те найдорожче відібрали».

Вона вгледіла його ще здалеку. Сергій сидів на лавці й курив. Соломія не бачила його обличчя, але уявляла, як сумно звужувалися Сергієві очі за кожною затяжкою і чорні смоляні брови збігалися до перенісся. Їй захотілося підкрастися до нього ззаду і затулити руками очі. Проте вона поволі, ніби й не до Сергія йшла, підступила до лави й присіла скраєчку. Саме увімкнули ліхтарі, і крилатий каштан кинув тінь на його лице.

— Що сталося? — спитала Соломія.

— Я їду.

— Надовго?

— Не знаю.

— Куди?

— Ти читала баладу Туманяна «Ахтамар»?

— А чому ти питаєш?

— Я їду до Вірменії, на Арпа-Севан.

— А робота?

— Дали відкріплення.

— Ти сам напросився?

— Так.

Соломія опустила голову.

— Хочеш перевірити силу кохання найнадійнішими порадиниками — часом і відстанню? — Вимучена посмішка поклала дві зморшки біля її вуст.

— Я нічого не хочу перевіряти. Я знаю, що у мене в душі, — сказав Сергій, хоча відчув, що якоюсь мірою Соломія мала рацію.

— Вибач.

Він узяв її руки.

— У мене все обривається всередині.

— Дурненька, я ж писатиму тобі щодня. А потім повернуся. До того часу ти вже...

— Мені здається, ти змінишся.

Вона враз підсунулась до нього і заховала лице в Сергія на грудях.

Він гладив її волосся, і Соломії тепер було байдуже, хто на них дивиться і що думає. Нехай усі бачать і все знають. Вона має право кохати.

— Ходімо до мене, — сказала.

...До її будинку вони дістались пішки. У ліфті Сергій не пригорнув Соломію. Дивився на неї якимось відстороненим поглядом, думав щось своє.

Вони зайшли до помешкання. Враз на нього повіяло чимось таким чужим, що Сергій затамував подих. Ніби кожен предмет мав очі і тепер безцеремонно його розглядав.

— Проходь, — сказала Соломія. — Маю до тебе прохання. Не нахмурюй брів. Ось попільничка. — Вона підійшла до магнітофона. — Чеслава Немена слухатимеш?

— Все одно.

Він важко опустився на червону софу, не знав, куди подіти руки, і тому знову машинально витяг сигарету, пом'яв її в пальцях.

«Час пропливає, — тремтів хрипливатий голос співака. — Ловімо його щомиті. Після короткого-короткого дня настане довга-довга ніч».

— Сьогоднішній день — наш, — сказала Соломія і вийшла з кімнати.

Предмети так само свердлили Сергія своїми прихованими очима. Він підійшов до дзеркала, і воно наче глянуло на Сергія відображенням того, кого він ніколи не бачив. Навіть Чеслав Немен співав для когось іншого.

Він помітив на стіні знімок. Незнайомий чоловік із дівчинкою на руках дивився Сергієві у вічі (часто створюється ефект, що з фотокартки стежать за тобою, де б ти не став), немов хотів запитати: «Чого ти сюди прийшов?» Сергій глянув на ясне личко дівчинки. І йому захотілося піти з цього дому геть.

Соломія зайшла до кімнати переодягнена в довгий халат, стилізований під японське кімоно. На тлі яскраво-жовтого атласу красувалися лапаті сині квіти, вигадані чиєюсь химерною уявою. Широкий пояс, зав'язаний назад бантом, схожим на гігантського мотиля, щільно облягав Соломіїн тонкий стан. Ледь похитувалися її пишні груди, що вже звідали материнство. Вона прийняла ванну, і від неї пахло парфумами. Тепер Соломія зовсім була схожа на жінку, і це його теж відчужувало.

Вона підійшла до нього.

— Що з тобою?

Він узяв Соломію на руки, мовчки подивився в її обличчя.

— Я не хочу бути твоїм коханцем. Ти мені потрібна вся. Вся і завжди, чуєш?..

8

— Навіщо ти сьогодні вплела чуже волосся? — спитав Сергій.

— Хіба тобі не подобається? — спитала Соломія.

— Ні, я люблю твої коси.

— Вони мої, тільки я, дурненька, була їх відрізала. Я їх теж не люблю такими. Ти сам знаєш, що не в моїх звичках чепуритися. Раніше я була до цього всього байдужа, а відколи з'явився ти...

І раптом їй здалося, що за ними стежать. Угорі тріснула гілка, і Соломія підвела очі. На ялині сиділо пухнасте руде звірятко з китичками на вухах. Воно справді дивилося на них двома чорними вуглинками. Шерсть на звіряті у сонячних променях горіла, як мідь.

— Глянь, білка.

Вони принишкли, щоб її не злякати.

Білка стрибнула на тоненьку гілочку, і та ще не встигла вигнутись, як вона вже була на іншій. Крутнула цікавою голівкою на всі боки, махнула більшим, як сама, хвостом і поскакала собі по ялинках геть...

Час линув у них на очах. Він розтягував тіні дерев, вистуджував повітря, і воно хололо, насотувалося вечірньою вологою. Холола

й земля, втрачаючи денне тепло. Темним серпанком крилося небо.

— Зосталося два дні, — сказав він.

— Приїжджай якскоріше, гаразд?

— Приїду...

— Коли?

— Не знаю.

Соломія підвелася й побрела між дерев. Сутеніло, через те й ліс видавався густішим.

Сергій ліг долілиць. Втягував у груди терпкий запах глици, стежив за мурашкою, що блукала у трав'яних заростях.

Потім устав і пішов шукати Соломію. Зупинився, прислухався, чи ніде не озивається листя під її ногами. Але замість сухого шурхоту почув тихий плач.

Вона ницьма лежала у сірій траві, заховавши обличчя в долоні, і її плечі й коси здригалися. Вмовляти Соломію було зайвим. Сльози весь час бриніли у неї під повіками, ладні бризнути щомиті. І тепер вона мусила виплакаться.

Сергієві стало боляче, але він її не заспокоював. Зусібич підступала темінь.

Соломія притихла. Важко, уривчасто дихала.

— Ходімо, — сказала. — Вже дуже пізно.

І лише тут вони збагнули, що запізнилися на останню електричку.

— Що ж робити? — Соломія тривожно глянула на нього мокрими очима.

— Не потерпай, все буде гаразд. Ми заночуємо в селі.

— Хіба там у тебе є родичі? — звела вона дуги брів.

— Немає, але там кожна людина людині родич.

— І все ж таки до чужих людей проситися в хату...

— Нам вистачить повітки, де є сіно.

Сергій дістав хустинку і став витирати їй лице. А потім поцілував усміхнені очі.

* * *

На ту пору, коли вони добулися ближнього села, геть споночіло. Оселі спочивали, бо тут люди рано лягали спати. Не хотілося нікого турбувати на ніч. Простували шляхом, вглядаючись у темні шибки. Наче ті ховали за собою щось таємниче. Нарешті набрали на обійстя, де у дворі горіло світло.

Зупинилися коло хвіртки. На ганку прався чоловік. Він низько схилився над якимось майструванням, на його обличчя падала тінь. Сергій чекав, доки той сам їх помітить.

Господар відчув на собі чужі погляди і підвів голову.

— А чого вам, люди добрі? — звернувся не зовсім привітно, як видалося Соломії. — Заходьте, коли що треба, не через тин же балакать.

Вони зайшли, і Сергій розгледів цього чоловіка зблизька. Він був не такий уже й старий. Мав худорляве обличчя, і це ще різкіше підкреслював довгий ніс із вузькими ніздрами. Сиві очі по-діловому примружені, ніби він весь час вирішував якесь питання — так чи не так.

— Ми, бачте, запізналися на останню електричку, — почав Сергій. — І...

— Та ясно вже, — сказав господар — У лісі не спатимете. Проходьте в хату, — запросив гостей поважно й урочисто, ніби давно вже чекав на них. І, помітивши їхнє замішання, озирнувся на собаку, що широко роззявив рота, вивісивши довгий, як стрічка, язик. — Не бійтеся, він у нас не кусається. Гавкать — і то лінується, а вже кусати — боже збав. То він позіхає, — заспокоював він. — Заходьте до хати, якщо вже не поцуралися нас.

На порозі з'явилася жінка.

— З ким це ти, чоловіче, тут гомониш? — спитала вона і з цікавістю глянула на гостей. Господарева дружина на противагу своєму чоловікові вдалася кругловида, рум'янощока і жвава.

— Людям ось переночувати треба, то я ж і кажу їм, щоб ішли до нас, аякже?

— Звісно, — кивнула господиня. — Хати не перележать. Ходімо, дітки...

— Які вони тобі дітки? Скоро, мабуть, уже своїх колихатимуть, а ти дітки, дітки, — перебив її чоловік.

— Таж наш Володька такий, як і цей хлопець.

— Так воно ж дитя наше. Як тебе по батькові? — спитав він у Сергія.

— Григорович.

— Оце друге діло, а то дитина. Мабуть, чи не жінка вже? — кивнув на Соломію.

— Так, — сказав Сергій і поквапився перевести мову на інше. — Нам би хотілося спати в повітці, на сні.

— Змерзнете. — Жінка запитально глянула на чоловіка. — Еге ж змерзнуть?

— Це вже діло їхнє. У хаті місця повно, але нехай дивляться самі. Воно городському справді, либонь, кортить переночувати на сіні. Бо в них там такого не знайдеш. Даси їм ватяну ковдру, то не змерзнуть.

— Хай хоч повечеряють, — сказала жінка. — Мабуть, добренько виголодалися?

Соломія на те крутнула головою, а господар докірливо глянув на дружину — отаке ще спитала. Рихтувала б швидше на стіл, а то стала на порозі та й розпитує.

Вони зайшли до невеличкої, просто обставленої кімнати, яка, однак, видалася Соломії досить просторою і світлою. Можливо, через гарно вибілені стіни і чистоту, що одразу впадала в око. Жінка посадила гостей за стіл, накритий картатою клейонкою, а сама хутенько десь собі вийшла. Господар приніс із сусідньої кімнати стілець і сів проти Сергія та Соломії.

— Мо', все-таки постелити б вам у хаті? — спитав він. — Є велике ліжко. На ньому хлопчики наші спали. А тепер порозліталися хто куди, то порожня постіль і хата наша теж порожня. Микола — студент, а Володька — в армії... — Чоловік видихнув довгу цівку цигаркового диму, і трохи чаду, певно, попало в очі, бо вони засльозилися. — Навідаються на день-два, та й знову жди, бідна головонько, виглядай. Отак і живеш виглядаючи... Ну то як? На сіні?

— Та вже ж, — кивнув Сергій. — Так воно цікавіше.

— Ну, як знаєте. Аби вам краще. Вам скрізь добре буде, от тільки старі ваші вдома не знатимуть, що й подумати. Воно ото хоч і відомо, що нічого не скоїться, але такий уже чоловік удався. Йому аби переживати. А діти — як пташенята з гнізда: полетіло — нема.

Заскочила жінка, поставила на столі тарілки і виклала на них з гарячої сковороди пахучу яєчню. Тоді знов метнулася на кухню і повернулася з глечиком молока.

— Вечірнє, — усміхнулась вона.

— А того... ну що там, у комірчині, — натякнув чоловік.

— Та хіба ж вони?..

— Ну, а що ж, а чого б це й ні?

Жінка внесла пляшку горілки, дістала з мисника чарки, поставила на столі.

— Аби пили, мені хіба що, — сказала.

— Я без діла не люблю пити, а заради такої нагоди можна, — сказав дядько. — Давай, Григоровичу...

Теплий, спокійний затишок огорнув Соломю в цій господі. Тішилася, що так швидко знаходить Сергій спільну мову з цим добрим чоловіком.

Говорили про те, що вродило цього року, а що ні, про коней (видно, це була дядькова пристрасть), про бджіл...

А потім господар підпер долонею щоку, приплющив сиві очі й тихо, наче самими губами, завів:

Ой з-за го-о-ори ка-а-ам'яно-о-ої
Го-лу-би-и-и зліта-а-ають,
Не зазна-а-ла розкошо-о-оньки —
Вже й лі-і-іта мина-а-ають.

Під столом занявчав кіт, підійшов до господаря і став лашитися до його ніг, ньявкаючи та облизуючи мордочку.

— Тпрус! — нагнав його дядько. — Тут ще тебе не хватало. — Проте кіт не дуже зважав. — Мишей не ловиш, а подавай тобі їсти зі столу, пан який, бодай би ти здох!

Кіт винувато лупав зеленими очицями, але втікати не збирався. Тоді дядько взяв хлібину, виколупав шматок м'якушки, намочив її в молоці і кинув котові.

— Хай живе, — сказав він. — Це чужий прибився до нас. Таке, бідне, худюще було.

Він замовк, і в кімнаті чулося лише безтурботне плямкання.

Вони лежали на духмяному сіні. За стіною важко дихала корова і тихенько сокотали сонні кури.

— А як ти опинився в університеті? — запитала Соломія. Дивно, він так ніколи й не казав їй, до кого тоді приходив.

— Біля метро я побачив дівчинку. Хотів простежити, до якої вона ходить школи. Ішов назирці. А воно тобі на — завершило до вузу, капосне...

...Під ранок об дах затарабанив дощ.

9

Соломія сиділа на кухні і дивилася на патьоки, що стікали чорною шибкою. Коли подзвонили у двері, вона не ворухнулася. Її пробудив другий протяжний дзвінок. Вона згадала,

що такою негодою міг повернутися Юрій з Оленкою. І Соломія різко підвелася.

Цими днями їй стало ввижатися, ніби дівчинку має спіткати якесь лихо. А зараз ллє дощ, дороги слизькі...

Соломія з усіх сил шарпнула двері і з полегкістю видихнула клубок повітря, що зав'яз їй у грудях. Дівчинка обняла її за ноги.

Юрій пильно дивився на Соломію, намагався зустріти її очі. Він чекав, щоб на нього саянули два жмутки карих промінчиків з-під її невагомих вій, як це було колись. Та Юрія занепокоїла туга, яка притемнила Соломіїні зіниці. І ще він помітив лимонний відтінок її шкіри. Блідість з'явилася не тепер, і, хоч вона робила Соломіїне обличчя ніжнішим, Юрій відчув у ній холодок. Він не знав, з чого почати. Поза увагою Соломії Юрій ставав неживим предметом, таким, як ота червона софа.

— Навіщо ти знов куриш? — спитав він і, побачивши, як байдуже вона повела плечима, пошкодував, що першим озвався.

— Я теж, як буду великою, то куритиму, — похвалилася Оленка.

— Чому? — здивувалася Соломія.

— Всі гарні тьоті курять.

— Звідки це ти взяла?

— У телевізорі завжди так.

— Тобі, Оленко, треба з дороги помитися, — обірвала її Соломія. — Ходім у ванну.

— Не треба мені допомагати, — сказала дівчинка. Вона зачинила двері ванної на защіпку.

Соломія повернулася до кімнати і лише тепер відчула на собі його твердий погляд.

Колись його очі видавалися Соломії великими і блакитними, а нині вони стали сірими і якимись трохи вирячкуватими. Офіційний погляд, що обмацував її з ніг до голови, відштовхував медузним холодом. Соломія завважила, що подумки назвала його не Юрієм, а Дзюбенком.

Він збагнув її настрої.

— Ну й задошило. Пропала наша риболовля.

— Ти ж казав, що в дощ риба добре ловиться.

— Ти не рада, що ми приїхали?

— Чому ж, рада.

— Можна відпочити і вдома. На роботу я не поспішаю.

— Чому?

— Цими днями вирішується одна справа... Ти слухаєш чи так питаєш, для годиться?

— Слухаю.

— Мені не треба там крутитися. Щоб усе по закону... Щоб потім не казали... Це коли що, то триста чистими плюс кандидатські.

— А коли ж будуть докторські? — Холодна посмішка застигла на Соломіїному обличчі.

У Юрія в грудях заворушилося щось важке і колюче, наче їжак. Ураз він збагнув, що їхні взаємини розповзаються, як виношена тканина. Не хотів більше думати ні про що, не мав сил...

Рвучко ступив до неї, і його руки лягли Соломії на стан.

— Я скучив за тобою.

— Облиш. Я стомлена.

— Чим стомлена?

Юрій вглядався у її лице, і нова тінь на ньому виводила його з терпіння. Він завагався. А потім з удаваним спокоєм запитав:

— Ти мене більше не кохаєш?

І Соломія сказала. Скорше воно само в неї вирвалося з вуст, бо щось інше підказувало змовчати:

— А ти пригадуєш, щоб я тобі колись освідчувалась?

Усі ті здогади, які він постійно відгонив од себе, раптом зринули в пам'яті.

— У тебе хтось й-й-є? — вимучив останнє слово.

Вона відчула жаль.

— Юро, Юро, ти ж мав стільки друзів. Де поділися всі твої приятелі? Де?

* * *

Цієї ночі Соломія спала з дочкою. Вона пригорнула до себе її худеньке тіло, всотувала його теплоту. Серце дівчинки, мовби кулачок, стукало з грудей.

Вночі Оленка прокинулась і, хоч це мало було на неї схоже, тихенько заквилила.

— У тебе щось болить? — спитала Соломія.

— Болить, — не розплющуючи очей, тихо простогнала дівчинка.

— Що?

— Усе болить.

Соломія взяла її за руку й відчула, що вона гаряча. Оленка знову схлипнула, а тоді притихла й чутно було, як важко вона дихає.

Юрій теж прокинувся. До ранку вони вже не спали.

Десь о шостій Юрій поїхав по лікаря. Він не хотів викликати швидку допомогу, доручати дитя комусь чужому.

Привіз свого давнього приятеля Антона, який у Соломії чомусь не викликав довір'я. Вона завжди уявляла лікарів сивими й лагідними, а цей був приблизно Юрієвого віку і робив такі різкі рухи, що дивно було, як у нього все трималося рук. Коли він вислуховував Оленку, то обличчя його радше висловлювало цікавість, аніж тривогу чи спокій. І це дратувало Соломію. Нарешті лікар сказав:

— Вчора потрапила під дощ? Отож-бо й воно.

Антін приписав Оленці ліки.

— Тетрациклін, сульфадимезин — це всі й без лікарів знають, — не зовсім приязно зауважила Соломія.

— Авжеж, — мовив Антін, — але головне — ефект присутності. Коли сідаєш у крісло стоматолога, зуб перестає боліти.

— Дурниці, — сказала Соломія.

— Можливо, але з вашого дозволу я навідуватимусь до хворої.

Антін зрозумів, що в цій оселі не все гаразд, і попросив Юрія одвезти його додому.

Дорогою він порадив:

— Знаєш, старий, твоїй доньці потрібна якась люба для неї розвага, щоб потримала дівчинку в кімнаті хоча б тиждень. Зараз поганий грип...

— Що ти маєш на увазі?

— Я сам роздобуду для неї потрібну річ.

- Дуже мило з твого боку.
- Якщо хочеш догодити батькові, зроби добро для його дитини.
- А це тобі звідки відомо, холостяче?
- З книжок.
- А що ти ще вичитав з тих книжок?
- Що батьки їли кислий виноград, а в дітей на зубах оскома.

* * *

Юрій повернувся додому і тихо зайшов до кімнати. Оленка спала. Соломія навіть не глянула в його бік. Вона поклала голову на спинку стільця і не зводила очей з дитини, наче тим могла прискорити її одужання.

— Коли спаде температура, я відвезу Оленку до твоїх, — сказав Юрій.

Дівчинка раптом розплющила очі і звелася на гострі ліктики.

— Ні, ні, — проказала вона. — Я буду з вами.

Соломія підійшла до ліжка і лагідно опустила її на подушку.

— Гаразд, гаразд. Будеш із нами.

Юрій подумав, що, мабуть, одна лише донька тепер зближувала його з Соломією. Як йому могло спасти на думку відвезти її кудись. Ні, певно, Юрій не збирався оддавати Оленку, а сказав це, аби щось сказати, аби заговорити з дружиною.

— Але бабусю й дідуся я теж хочу бачити, — мовила дівчинка. — Тату, привези їх сюди.

Коли за Юрієм клацнув замок, Соломія вийшла до іншої кімнати. Вона зупинилася біля телефону. Тоді тремтячим пальцем довго набирала номер, плутаючи цифри. Один за одним потяглися гудки, ніхто не брав трубку. Нарешті вона почула Сергіїв голос і не знала, з чого почати.

— Ми не можемо сьогодні зустрітись.

— Чому?

— Захворіла Оленка.

Він мовчав.

— Скажи що-небудь.

Та коли люди прощаються, їм завше бракує слів, бо хочеться сказати так багато.

І він тільки й мовив:

— До зустрічі.

Соломія поклала трубку. У неї затремтіло підборіддя, вона підперла його долонями і стиснула пальцями скроні. Почав дзижчати телефон, наче великий чорний джміль, який буває лише у сні. І так, як у сні, Соломія силкувалася простягнути руку, але намарне.

Вона ще довго не заходила до Оленчиної кімнати, щоб не передалося дівчинці її хвилювання.

* * *

То був гарний осінній вечір. З падолистом, з чистим різким повітрям. Сергій блукав містом. Він любив отак без усякої мети бродити вулицями і дивитися в обличчя перехожим. Його дивувало, чому інші люди так мало зважають одне на одного.

Та цього вечора Сергій теж нікого не помічав. Люди проходили повз нього звичайними і невиразними, їх лиця були схожі між собою, як листя з одного дерева. У темному просторі жовтими плямами розтавали ліхтарі. І від того розмивалися думки, лишаячи тільки настрої, сумний і гнітючий. Цигарковий дим, як вата, збивався в легенях, робив їх важкими і нерухомими, буцім вони були спеленані бинтами.

Він не міг придумати, куди йому піти. Почувався, як у незнайомому місті. Хотілося заснути глибоким сном і щоб не з'явилося жодне видіння.

Сів у напівпорожній тролейбус і поїхав додому.

Став біля телефону і чекав, поки той не задзвонив.

— Тепер зі мною будуть лише твої листи, — сказала Соломія. — Не забувай про це.

— Добре. І веселіше тримайся, моя білочко. У нас все попереду.

Соломія поклала трубку.

Він ліг у постіль і вже крізь сон чув, як до нього заходила мати, наказувала, щоб він берігся і не забув про їдальню...

З дому він вийшов сизим ранком. У мокрому після дощів асфальті відбивалася блакить неба. Двірники згрібали листя, що напало за ніч, і спалювали його прямо на вулиці. Вологе листя насилу тліло, над кучугурами білими вервечками вився дим, напоюючи повітря гіркими пахощами.

На тротуарі походжала зграйка голубів. Сергій зняв з плеча синю спортивну сумку,

дістав звідти шматок хліба і дрібно розкришив його птицям, які вже давно перестали боятись людей.

Частина друга

1

Антін проходив тротуаром, коли угледів знайомий брунатний «Москвич». Він вибіг на край дороги й замахав рукою. Машина ще трохи проїхала, а потім, заскреготавши гальмами, раптово зупинилась. Антін підійшов, одчинив передні дверцята і сів поруч водія.

— Салют, учений муже!

— Здоров. Тобі куди? — без особливого ентузіазму привітався Юрій.

— Туди, куди й тобі. До мене додому.

— А що там?..

— Сюрприз.

— Який іще сюрприз? У мене зараз вони на кожному кроці. — Юрій провів пальцями по чолі.

— Нічого не розпитуй, бо я не скажу. Рушаймо!

Коли машина покотилася далі, Антін спитав:

— Ну то як воно?

— А-а-а, — Юрій нервово перемкнув швидкість, здригнулася стрілка спідометра й сягнула за шістдесят.

— Дивак ти. — Антін осміхнувся самими зеленкуватими зіницями.

— Чому?

— Усе маєш, а жити не вмієш.

— А ти?

— Що я? Я вільна птаха. Маю чотири стіни. Роблю, що мені заманеться. Ніяких конфліктів... А взагалі знаєш, старий, їм ніколи не треба нав'язуватись.

— Кому?

— Знаєш сам кому... Отож я й кажу: бачиш щось не так — візьми не з'явися додому день-другий. І це вплине краще за всякі благання. У тебе ж машина, старий! А довкола стільки гарних кішечок. Як не парадоксально, саме вони можуть інколи врятувати сімейний корабель од катастрофи. Хіба твоя жінка не розуміє, що кандидати наук на дорозі не валяються? Схаменеться.

— Я бачу, ти зовсім не знаєш моєї...

— Всі вони однакові. Якщо хочеш уберегти...

— Пізно берегти вино, коли вже видно дно. — Витиснута посмішка перекосила Юрію губи. — Слухай, Антоне, давай вип'ємо. Мені вже нічого квапитись додому.

Юрій зупинив машину біля гастроному. Антін вийшов і повернувся з пляшкою грузинського коньяку.

— Благородною людину робить лише дух, здатний за будь-яких обставин піднятися над долею! — виголосив він. — Хто сказав?

— Мабуть, ще римляни.

— Люцій Анней Сенека. Маєш рацію.

До Антонового будинку, що височів на краю нового масиву, вони доїхали мовчки.

Юрій не був охочий до розмови і вдавав, що весь поглинутий кермуванням. Антін вирішив почекати, поки коньяк зробить свою справу, тоді можна й побазікати.

Однокімнатна квартира всім своїм виглядом свідчила, що тут хазяйнує старий парубок. На кухні під краном — брудні тарілки, на столі позалишалися червоні обідки вина — печаті, поставлені повними склянками, баночка з-під розчинної кави, ущерть забита недопалками. В кутку — нашвидкуруч наметена купка сміття. До стіни приклеєне пластирем фото напівоголеної голлівудської кінозірки — незрозуміло, чому його повісили саме на кухні.

— Іди в кімнату, поки я щось приготую, — сказав Антін. — А може, яйця сирими вип'ємо?

— Давай сирими.

— Живцем їх візьмемо, — хіхікнув Антін. — Менше клопоту й більше користі. О! В мене ж і лимон ще є! — І він дістав із кухонного столу половинку лимона, на зрізі якого вже причаївся голубенький кущик плісняви. — Але до кімнати зайди, старий. Побачиш сюрприз...

Юрій вийшов із кухні, й Антін нашорошив вуха, щоб почути, як зреагує приятель. Але він не збагнув — щира та радість а чи удавана:

— Молодчага! Ні, тобі, холостяче, не уявити, яка це чудова забавка. З мене «п'ять зірочок»!

Хоча був тільки листопад, зненацька випав мокрий сніг.

Правда, він одразу розтав. Виглянуло сонце й злизало білий покрив, знов оголило ще не зчорнілі від холоду дерева, клумби. Галаслива дітвора зліпила було у дворі снігову бабу, але та все меншала, втягуючи голову межі плечі, поки не стала білою грудкою, а тоді й геть зникла.

Соломія поверталася з пошти, зупинилась і довго дивилася на дітлахів. Вони зносили пригорщами сніг, який де-не-де залишився по темних закутках, — будували маленький білий замок. Вони радісно галасували, нікого не обходило те, що будові зосталося стояти лічені хвилини.

Вона знову розгорнула аркуш, списаний його рукою.

«Кохана моя, нарешті я біля підніжжя древнього Арарату. Гори з недоторканими білими вершинами підпирають синє осіннє небо. Куди не кинь оком, скрізь камінь. Вірменія — камінна країна, воїстину земля будівельників.

Я думав, вона схожа на квітучий сад, на той Кавказ, який бачив у кіно, аж ні. Це суворая земля, з голими горами, різким кліматом, і тільки долини її справді розкішні й щедрі, схожі на зелені оази. А як кохають вірмени цю землю! Вони споконвіку за неї вмирили, аби вирощувати на камені хліб і витискати з каменю воду, народжувати Туманянів, Комітасів, Сар'янів...

Арпа-Севан — будова грандіозна. Для мене вона трохи незвичайна. Це щось схоже на метро, але пробивати його треба знову ж таки в горах, у камені.

Я сподівався бути принаймні прохідником, а тут тобі на — кажуть, маєш диплом інженера-будівельника, то потягнеш за майстра. От і тягну, ніде не дінешся. Товариство веселе, завзяте — не дасть пропасти...»

Сергій, який писав цього листа, був уже іншим Сергієм. Думки його, поглинуті далекою землею, незнайомими їй людьми, літали десь там, над горами, що, крім них, для Сергія, здається, вже нічого не існувало.

Вона вперше збагнула, яка величезна відстань пролягла між нею і її коханим.

«Отак і живем, виглядаючи», — пригадалися їй слова чоловіка, у якого вони ночували.

— Мамо! — вибігла їй назустріч Оленка. — Дивись, що приніс мені тато!

— Ану марш у ліжко. Ти що, вже видужала? — нагримала на неї Соломія і глянула туди, куди показувала дівчинка.

Біля вікна, на журнальному столику, вона побачила білку. Точнісінько таке звірятко, що стридало на їхній з Сергієм ялині. Хвостик більший, як сама білка, кругленькі очка, схожі на дві чорні виноградинки. Косі промені призахідного сонця, що линули крізь шибку, запалювали рудаву білчину шерсть блиском червоної міді.

Але ця білка стридала в колесі. Метлялася в ньому, б'ючи передніми лапками об дерев'яні

прутики. Колесо крутилося, мигало спицями, а за ними летіло червонясте звірятко, наче клубочок рудого полум'я...

Оленка не могла дібрати, чому мама ще дужче зблідла.

— Хіба вона тобі не подобається?

— Славна. — Соломіїн погляд був десь далеко, за стіною, і голос її теж неначе линув із-за стіни. — Я приляжу. Паморочиться в голові.

Соломія лягла, заплющила очі. Голова пішла обертом, як білка в колесі, що мерехтіла в уяві. Їй стало ще гірше. Вона підвелася і підійшла до вікна. Дивилася вниз, у двір.

Сніг розтав, лишивши по собі зволожений асфальт. Дітвора затіяла нову гру.

Смеркало.

3

Під час перерви вони обідали веселим гуртом, розіклавши мацун, лаваш, виноград на кам'яних брилах, що правили їм за столи. До Сергія завжди підсідав жартівник Сако, який першими днями виконував місію гіда при новоприбулому. Ось і тепер він сидів поруч і об'їдав прямо з грона прозорі золотисті виноградинки, що так і світилися на щедрому вірменському сонці. Воно ще промінилося теплом, хоча вже стояв листопад. Вірменська осінь не жовта, а багряна: в ущелинах, долинах, на узгір'ях червоніли невеличкі дерева, кущі шипшини.

— Серго-джан, ай Серго-джан, — не вгавав Сако, — в тебе сестра є?

— Нема, а що?

— Жаль. Дав би адресу, я б їй листа написав. А то всім хлопцям пишуть, а мені — ні. Знаєш, яка це радість — отримати тут листа? Ось зараз підвезуть пошту, ти поглянь, що робитиметься з нашими молодцями. Слухай, Серго, це вже й тобі котрась написала?

Сергій знизав плечима. Проте Сако сприйняв те за сором'язливість і, проковтнувши кілька ягід, провадив далі:

— Е-е-е, не прикидайся, ахпер¹. Бачу, що й ти виглядаєш листоноші. Один я нещасний...

Підійшов головний інженер Асатрян. Маленький, кругленький, як м'яч, він повсякчас крутився на людях. «Удень для будівельника кабінетної роботи немає, — казав він. — Для того є ніч». Його лице, чорняве од роду, ще дужче засмагло на сонці й набрало кольору стиглої маслини. Асатрян поправив чорний серпик вусів, наче боявся, щоб вони не відклеїлися, і підморгнув Сергієві:

— Барі ахоржак!² Як тобі наш лаваш?

— Чудовий, — сказав Сергій.

— А робота?

— Теж.

— Не важко?

— Усяк буває.

— Спасибі за щирість. Ти, коли що, кажи, не соромся. Допоможемо. — Асатрян сів біля Сергія, дістав і собі гроно винограду.

¹ Ахпер (вірм. народне звертання) — брате.

² Барі ахоржак! — Смачного!

— У нього, начальнику, весь час у вухах гуде. Серго ще не звук до гулу після інститутської тиші. От воно й гуде, — вставив словечко Сако. — Бува, говориш до нього, а він не чує. Оце й зараз — машини не працюють, а в нього гуде.

— То в тебе у голові гуде, — сказав Асатрян. — Якби ти говорив щось путне, то він би почув.

— Таж ні; я серйозно. У мене спершу теж так було. Ляжу спати, а воно шумить. А перед очима...

— Дівчата! — сказав Асатрян, і всі засміялися. — Як живеться? — звернувся він знов до Сергія.

— Життя — як вірменське вино. Трохи солодке, трохи гірке.

Перший місяць справді частував його не лише романтикою. Робота мало скидалася на ту, яку йому доводилося виконувати під час студентської практики, бо навіть найдосвідченіші майстри іноді почувалися тут як новенькі. Кам'янисте підземелля вготувало для них чимало несподіванок. «Це вам не коробки з панелей тулити», — сказав Асатрян, коли якось цілісінкний день вони змушені були вовтузитись на одному місці. На шляху то поставала затверда порода (на початку роботи довелося прохідникам взагалі переоснащуватися комбайнами), то враз пробивалося потужне джерело, майже підземна ріка, що її не встигали висмоктувати насосні агрегати, і тоді мокрі як хлющі хлопці вибиралися зі своєї «печери», а весельчакуваті електрики хмурніли — знову полетіла мережа.

Отож важко було говорити наперед про якісь конкретні цифри; навіть завжди кваплива адміністрація угамувала свій поспіх і тепер більше дбала про нове устаткування, аніж про натягування відстані.

Асатрян узяв Сергія за лікоть і відвів трохи вбік.

— Може, все-таки перейдеш до бетонярів? — спитав змовницьки. — Це ближче твоєму фахові, і я не розумію, чому...

— Я щось не так роблю?

— Дивак, та й годі. Тобі одне кажеш, а ти про своє. — Асатрян покусав кінчики вусів. — Зайдеш до мене, поговоримо.

— Про що?

— Е-е-е... про порожнину. Скоїться завал — що я скажу, — випалив головний усе, що мав на думці.

— Ви боїтеся, що через мене вас...

— Ні; я боюся, що тебе через мене привалить землею. Я вже бував там і мушу зізнатися, що це не зовсім приємно.

Сергій пом'яв поли спецівки, що за перерву висохла на сонці і затверділа, як козуб. З неї посипався пісок.

— Можна вас попросити про одну річ?

— Авжеж, — радо сказав Асатрян.

— Перенесемо нашу розмову до весни.

Вуса головного сердито настовбурчились і враз пригладились у тихій усмішці. Він пальцем посварився на Сергія.

— Ой дивись мені, балік-джан¹.

Асатрянова постать щезла за громаддям каміння, наче його тут і не було.

¹ Дитино (вірм.).

— Цікавий чоловік, — звернувся Сергій до Сако. — Скрізь устигає, веселий, жвавий, а щось у ньому... наче тягар якийсь... за давниний.

— Він репатріант. Знаєш, останнім часом тисячі вірмен повернулися на Батьківщину. Навіть ті, що вже народилися за кордоном, часто лишають Париж, Багдад, Нью-Йорк, Афіни заради своєї землі. Запитай в Асатряна, чому він усе покинув і приїхав до Вірменії. Хіба йому не однаково, з якого каменю будувати? І він тобі відповість дуже коротко: «Є таке слово: Вітчизна». Сако нахилився, узяв із землі камінчик і стиснув його в міцній руці, аж побіліло зап'ястя. — Але стривай, — його замислене обличчя раптом заграло веселою усмішкою (воно взагалі за хвилину мінилося десятьма настроями), — он іде Зограб. Пошту несе. Може, нарешті моя черга танцювати?

Прохідники зашуміли, загукали назустріч Зограбові, маленькому коротконогому хлопчині, що жваво прямуював до них, підскакуючи на ходу, буцім хотів здаватися вищим.

— Зограбе, кожному — по листу, і видамо тобі премію!

— А хіба я їх пишу? — насупився Зограб. Він мало розумівся на жартах, і це хлопців тішило найдужче. Вони сміялися вже з виразу його обличчя.

— Ну давай хоч те, що приніс. Не мнися.

— Чекайте, — повагом сказав Зограб і зронив погляд десь на дно своєї вичовганої сумки. Потім одкашлявся й, запинаючись, мовив: — Шевчук Сергій.

— Хай затанцює! — гукнув Сако.

Але Зограб витер долонею краплини поту, що виступили на чолі, знов приглушено кашлянув й, опустивши голову, сказав:

— Телеграма.

Сергій завмер. Голову обдало жаром. Передчуття клубками заворушилися у грудях, забили подих. Невагомою рукою взяв рудий папір, ще не наважуючись на нього глянути. Тоді очі самі ковзнули по стрічці. Літери ожили і заповзали на папері чорними кузками: «Помер дід. Мама».

4

До села, яке далеченько лежало від соші, Сергій ішов з батьком.

Діда вже поховали. Сергій запізнився й картав себе за те, що не проводив його в останню путь. Він не уявляв діда мертвим. І дорікав собі, що чимдалі спокійніше сприймає смерть рідної людини.

Сергій тільки згадував. Згадував своє дитинство, що минуло в дідовій хаті, і спогади не давали уявити діда мертвим. Старий завжди був здоровим, не знав, що таке лікарі й хвороби, не знав втоми, і, як сказав батько, його підкосило в один день. Наче могутнього дуба вдарила блискавка.

Чомусь не поставав у пам'яті жодний похмурий день, навіть такий, як от зараз — з холодним осіннім сонцем, з голими деревами. Все було ясного, білого, жовтогарячого

кольору, з рясними плодами, гуло бджолами, впивалося солодкими пахощами.

Малий Сергійко мчав через біле гречане поле на колгоспну пасіку, де господарював його дід. Старий брав димаря — залізну коробку, круглу, як ринва, до якої був приладнаний маленький шкіряний міх, — і подавав його Сергієві: «Роби дим», — казав. Сергій знав, що то дід зібрався заглядати у вулики, і залюбки напихав димаря трісками, старим ганчір'ям: розпалював усе те і роздмухував. Потім дід обережно знімав з вулика дашок, казав: «Сюди дмухай». Сергій стискував маленький міх, аж німіли пальці, поки старий не починав гримати: «Легше, легше, бо бджіл подавиш. Не годишся, не буде з тебе діла». Однак зрізував довгим широким ножем солодку вощину і подавав її хлопчикові. Сергій висмоктував молоденький мед і думав, що діло з нього все-таки буде, а дід його просто лякає, і пильнував, щоб якась бджола не вмосилася йому на губи, бо вони як зачують де-небудь солодке, то вже не одіб'єшся. А там і вжалити недовго. Бджоли не кусали одного діда. Бо вони його знали. А може, через те, що не могли простромити дідову зашкарублу шкіру. Була вона як бронза... А тепер нема діда.

На краю села притулився цвинтар. Він поріс вишнями.

Дерева вже обсіпалися, притрусивши листям могили. І стояли голі, як старі почорнілі хрести.

— Ходімо, — промовив батько. — Побачиш, де лежить.

На самому краю цвинтаря рудими горбиками випнулося над землею кілька сьогорічних могил. Дідова була остання. Земля, насипана дрібними грудочками, пересохла і ще не вляглася. Не встигла порости травною. Не притрусили її листям вишні, бо вони облетіли ще до дідової смерті. Могила здавалася звичайною купкою глини, яку хтось нагорнув, щоб зробити заміс. Не вірилося, що під нею яма, де простягся, склавши на грудях руки, дід, який уже ніколи не скаже: «Роби дим».

Він так любив бджіл, кілька вуликів тримав навіть удома, хоч меду майже ніколи не їв. Лише як викачував перший бджолиний узяток в сезоні (того дня на дідову пасіку сходилося багато охочих поласувати свіжим медом), старий наливав собі повен кухоль запашучого бурштину і благоговійно підносив до вуст.

Чомусь ота хвилина запам'яталась найдужче. Так було узвичаєно: попереду діда ніхто не наважувався куштувати молодого меду. І коли він пив свого першого (і, либонь, останнього) в році кухля, всі — й старе й мале — заворожено гляділи на діда. І чи то мед був густим та в'язким, що так важко пився, чи, може, старий розтягував насолоду, але та хвилина тривала довго-довго. Сергієві ніколи не забути, яке обличчя було у діда тієї довгої хвилини. Зосереджено примружені очі, ніби він дивився на сонце, збрижене чоло, ніби думав думу, вгору зведені брови, ніби дивувався.

Усе життя містилося в тому обличчі.

— Просив тато, — мовив Сергійв батько, нагнувся, узяв велику грудку землі і розім'яв її у долонях. — «Як умру, викинь мене на машину, завези на цвинтар і закопай у яму, щоб ніхто не бачив». Боявся, щоб не бачили його мертвим. Та баба не захотіла. Мовляв, що ж люди скажуть. І ще велів, щоб не наряджали його ні в що дороге... Нема більше діда, — видихнув батько і проковтнув слова, бо забракло в легенях повітря, щоб їх виштовхнути.

Вони пішли. Сергій озирнувся і побачив, що на голий горбок сів горобець. Певно, помітив, як чоловік щось посипав з долонь, і подумав — зерно.

Шляхом їм зустрічалися люди і, вітаючись, винувато відводили погляди вбік.

— Як дід помирав? — спитав Сергій. — Не мучився?

— Од болю ні. Він помер легко. Тільки весь час намагався пригадати, чи нікому нічого не винен, чи ніхто не зостанеться в образі на нього. Сказав оддати вулики дядькові Івану, щоб попали у добрі руки... Геть усе пригадував останнього дня...

Коли вони підходили до дідового обійстя, Сергій ще віддалік помітив бабусю. Сухенька, зігнута, вона обставляла городнім бадиллям хату. Він чомусь думав, що обов'язково застане бабусю у хаті, нерухому, з опущеними руками.

Вона зачула позад себе кроки й озирнулася. Її худе, темне обличчя на мить посвітлішало, вона хутенько видибала назустріч і хотіла було поцілувати Сергія. Але не змогла

скласти губів — вони скривилися, з очей потекли сльози. Вони не розпливалися по щокках, а цілими, як льодяні кульки, вискакували із запалих очей та так і котилися по збриженому обличчю. Бабуся плакала безгучно, і лише голова її тряслася. А коли заговорила, з голосу прорвалося ридання.

— Він же так хотів... — сльози душили їй горло, не давали говорити, — так хотів ще тебе побачить. — Вона затихла, витираючи фартухом очі. — Ходімо в хату, — сказала.

Тут кожна річ була йому бентежно близькою і навіть якийсь особливий запах, що його ні з чим не зрівняти, запах дідової хати знову нагадав Сергієві дитинство. І ця довга лава попід стіною, відро з водою на ній, звідки спраглі зачерпують кухлем воду. Сусіди казали, що вода в дідовій криниці трохи солонувата, однак старий запевняв, що ніякою іншою він не міг утамувати спрагу так, як цією...

Сергій сидів на лаві, обводив поглядом кожен предмет, бо в усьому зосталося щось од діда; і йому здавалося, що старий десь походить надворі, от-от вступить у сіни, нахилляючись, щоб не зачепитися головою за одвірок, потім подасть Сергієві свою зашерхлу долоню, спитає, що там у світі робиться.

— Тож було порається у садку, — почала бабуся, — а як почує, що Сергійко приїхав, то так і летить до хати... — Її голос знову зірвався.

— Не роз'ятруйте себе вже, мамо, — сказав батько. — Плачем не повернеш.

— Та куди ж не кинься, куди не глянь — скрізь він. Не знаєш, що де взяти, що де покласти, бо то ж у всьому його порада була.

Бабуся зачерпнула з відра, припала сухими тремтячими губами до кухля і раптом згадала:

— А то якось попросив мене, щоб принесла свіжої води з криниці напитися, бо в хаті стояла тепла. Видно, вже йому важко було, але не признавався. А я ж не відала та й огризулася, щоб сам пішов, а тепер... тепер як згадаю...

Вона вгамувала схлипування. Якийсь час ніхто не обмовився й словом. А потім бабуся промовила голосом легким і чистим, який буває лише після того, як сльози промочать горло:

— А я оце хочу швидше обставити хату, бо, кажуть, дощі почнуться, то геть облуплять стіни.

Невже бабусі не байдуже, що там буде зі стінами, чи почнуться дощі, чи ні, думав Сергій. Звідки береться в ній сила, щоб знову продовжувати оце щодня однакове порання біля своєї хати, невже їй одведено ще якусь радість у цьому житті?

— Вночі страшно, — сказала бабуся. — Ти, Сергійку, не побудеш у мене день-другий?

— Мені завтра на літак. — Перед очима постали гори, ущелини, потім промайнула Соломія і чомусь личко дівчинки, яку він бачив на фото, й одразу ж усе зeszло, й знову пригадався дід, яскравий сонячний день, так чітко, що Сергій відчув, як у хаті запахло

медом... Дід стояв у довгій білій сорочці і крутив медогонку, з рамок сіялися медові краплі, котився піт з дідового чола і теж капав на дно медогонки...

Скрипнули двері — зайшов дядько Іван. Побачивши гостей, він привітався і раптом знітився, вагаючись, чи варто при них починати розмову. Але, переступивши з ноги на ногу, невпевнено промовив:

— Ну, то я вже й... той, приїхав підводою забирать, коли не передумали...

— Про мене, — махнула рукою бабуса.

Дядько Іван вийшов у сіни, гукнув ще якогось чоловіка, і вони вдвох стали виносити з іншої кімнати вулики, котрі дід утеплів на зиму. З дідового обійстя назавжди виносили бджіл. Червоні ящики поволі пропливали перед Сергієвими очима, їх несли обережно, наче труну. Тепер уже Сергій знав, що більше ніколи дід не зайде в ці двері, більше ніколи не скаже: «Роби дим».

Він шпарко вийшов із хати й не захотів стримувати сліз.

5

Літак зухвало погойдував крильми, коли-неколи потрапляв у повітряні ями, і тоді Сергієві думки на мент обривалися.

Крізь ілюмінатор видно було, як унизу слалася пелена хмар, густа і біла, наче бавовняне поле. Під ними стояв похмурий день пізньої осені, а тут, угорі, світило сліпуче

сонце, і хмарини теж, здавалося, випромінювали сріблясте сяйво.

— Ра-а-ай,— проказав якийсь чоловік позаду Сергія з таким захватом, наче йому полоскотали п'ятку.— Справжнісінький рай.

— То, може, сходиь та й живи тут, — порадив йому жіночий голос.

Сергій усміхнувся. Цей «рай» не в'язався із його уявленням про міфічний світ. Колись йому, ще малюкові, про рай розповідала бабуся, і виплід дитячої фантазії назавше відбився у пам'яті.

Там, у бабусинім раю, вічно світило гаряче сонце і вічно зріли червоні вишні. Там ніхто нікого не кривдив. Усі люди любили одне одного. Але коли він учинить щось погане, то потрапить до пекла, де мордуються грішники у вічному вогні.

— Ба, а ти грішна? — питав хлопчик.

— Грішна,— відповідала бабуся, і Сергій не міг збагнути, чому вона так байдуже каже про такі страшні речі. Йому ставало жаль бабусю, бо він був певен, що вона нітрішечки не грішна. І він не розумів, навіщо бабуся любила бога, коли той такий несправедливий.

— А я грішний? — допитувався хлопчик.

— Ти ні. Будь завжди слухняним, не роби злого, і ти ніколи не будеш грішником.

— Ба, а дід грішний?

— Грішний, дитино.

— То й він буде у пеклі?

— Буде.

— А я в раю?

— Атож.

Сергій слухав бабусю, розкривши рот, і з жахом думав про смерть. Йому не треба того раю. Там він не бачитиме діда, не чутиме бабусиних розповідей. Там усе для нього чуже. А тут, на світі, йому й без раю належали гаряче сонце, стиглі вишні, літо й добрі люди. Бог видавався йому бездушним. Він усесильний, той бог. Дідусь теж усесильний, тільки він не вміє робити злого. І розтривожений хлопчик вискакував з хати надвір і прудко мчав на пасіку, щоб досхочу надивитися на діда, щоб досхочу надивитися на своє сонце, свої вишні, своє літо...

Тепер Сергій знав, що єдиним раєм для діда був оцей світ. Його мудрий дід відав, що він лежатиме під отією купкою рудої землі, яку ніби хтось нагорнув для замісу, а світ, де він жив, залишиться для інших. І дід усе робив для того, щоб у цьому світі сяяло гаряче сонце, зріли вишні й жили добрі люди.

Він усе робив для людей і тим був сильний. Працював, як бджола, і так, як бджола, умер в одну мить, — перетерлися крила.

Людина сильна своїми діями. Вона мусить думати, передумувати, але всі її помисли увінчує вчинок. Рано чи пізно вона приходить до нього (доброго чи злого, але приходить), і тільки тоді бачимо, чого варта людина і всі її думи. Лише з учинку видно її душу, так як з плоду видно, чого варте дерево — родить воно вовчі ягоди чи солодку антонівку.

В останній день дід пригадував кожен свій вчинок... Чи ніякого зла не лишив по собі?..

Засвітилося табло: «Не палити. Застебнути паски». Літак ішов на посадку.

— Громадяни пасажири, — полинув з динаміка голос стюардеси, — закінчується рейс Київ — Єреван...

Нараз Сергія сповило бентежне відчуття. Так ніби він перебував у польоті довго-довго і ось тепер має ступити на землю зовсім іншим, поглянути на все іншими очима: мовби десь там, над хмарами, він залишив свою юність і тепер мусить інакше ступати на землю, зважуючи кожен свій крок, інакше думати, говорити, сприймати... І хоча ці зміни визрівали у ньому й раніше, Сергієві здавалося, що саме віднині він почне жити по-новому. Як тільки ступить на землю...

...Соломія... Вона розумна жінка. Вона усе збагне... Спершу буде важко, а потім... потім гіркота минеться. Зостанеться тільки чудовий спогад, як про ту рідкісну квітку столітника, що цвіте один раз у житті...

«А я оце хочу швидше обставити хату, бо, кажуть, дощі почнуться, то геть облуплять стіни», — згадав бабусин легкий і чистий голос.

Люди відходять, приходять інші. Життя триває. І вічний білий світ — білий, ясний, жовтогарячий...

В пам'яті зринули недавно прочитані рядки вірменського поета:

Ніщо не змінить смерть моя в житті,
І світ нічим без мене не збідніє,—
Погасне світло в одному житлі,
І ніч на мить впаде під твої віі.

Та знов пташки у вирій полетять,
І дітвора гульню в дворі затіє,
І трави росянисті затремтять,
І квітка у гаю задухмяніє.

Займеться світло в одному житлі,
Всміхнуться очі знов твої яснії,—
Ніщо не змінить смерть моя в житті,
І світ нічим без мене не збідніє¹.

...Літак опускався на землю. Тепер в ілюмінатор уже видно було рожеве місто — Єреван. Місто, витесане з рожевого туфу.

* * *

Він більше не витискував кожне слово. Останній лист написав одним духом, не перечитуючи, заклеїв у конверт. Та слова закарбувалися в пам'яті...

«Ми не повинні зустрічатися. Ми не повинні ховатися із своїм коханням, ніби з чимось принизливим.

Ми не повинні обкрадати себе. Я завжди мислив собі кохання чимось великим, незламним і мудрим. Так, саме мудрим, хоч кажуть, ніби це щось незбагненне, непідвладне розумові. А в нас воно крихке, боязке, сльозливе... Наше кохання — як той листок, закладений школяркою між сторінок підручника, — не живе.

Спробуймо бути сильними.
Прощай».

¹ Вірш відомого вірменського радянського поета Амо Сагіяна.

Буває іноді — отримуєш листа і щось підказує, наче в ньому на тебе чекає якийсь лихотворець. Не квапишся його розпечатувати, мовби цим спроможний одвернути біду.

Але чому таке почуття охоплює Соломію? Ну, не писав довго, то й що? Певне, не мав часу, не мав настрою. Вона і так знає, що він її кохає, адже сам казав, що кохатиме Соломію завжди.

Але зараз вона відчуває пальцями крізь конверт, що лежить у її кишені, невеличкий аркуш, складений навпіл. І їй стає лячно...

Східці. Один східець, два... п'ять... десять... Папір обпікає пальці... Здригається, тьохкає серце, завмирає подих...

Де ж ключ? Ага, ось він. Ніяк не попадає у цю вузьку щілину. Нарешті. Клацнув замок.

Рипнули двері. Перед нею Оленка.

— Мамо! Щойно був дядько Антін і сказав, що я геть здорова.

— Ох ти, моє сонечко... А ти що? Сама вдома?

— Тато повіз дядю додому. Можна, мамо, я приміряю твою хусточку?

— Авжеж.

Оленка зупинилася перед дзеркалом, а Соломія пішла до кімнати, причинивши за собою двері. Дівчинка не могла відвести погляду од свого відображення. Хусточка дуже гарна, бо мамина. І Оленка теж славна у маминій хусточці. Вона м'якенька, тепла й пахуча. І в ній так любо.

Раптом до неї долинуло ридання. Спочатку стиснуте, а потім голосне нестримне ридання, від якого в Оленки заповзали між лопатками мурахи. Спершу вона не могла зрушити з місця і перелякано дивилася на ту дівчинку, котра була у дзеркалі, і теж не могла зрушити з місця, і теж була перелякана. А потім кинулася до кімнати.

— Мамо, чому ти плачеш? — запитала пошепки наполохана дівчинка. — У тебе болить голівка?

Соломія силкувалася себе вгамувати.

Вона підвелася з червоної софи, обхопила долонями щоки, швидко пройшла з кутка в куток. Яка тісна ця кімната! Навіщо ця кімната? Навіщо все, коли так тісно?!

Навстіж розчахнула одні двері, другі. Крок — і зупинилася... Білка!

Звірятко з вогнистою шерстю метлялося в колесі. Било об те колесо тонкими передніми лапками і залишалося на місці, — так вогонь під подувом вітру шарпнеться убік і знову повернеться. Колись ця білочка вільно стрибала ялинами, там, де пахне живицею, хвоєю, де просвіти між гілками сині-сині, наче зволожені...

Соломія крок ступила назад. Обхопила долонями щоки, пальцями закрила повіки. Відтак швидко підійшла до клітки, нахилилася і розчинила її тремтячою рукою.

Колесо ще якусь хвилю крутилося і мерехтіло шпицями.

Соломія дивилася на білку так, наче в звіря хтось цілівся із рушниці, а вона чекала, щоб воно швидше втекло від мисливця.

Ще мить — і вогнистий клубочок майнув на підлогу, затанцював по кімнаті, як сонячний зайчик...

— Ура!! — радісно закричала Оленка.

7

Чи можна сказати, якого кольору море? Так само не скажеш, якого кольору Севан. Його хвилі, суворі й лагідні, переливаються металевим блиском і пастельними тіннями, виграють зеленавими й синіми гребенями, вкриваються срібною піною...

Севан обступають невисокі гори, а далі зводяться вищі й вищі. Вершини їх встелені снігом, і тільки небо торкається чистоти того снігу, накладає на нього блакитні й рожеві тони.

Над водою здіймається кам'янистий півострів Ахтамар, а на ньому — древня церква, залишки колишнього монастиря — німі свідки Тамариного нещастя.

— Піднімемося? — спитав Асатрян у Сергія:

— Звичайно.

Вони приїхали сюди вчотирьох Асатряновим автомобілем. Ще були Сако й дружина головного інженера Каріне — тиха миловидна жінка з великими, як в олениці, очима.

Внизу було затишно, а на верховині нуртував такий вітриган, що вони ледве трималися на ногах. Не могли навіть перекинутися словом, бо вітер підхоплював сказане й від-

носив десь далеко у гори. Зате ж яке диво являлося очам! Царство гір мінилося небаченими кольорами у фіалковому присмерку. Чорна, рожева, синя гора. А долі всі ці барви вигравали у хвилях Севану.

Кажуть, коли тобі стає важко, коли на душу лягає тягар, помандруй трохи, подивись на інші краї, й екзотика розвіє смуток. Але Сергієві...

Як би він хотів, щоб поруч була вона. Споглядати це дивовижжя й тримати її за руку... Відчувати її трепетну долоню. Ця краса роз'ятрювала щем його серця, мов цілющий настій, коли ним промивають рану...

«Приїжджай якскоріше, гаразд?» Промінчики її світло-карих очей зломались у тихій сльозі.

* * *

Коли вони спустились до озера, вже звечоріло.

Тихо хлюпали хвилі об кам'яний берег. Гори заслав темно-синій серпанок.

— Сако, заспівай. Давай, балік-джан.

І Сако заспівав. Грудним, але високим голосом.

...Щоночі Тамара розводила багаття на березі острова, щоб її коханий припливав до неї на той вогонь. Та одного разу бездушні ченці загасили багаття, й Тамарин обранець збився зі шляху. Блукав, захлинався в холодних хвилях, поки його не поглинула безодня... Ах, Тамар...

Про це співав Сако. І, може, через те, що співав він саме на березі Севану, Сергій, не розуміючи вірменських слів, убирав ту мелодію всім еством, як щось давно знайоме.

— Чого це ти зажурився? — спитав Асатрян.

— Пісня...

Однак головний інженер відчув, що на серці у хлопця не тільки розпука нещасної Тамари...

— Ви зараз до Єревана? — спитав Сергій.

— Так, одвезу додому дружину.

— Я з вами. Мені теж треба до Єревана.

8

— Юро, — сказала вона. — Я піду.

— Куди? — В його очах блиснула настороженість.

— До батьків.

— Надовго?

— Назавжди.

Вони розмовляли майже пошепки. За вікном сіялася дрібна осіння мжичка, і шиби взялися ряботинням. У кімнаті спочіло, але нікому не спало на думку ввімкнути світло.

— Назавжди?

Вона мовчала.

Йому здавалося, все ще можна поправити, владнати, варто тільки віднайти потрібні слова.

— Соломко?

— Що?

Все його тіло напружилось, затужавівши кожним м'язом, проте Юрій зумів не підвищити голос.

— А як же я?..

— Ми ще молоді, Юро. Якось воно та буде...

— Але ж я жив для тебе.

— Не так...

Якби вона переходила до батьків на кілька днів, Юрій би зараз широкими кроками метався з кутка в куток, вимахував руками, сипав би докорами: «Ніяк не нагрієш собі місця! Завжди тебе кудись тягне! Сама не знаєш, чого ти хочеш!»

Однак ішлося про інше. Він стояв перед фактом. Махати руками було пізно. Юрій згорбився, наче стояв під холодним осіннім дощем, незграбно опустив неживі руки. Побілілі губи скривилися в жалюгідній посмішці:

— А я саме запросив сьогодні гостей... Хлопці прийдуть.

Соломія знову дивилась десь далеко, наче крізь стіну.

— Ти мене ненавидиш? — запитав Юрій.

— Ні, не те.

— Огида?

— Ні. Не треба нічого з'ясовувати. Може, сама я винна, що не вберегла любов до тебе.

— Ти не винна, — сказав він, наче сподівався цими словами поблажити Соломію. — Але ж у багатьох щось не так, а люди живуть. Живуть заради дітей. Ми не вільні, Соломко.

— Розлучаються не з примхи. Розлучаються тому, що не можуть бути разом.

— Це все фрази! — промовив Юрій уже голосніше.

— Досі ти ними тільки й жив.

Вона підійшла до шафи, розчинила навістіж дверцята й поволі стала збирати речі.

Юрій одвернувся до вікна. Словам він ще міг не вірити, але те, що зараз робила Соломія, промовляло до нього німим криком.

І він знов обізвався, так, наче боявся когось розбудити:

— Побудь ще... — Юрій швидко наблизився до неї, міцно узяв за плечі, і їхні погляди стрілися. Його очі так випиналися із западин, наче хтось натискав на них ізсередини двома пальцями.

— Ні, — сказала вона, й холодні доторки ослабли на Соломіїних плечах, і Юрієві руки знов опустились, як неживі.

Вона складала речі у чемодан, а він стояв осторонь і безпорадно стежив за її рухами, наче все те діялося у фільмі, куди йому втрутитись несила.

— Почекай ще місяць, — погляд його упорився, сіро-блакітні очі ніби посивіли. — Живемо не на острові — почнуться розмови, тоді...

— Які розмови?

— На роботі... та й... — зворухнув блідими губами.

Соломія нараз зупинилась й звела на Юрія гострий погляд, мовби не дочула тих слів.

— Ти це серйозно?

— Що? — не зрозумів Юрій.

— Тебе лякають розмови?

— А що я скажу?

— Скажи, що аморально жити людям, які не люблять... Скажеш... — Голос її затремтів і зірвався. Соломія так шарпнула шухляду, що та вилетіла з шафи і грюкнула об підлогу.

Юрієві здалося, що він попросив той місяць лише заради того, аби вона ще не йшла. За місяць покути він... він би її повернув. Але слова знов обернулися проти нього.

— Соломко...

— Мовчи. Більше нічого не треба казати. Мовчи.

* * *

Він zostався один. Спорожнілу квартиру виповнила густа тиша. Вона стискала його важкими холодними лещатами.

Він стояв посеред кімнати. Потім ступив крок, роззирнувся навсербіч. Наче шукав когось із зав'язаними очима, як у тій дитячій грі. Але нікого не було.

Юрій підійшов до стіни, на якій висів знімок — він з Оленкою на руках.

А тепер усе шкереберть, тепер усе піде на гірше.

Якісь уривки думок плуталися в голові. Може, він справді жив не так? Де, коли відбувалося оте фатальне «не так»? На роботі... там він знає, коли воно трапляється... вже знає. На біса він брав ту відпустку за власний рахунок, коли мусив бути серед людей? Серед людей, там ясніше. Там... Але ж тут він жив для неї... «Не так...»

Зненацька задзеленчав телефон — дзвінко, протяжно й настирливо, наче був то сигнал тривоги, наче погук на сполох. На якусь мить телефон затих, а потім знов задзвонив — і так наполегливо кликав до себе, що Юрій притьмом опинивсь біля нього, мовби відчув у тому сигналі віщування значущої зміни в його житті.

— Алло?

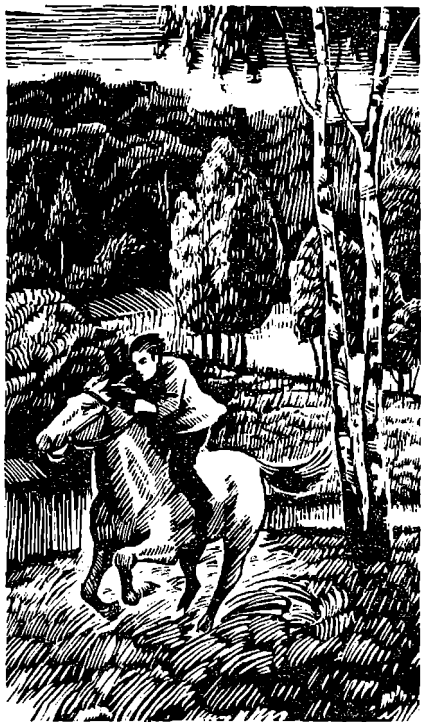
— Дев'яносто три, п'ятдесят п'ять, сорок три? — скоромовкою запитав далекий жіночий голос.

— Так.

— Вас викликає Єреван. З'єдную, розмовляйте.

— Алло! Алло! — У слухавці стривожено затремтів незнайомий чоловічий тембр, ніби викликав він швидку допомогу чи принаймні пожежну машину. — Я прошу Соломію...

— Тут така не живе, — сказав Юрій і кинув трубку.

ОПОВІДАННЯ

Ой у полі...

1

Ще донедавна старий Кияниця видавався не по роках здоровим та дужим дідуганом. На початку літа син Микола майже силоміць забрав старого з села і завіз до себе на дачу.

— Якщо вже так важко прижитися в комфортабельній квартирі, то ось вам, тату, та ж сама природа, тільки поближче до рідних. Нічого нудити світом на самоті.

Спершу старий не пручався. Покірно оселився в добротному цегляному будинку, захищеному в сосновому бору, дихав лікувальним (як казала невістка) повітрям, походжав просторим обійстям та все прицмокував язиком: «І повідумують, ти кажи».

Потім Кияниця почав вишукувати собі якесь заняття: поставив під парканом лавочку, щоб легше було зав'язати балачку з ким-небудь із перехожих дачників, у дворі під розлогою яблунею змайстрував стола. Коли у вихідні до сина на дачу з'їжджалися гості, обов'язково сідали за цим столом. Запрошували до компанії старого і після чарки-другої просили Кияницю завести якої-небудь, а вони вже підхоплять. Але підхопити могли не завжди. Дуже вже багато старий знав пісень. Було, підведе вгору колісь сині, а тепер вицвілі, посивілі очі й затагне:

Ой у полі, полі
Кінь гуляв на волі...

Ніхто не підхоплював — тільки слухали.

Та останнім часом Кияниця осунувся, став приземкуватішим, замкнутим. Кажуть, до здорових людей старість завжди приходиться раптово. Так воно чи не так, але Кияницю вона скрутила несподівано. І тепер усе йому здавалося якимсь не таким. Не знав, до чого прикласти руки, ходив по лісі шукати лозу на кошики, не знайшов — і став бурчати, що це не ліс, а чортзна-що.

А далі став просити Миколу-сина:

— Сади мене на поїзд, та я й той... поїду.

— Ну що з вами? Ну хіба вам?.. Ну невже вам?..

— Сади, та й годі.

Непривітним став Кияниця, міг підкусити сина й перед гістьми. Вже не сідав з усіма за стіл, який сам змайстрував, а тільки никав подвір'ям та заглядав безпорадно по закутках. Мовляв, дивіться, людоньки добрі, маюся тут я, наче в тюрмі. А то якось ходив, ходив собі, мовчки позираючи на компанію, і здалося йому, що люди й не помічають його гнітючого неробства. Старого аж зло взяло. Підступив нишком до гурту і тихо, але щоб усі чули, до Миколи:

— А що, сину? Помирати мене сюди привіз?

— Та як вам, тату...

— А чому ж не садовиш на поїзд?

— Почекайте хоч до осені, бо влітку всі кудись їдуть, то й справді квитка дістати — проблема.

— Еге, усім є ті квитки, а як мені їхати, то вже й проблема. Щось ти тут крутиш.

Син здався. За кілька днів старий уже мчав поїздом у рідні Почапинці, дивився, як за вікном пропливали вистиглі поля, й радів, що цього року буде гарний врожай.

2

Ні, старий ще не думав помирати. Навпаки, тепер йому дуже хотілося жити. Кияниця бачив з усього: настали такі часи, що лишень жити. По-справжньому він зрозумів це аж тоді, коли відчув, як завшколупилася в його кістках старість.

І Кияниця поспішав.

Приїхав додому, зняв з книжки грошей і почав мандрувати. Світ змінився, а старий, окрім своїх Почапинців, після війни майже ніде й не був. Правда, він їздив і до району, і в область, але то все робилося в якихось справах: на базар чи в лікарню, а от щоб просто світа побачити — такого не було. Тож тепер мусив надолжити.

Спочатку його спіткала невдача. Коли в районі Кияницю застала ніч і він, розпитавши людей, добувся до готелю, там у нього попросили паспорт. Кияниця довго рився в кишенях, хоча знав, що його паспорт лежить у миснику, а потім пояснив:

— З паспортом, як то кажуть, проблема. Є тільки рецептка.

— З рецепткою, діду, йдіть в аптеку.

Але в аптеку Кияниця не подався. Вишов собі за містечко у поле та й заночував у

свіжоскиртованій соломі. Старий вік проробив на тракторі, то це було йому не первина, — отак ночувати просто неба. Ночі, слава богу, стояли теплі.

Наступного дня Кияниця був уже в області.

3

Потім він розповідав своєму давньому приятелеві дідові Пшінці таке:

— Одвідав музей, де вся історія зібрана. Ну, спершу показали всякі кістки, зуби монумента і різний дріб'язок, коли це діло доходить до прядки.

— І прядка там є? — дивувався Пшінка. — Так вона ж і в мене на горищі... Яка ж це історія?

— Є, пожди, — казав Кияниця. — Питаю в того розумника, що так напам'ять про все торохтів, що оцим роблять, — і показую на гребінку. Не зна.

— Ну?!! — дивується Пшінка.

— От тобі й ну. Виходить, історія...

— Добре ти йому носа втер, — задоволений Пшінка закурює. — Думав той, уже краще нас усе знає.

— Та нічого він не думав, — розчаровує Кияниця приятеля. — Ми творили історію — нам її й знати, — видно, повторює не свої слова, але звучать вони так переконливо, що Пшінка лише мовчки киває головою.

— То й добре, що діти не знають прядки.

— А то ще був у Каневі, — провадить старий. — Бач, живемо не так і далеко від Тараса, а вибратися до нього якось ніколи за роботою. А люди звідусюди ідуть. Сам бачив іноземців.

Пшінці теж хочеться настроїтись на філософський лад, і він вставляє своє:

— Капіталісти ідуть, мільйони в кишені, то чого б... Хтось із таких і жука нам колорадського підкинув з пляшечки, ая.

— До Тараса капіталіст не поїде, — каже Кияниця. — Не для таких чоловік писав.

Пшінка на знак згоди тільки глибоко затягується і мовчить.

4

Останню поїздку Кияниця зробив до Шполи. Там у братській могилі був похований його старший син.

Коли повертався селом додому, на шляху його знову перестрів Пшінка.

— Ну, що там нового?

Кияниця був неохочий до розмови, на цей раз Пшінка нічого цікавого від нього не почув і подумав, що Кияниця здає свої позиції. Старий насилу поволік додому ноги. Увечері написав листа.

«Здорові були, сину Миколо і невістко Галю! У мене все добре. Вчора їздив у Шполу до Гриші. Не зобижайся, Миколо, що швидко поїхав од тебе. Треба було відвідати й Гришу. Туди ходить багато людей, а мені все ніколи.

Тепер скажу таке. Миколо, за мною не поби-
вайтесь. Я своє вже оджив, а вам настала така
пора, що тільки радіти. Так що журитися не-
ма чого. Хату продай.

Шануйтеся і прощайте. Ваш батько —
Пилип Кияниця».

Старий хотів заклеїти листа в конверт, але
передумав, склав аркуш навпіл і поклав на
столі. Потім опустив голову на руки й замис-
лився.

5

В поле він вийшов удосвіта. Тільки-но почи-
нало сходити сонце, на травах спалахували
сліпучі цятки роси. Це були ті хвилини, коли
прокидався світ. Птаство, цвіркуні і всяка
жива істота подавали свій перший голос на
новий день, таємниче перегукувалися між со-
бою. Усе довкілля наповнювалося живою му-
зикою. Серцю Кияниці вже важко було ви-
тримувати цю красу. І він зрадив, коли в полі
з'явився комбайн, приглушив своїм гуркотом
тонкі звуки природи, що зараз жалили душу
Кияниці.

Старий пішов до комбайна, що зупинився
на краю пшеничного лану, наче пароплав на
пристані.

Пізніше молодий комбайнер розповідав
дідові Пшінці, що він ще не бачив, щоб стара
людина отак просилася на комбайн. Кияниця
був схожий на малу дитину, благально зази-
рав у вічі, а в самого погляд був такий, що

жаль і дивитися. Як тут не даси? Тим більше, що життя Кияниці минуло на машинах. І він дозволив.

Комбайн вправно захопив смугу ярої, а молодий комбайнер лг на купу соломи дивлятися солодкі сни. Він не знав, яка жага тоді наливала німічне тіло Кияниці. Такий здоровий вплив сил не витримували старі м'язи і нерви...

Молодого комбайнера розбудила тиша. Сонце вже піднялося височенько, а його машина, ніби червоне вітрило, непорушно маячила далеко в полі.

Коли він вискочив на комбайн, то побачив, що старий сидить за кермом з закинутою назад головою. Його широко розплющені очі були сині-сині. В них відбивалося небо

— Того й поспішав надивитись на світ, — сказав Пшінка. — Знав, що помре.

На гастролях

Моєму батькові

Я сиджу в гримерній. Незабаром вихід на сцену. Вже давно відбулася прем'єра, і цю роль мені грати не вперше. Проте, як завжди, хвилювання м'ятним холодком підкочується до грудей.

Головне — контакт з глядачем. Сотні разів чув я цю заявлену фразу від режисера, сотні разів повторював сам. І ось уже вкотре спадає воно мені на думку. Що воно таке, цей контакт? Звідки він починається, адже не з тієї миті, коли ти виходиш на сцену і крадькома кидаєш погляд у партер?

Я підводжуся і починаю ходити з кутка в куток. Хвилююся, як малюк, котрий уперше в своєму житті має виступити з віршиком перед публікою і ось тепер повторює і повторює в пам'яті давно завчені рядки. І все-таки збивається...

Я позираю на годинник. Лишилося зовсім обмаль часу. Припалюю погаслу сигарету і бачу, як тремтить маленький вогник у моїх пальцях. І тоді я починаю згадувати...

Постановка «Сватання на Гончарівці» в нашому селі була чи не єдиною okazією, яка зібрала до клубу стільки люду, що він мало не розвалився від штовханини. І старе й мале хотіло побачити, як «представлятимуть» наші ж таки місцеві «артисти», і всі з нетерпінням

чекали того передноворічного дня. Довгожданий чай надійшов, розсунулася на два боки блаженка, майже прозора, завіса, і люди принишкли, навіть діди перестали кашляти. Тільки після деякого заціпеніння глядачі увійшли в свою роль, і вже до самого кінця вистави не вгавав сміх та голосні коментарі чоловіків. Я почувався героєм дня, моїй дитячій радості не було меж, бо всім найбільше подобався мій тато. В широчезних червоних шароварах, в солом'яному брилі, він «придурювався» краще за будь-кого, та ще й не домовляв слів, як маленька дитина. І коли клуб вибухав реготом, тато частенько добавляв щось од себе, чого не було у Квітки-Основ'яненка і що, на його думку, обов'язково треба доточити. Після того «акторам» довго доводилося чекати, поки нарешті їх знову почують. А за цей час тато встигав придумати нову репліку, яка неодмінно мала припасти до смаку глядачам. Він був певен у цьому, бо добре знав присутніх у клубі людей, серед яких виріс.

— Не піду я за Стецька, — казала бібліотекарка Люда.

— Бресес, бо підес, як на налігачі, — запевняв тато, і навіть глухий на праве вухо дід Юхрем од сміху брався за живіт і тільки потім підставляв бабі Юхремисі здорове ліве вухо.

— Як кає?!

Баба кричала йому татові слова, і тоді старий дивувався:

— Ге так і кає?! От дає, халера.

...Вистава мала такий успіх, що вирішили

їхати в сусіднє село Дібрівку і виступити з нею перед тамтешніми колгоспниками. Вчителька Паша Іванівна, котра була режисером, і гримером, і суфлером водночас, випросила в голови машину. Мені теж дуже кортіло поїхати, але тато відмовився мене взяти, мовляв, йому ніколи буде за мною доглянути. Та коли «артисти» влаштувалися на кузові і тато кинув шоферові «поганяй», Паша Іванівна непомітно пустила мене в кабінку, і я опинився на сьомому небі. Дорогою я думав про своє, не дослухаючись до розмови вчительки з водієм, і нашорошив вуха лише тоді, коли Паша Іванівна заговорила про мого батька.

— Вперше я помітила його талант під час кінофільму. Тоді він ще був юнаком і демонструвалися німі фільми з написами на кадрі. Але ніхто не встигав читати, бо якщо дехто й був письменним, то насилу, однак, тулив склад до складу. Отож Микола сидів у центрі громади і гучно, аби усі чули, читав написане. Незважаючи на те, що на кадрі було один-два рядки, Микола виголошував цілі монологи.

...В Дібрівському клубі назбиралося повно людей. І, либонь, не тільки тому, що по селі красувалися оголошення, виведені величезними літерами. Скорше через чутки про незвичайний успіх вистави, які вже встигли дійти до дібрівчан.

Я вже міг показатися татові на очі, — все одно він би не відіслав мене додому, — але не хотілося його відволікати, бо тато був дуже заклопотаний. Коли наші пішли за лаштунки, я тихцем прошмигнув до невеличкої зали і за мить загубився серед незнайомих людей.

Поміж чиймись ногами я пробирався до сцени, хтось мене відіпхнув, і я образився: не його ж тато виступає, а мій, і я повинен зайняти найзручніше місце. Я таки добився свого і прилаштувався біля самісінької сцени, ставши на коліна і обіпершись підборіддям на її краєчок. Зала втихла. Почалося.

Цього разу в мене був не такий піднесений настрій. Хлопчаки, що повмощувалися поблизу, не заздрили мені, вони навіть не звертали на мене ніякісінької уваги, хоча я був серед них чужаком, і тільки пильно стежили за виставою. Тато теж видався мені набагато млявішим, ніж минулого разу. Тепер він говорив тільки те, що йому підказувала Паша Іванівна. Додавати своє тато боявся, бо на нього дивилося безліч незнайомих облич, і йому здавалося, що чужі люди не зрозуміють його з півслова так, як розуміли свої. Але після першого виступу в татовій голові переплуталися слова п'єси із його власними, і тепер він довго дослухався до того, що шепотіла йому Паша Іванівна. Деякі уривки її фраз долітали аж до мого вуха, а потім їх повторював тато, якимось боязко і невпевнено. Не знаю, як би скінчився спектакль, аби не ота пригода.

— Не піду я за Стецька, — казала бібліотекарка Люда.

— Бресес, бо підес, — відповів тато і зам'явся. Потім він порився у глибокій, як торба, кишені шаровар, дістав звідти горіха, покрутив його у руках, наче хотів переконатися, що то справді волоський горіх, а не якась чортівня, і вдарив по ньому підбором чобота. Як

не везе — то не везе. Горіх вислизнув і покотився через сцену прямо на чужих хлопчаків, які з радісним сміхом уже понаставляли долоні, буцім тільки для того й прийшли на виставу, аби вхопити ту здобич.

І я не стримався. Притьмом шугнув у гурт дітлахів, розіпхав усіх ліктями і грудьми накрив клятого горіха, як ото воротар-хокеїст шайбу. А оскільки тато стежив, куди покотиться горіх, то враз угледів мене. Його очі від здивування розширилися, а брови підскочили аж до чуба.

Всі засміялися. Я миттю покотив горіх татові. Він упіймав його і хвацько, ніби спере-сердя хряснув по ньому чоботом. Хвиля реготу знову вдарилася об мою спину, і не знаю чому, але я мало не заплакав.

— Не розгубився! — почув я чийсь вигук.

— Наш чоловік! — пролунав ще голос.

І після того все стало на свої ноги. Татове обличчя просіяло, — де й ділося заціпеніння, — він заговорив, як по писаному, і до мене вже не долітали слова Паші Іванівни. Мені здавалося, що вистава щойно почалася, саме з того місця, коли я повернув татові горіх. Гордість переповнила мене всього, адже горіх перехопив саме я, а не хтось із хлопчаків. Було таке відчуття, ніби я теж на сцені і граю у виставі, хоча я тільки торкався до сцени підборіддям. І вона здавалася мені широким світом. Мені було радісно за тата, за те, що хтось назвав його своїм чоловіком, і раптом усі люди, що були в клубі, стали для мене такими рідними... Коли їхали додому, тато взяв мене на кузов.

— Молодчина, виручив, — сказав він. —
Хто зна, мо', колись ще й артистом станеш, га?

* * *

Я дивлюсь на годинник і гашу сигарету.

— Ваш вихід за хвилину! — чую голос.

Кидаю погляд у дзеркало. Бачу змінене
гримом обличчя. Мовби це не я, а інша якась
людина приглядається збоку до мене. Але ця
людина близька мені, я встиг її полюбити і
тепер мушу все зробити для того, щоб її по-
любив глядач, щоб крикнув чи бодай хоч
подумав хтось на гальорці: «Наш чоловік».

Дівчина на полюванні

Вчора ми стояли на мосту, що високо горбився над закутою в кригу річкою, і милувались призахідним сонцем.

— Тільки в морозні вечори так рожевіє край неба, — сказала Єва. — І погасає на очах.

Обрій справді швидко темнів — ніби світло в залі кінотеатру. Тієї хвилини легенький смуток холодком пробирав моє тіло і хотілося мовчати. З мене було досить того, що вона поруч і говорить своїм розсипчастим голосом, схожим на шум вітру. Мені хотілося мовчати і слухати її, що б вона не говорила, бо я любив її голос і різко окреслені уста, звідки зринали слова, огорнуті невагомим туманцем її дихання.

Останнім часом ми зустрічалися з Євою майже щодня, а я ще не бачив її веселою і подумки ганив себе за понуру вдачу. Та якщо я кидав якийсь жарт, він розтавав у повітрі, мов туманець, що сіявся з-поміж Євиних вуст, і я знову проймався її невизначеним сумовитим настроєм. Мене ніколи не залишало почуття, схоже на те, що заволодіває людиною на вокзалі, коли вона прощається з кимось назавжди. Я не міг позбутися гнітючих сумнівів, бо кожна зустріч нагадувала розлуку, і, либонь, через те я ще спраглише чекав наступної.

Єва повільно підходила до мене, — так повільно наближається пароплав до пристані, — і я брав її холодні пальці між свої долоні і дивився у глибину її тьмяних очей.

«Ну хіба я винна, що я така?» — говорили вони.

І тоді я торкався тих очей губами.

— Схід і захід сонця я завжди уявляю за лісом, — сказала Єва. — Пригадуєш? За лісом за пралісом золота діжа сходить. Я хочу до лісу, до зимового лісу. Обіцяй мені, що ми поїдемо туди. Завтра неділя.

— На лижах?

— Ні, просто так. Ти можеш завтра?

І тут мене осяяло:

— Ми підемо на полювання, хочеш?

— Хіба в тебе є рушниця? — здивувалася Єва.

— Ми візьмемо Гену, він має. Згода?

— Мені все одно, — сказала Єва.

— Отже, завтра ми будемо в лісі.

Вона обняла мене, і за невагомим туманцем я більше не бачив рожевого заходу сонця. Він погас непомітно. Це було вчора.

А сьогодні, недільного ранку, коли за лісом за пралісом зійшла золота діжа, я, Єва та Гена вже блукали поміж загрузлих у снігу дерев. Безлисті й чорні, вони не гнулися од вітру, наче були металеві, і тільки важко скрипіли на морозі, як старі чумацькі вози. Завмерлі берези тепер нагадували мармурові статуї німф. Ліс, здавалося, заснув навіки, і тільки стукіт невтомного дятла підтверджував, що під корою дерев дримає життя, яке навесні зазеленіє молодим листом.

Єва притулилася до стовбура і слухала, як вистукує дзьобом пташина. Наполоханий дятел пурхнув із дерева, збивши сріблясту хмаринку снігу, і Єва підставила під неї обличчя. Я дивився на її тонку постать у сірому пальті, на примружені очі, на волосся, що вибивалося з-під червоної шапочки, і в мені оселялася тиха радість, бо я вволив Євину волю, і тепер вона у зимовому лісі, і сніг порипує під її ногами.

— Якщо заб'ємо зайця, засмажимо його тут же, — сказав Гена. — Усім, що для цього необхідно, я запасся. — Він стукнув долонею по своїй мисливській торбині кольору хакі і змовницьки підморгнув Єві.

Всі охоче згодилися. Приємно розкласти у лісі багаття, смажити на ньому впольовану дичину, грітися і вести безтурботну мову. Гена був веселим хлопцем, і я думав, що ми добре зробили, взявши його з собою. Тим більше, що він і Єві припав до душі. Я забажав бути стрільцем, Гена не перечив і простяг мені двоствольку та кілька набоїв, а сам, кинувши мені традиційне «ні пуху», пішов з Своєю брати загін. Я не відривав очей від сірого пальта, поки воно не щезло за деревами, і раптом мені захотілося перетворити цей день на справжнє для Єви свято, забити зайця і влаштувати бенкет біля вогнища; в думці я вихваляв Гену, що він здогадався вкинути до торби пляшку рому, мовби передчував, що цей день незвичайний.

Я зарядив рушницю і зайняв найзручніше, на мій погляд, місце для стрільби. Гарячими хвилями линули до моєї голови розбурхані

думки, а очі мимоволі шукали поміж темних стовбурів сіре пальто. Уява малювала його то сям, то там, і зникали з голови думки, а тепла хвиля припливала вже до грудей, ніжно стискала серце. Євине серце. Євина зима, ліс, день і навіть зайча Євине. Я повинен його вполювати, що б там не було. Лише треба пильніше стежити.

Сторожко вдивлявся я у прогалини між деревами. Так дивиться дитина в об'єктив фотоапарата, сподіваючись, що ось-ось вискочить звідтіль обіцяний їй зайчик. І кожна секунда здається нескінченною.

Спливло чимало часу, а зайчика не було. Потім з'явилися мої гінці, на превеликий мій подив, ішли вони поруч. Я згадав, що ні разу не чув, як вони перегукуються, і здогадався, що весь цей час вони ходили разом, анітрохи не дбаючи про те, щоб дотримувати дистанцію, необхідну для загону. Пригнічений, я чекав пояснення, а Гена захоплено розповідав щось Єві і при цьому погойдувався від сміху, як маятник. Єва теж поверталась усміхненою. Коли вони наблизилися до мене, Генине обличчя посерйознішало, і він сказав:

— Кепські наші справи, Звіробое. Червоношкірі вже витупцювали цю ділянку вздовж і впоперек, і тепер голови бізонів, які тут шукали собі притулку, прикрашають їхні вігвами.

— Ти бачив сліди мисливців? — здогадався я.

— Авжеж. Треба йти в інший бік. — Гена був у довжелезному білому кожусі, а тому спокійно опустився прямо на сніг, зіпершись

плечима на дерево і надавши своєму обличчю такого змореного вигляду, мовби він щойно бився з червоношкірими. Потім Гена порився у своїй торбині, дістав звідти пляшку і, відкоркувавши її, подав мені. — Зігрійся, Звіробое, ти ж, мабуть, змерз чекаючи. І потім треба шанувати звичаї мисливців.

Мое роздратування трохи вляглося, я взяв пляшку і зробив один ковток. Пахуча рідина приємно зігрівала душу, я передав ром Єві, і вона теж трохи відсьорбнула, після чого розкрила рот і довго ловила холодне повітря.

— Вогняна вода, — сказав Гена, відпивши свою долю, і заховав пляшку в торбину. — А тепер перекусимо, поки наша зяятина ганяє по лісі.

Він відкинув широкі поли кожуха і запросив нас сісти. Я відмовився, а Єва сіла, обхопивши руками коліна. Вона помітно повеселішала, і на її виду з'явилися якісь незнайомі мені, ледь вловимі риси. Вони то проступали, то знову зникали, наче іскорки на освітленому сонцем снігу.

Ми їли шинку з вовчим апетитом.

— Як смачно, — сказала Єва.

— Ще б пак, — Гена глянув на неї. — У лісі та ще й на морозі. Тепер я добре розумію свого батька. Всі його вважали завзятим мисливцем, але він завжди повертався з порожніми руками, принаймні так здавалося іншим. Та для мене, малого, він діставав з кишені шматок хліба й сала і казав: «Це тобі від зайчика». Хліб пах лісом і снігом, і я ніколи не їв нічого смачнішого. А коли сусідські хлопчачки кепкували з мене, що, мовляв, мій батько

дурно тиняється лісом і нічого не може вбити, я кричав, що вони брешуть, бо чітко уявляв собі, як підбігали до тата зайчата, як він брав у них для мене гостинця і гладив їхні пухнасті шубки. Ті зайчата і зараз перед моїми очима, всупереч усякому холодному глуздові. Я й зараз вірю в тих зайчат, хоч уже й сам мисливець.

Гена затих, і ми з ним закурили. Єва дивилася десь у глиб лісу, вона знову якимось посумнішала, однак легенька тінь сентиментальності, що лягла під її вії, була для мене загадковою.

Такою Єву я ще не бачив.

— Ну, заець, постривай! — обірвав нашу задуму Гена, і ми згадали, що пора йти далі. Євині очі враз просвітлили, і вона допомогла Гені застібнутися.

— То що, Звіробое, — спитав він, — може, віддаси вже рушницю мені?

— Ні, я ще не стріляв. — Я пішов швидше, бо відчув, що Гені вже не так до полювання, як до жартів, а мені все ще хотілося вчинити для Єви щось незвичайне.

— Не стомилася, Червона Шапочко? — почув я позад себе Гену.

— Ні, Вовчику-братику.

До мене долинув Євин сміх, і в ньому забриніли нотки, яких я ніколи не чув у її голосі. Я мав би радіти, що Єві так весело, адже хотів, щоб цей день був для неї святом, але натомість у мені ворухнулося якимось інше почуття. Я намагався ні про що не думати і впевненіше ступати на рипучий сніг: рип-рип-рип-рип.

Коли я озирнувся, побачив, що вони вже добряче відстали від мене, Гена щось гаряче розповідав; мені нічого не було чутно, але я здогадався про це з його виразної жестикуляції. Я почекав на них. Ми вже чимало відійшли од місця, сходженого мисливцями. Я спробував не дивитися на Єву: чимось чужим віяло від неї.

— Так, Звіробое, — діловито почав Гена, — підеш так і отак, — він махав рукою. — Там буде дубняк, біля нього й станеш. А ми заженемо тобі он той вибалок, ясно?

— Як день, — сказав я їй, щоб мій вигляд нікому не здавався дивним, посміхнувся до Єви. Але обличчя мене не послухалось, наче воно задубло на холоді. Єва серйозно дивилася на мене, однак я не хотів стрічатися з її поглядом.

Відійшовши на кілька кроків, я почув, як Гена промовив:

— Одягни, Червона Шапочко, рукавичку на носик.

І чужий сміх.

Голубів сніг під моїми ногами, неначе він віддзеркалював небо, і важко скрипіли дерева. Десь байдуже вистукував дятел. Не пам'ятаю, як опинився я під деревом, на якому він сидів, але я довго слухав його вистукування, припавши вухом до стовбура, так само, як це робила Єва, і думав про неї. Мені хотілося, щоб це був той самий дятел, що його слухала Єва, дівчина, якій належав цей день.

— Ось так, Звіробое, — мовив я вголос, сам не відаючи, що саме — так; налякав пташку, і вона полетіла геть.

Я рушив далі, але дубняка ніде не було. Пройшовши ще якусь відстань, я зрозумів, що збився з шляху, бо, коли Гена пояснював маршрут, я думав про щось зовсім інше, набагато важливіше за пошуки дубняка. Мені не залишалося нічого іншого, як повернутися назад по своїх же слідах. Коли я дістався дерева, коло якого слухав дятла, в моїх вухах знов пролунало: «Ось так, Звіробое», немов ті слова повисли тут у повітрі. Але я подумав: «Хай все одно день цей буде для неї святом». І від цієї думки мені стало боляче.

А потім я йшов по їхніх слідах, а дивився лише на сліди Євиних чобіток. Якби поруч них не було чоловічих, я б, либонь, щодуху помчав туди, куди вони вели, аби швидше побачити Єву, зазирнути в її тьмяні очі.

Зненацька я побачив таке, чого ніколи не сподівався. Я стояв над самим вибалком, і те, що було внизу, відкривалося переді мною як на долоні. Я бачив і чув усе. Мене не вразило те, що Єва сиділа на Гениному кожусі, а сам Гена мчав із невеличкого пагорба, тягнучи свою вдяганку за рукав, як санчата за вервечку.

Дивного тут не було нічого. Але дівчину, яку розважав мій приятель, тієї хвилини я не впізнав. Це була не моя Єва. Ця дівчина розсипала такий радісний, такий щирий сміх, якого я ніколи від неї не чув. Зі мною вона ніколи не була такою, це інший зумів викликати в неї таку нестримну радість, що, коли кожух вислизнув з-під неї, дівчина ще довго котилася по снігу, і він розсипався золотими й блакитними іскрами...

Не тямлячи себе, я майже побіг у протилежний бік, і в очах моїх миготіли іскри: золоті й блакитні. Я не знав, куди я йду, і не думав над тим, проте ясно було одне: залишатися там я не міг. Сніг зітхав під моїми ногами.

...І тоді звідкілясь узялось те зайча. Бознавіщо, — адже я вже був переконаний, що ніякого бенкету не буде, — я приклав до плеча рушницю. Білий клубочок стрибав у моїх очах. Чи то інстинктивно, чи то від злості я вистрелив двічі, майже не цілячись.

Звіря як з'явилося, так і зникло, а я стояв, опустивши рушницю, жалюгідний і спустошений, і не відчував ні запаху лісу, ні запаху снігу. Стояв і ні про що не думав.

— Не вбив?! — раптом аж скрикнула за моєю спиною Єва, і я, не озираючись до неї, заперечно похитав головою.

— Слава богу... — Її кроки наближались до мене, я вже чув її уривчасте дихання, і враз Євині руки лягли мені на плечі, і вся вона притислася до мене. — Слава богу... — шепотіла дівчина. — Слава богу. Коли завгодно, тільки не сьогодні. Сьогодні такий день... такий день... я вперше зрозуміла, що люблю тебе, Звіробое...

Розмова, підслухана ненароком

Вечір перший

Тихін сплутав найноровистіших коней і відпустив табун пастися, а сам улігся горілиць на возі, вимощеному свіжоскошеною осокою. Він дивився на небо, де якраз починали займатися зорі, і попихкував міцною цигарочкою, яка за кожною затяжкою теж поблискувала, наче зірка.

Вечір був тихий і теплий, тільки чулося жвакання зморених за день коней, а від річки тягло вогкою прохолодою. Не першу ніч зустрічав Тихін отак у задумі, просто неба. То була його химера — дивитися в безодню зоряного неба. Тоді в голові купчаться дивовижні, аж моторошні, здогади, а часом таке приверзеться, що Тихін тільки скаже до себе «тьху», перевернеться на возі долілиць, — носом у накошену траву, — та так і засне.

Зараз Тихін теж дивився у небо, але не бачив, як звисока підморгували до нього зірки. Наче вдивлявся крізь поцятковане вогниками небо, як крізь решето, у якусь незбагненну далечінь. Він думав про те, що п'явкою засіло йому в грудях і ось уже котрий день ссало душу. Думав про свою єдину дочку і все більше приставав на гадку, що з Маринкою коїться щось лихе. Воно, звісно, літа у неї такі, молодість — вона дурна, та віднедавна Маринка стала ховати од батька очі, і це насторожувало Тихона.

Дівчина перебралася від нього в окрему кімнату (хоч змалку була лякливою і після смерті матері спала там, де й Тихін), і він частенько чув, як, перш ніж лягти спати, Маринка шелестіла босими ногами у той куток, де стояло високе дзеркало.

Останнім часом худеньке Маринчине тіло потугішало і набрало округлих форм, аж Тихін ніяковів, як дивився на доньку. Затісними стали для неї нещодавно накуплені платтячка. І Тихін почав розуміти, що його Маринка вже не дитина. Бо чого б ото крутився коло їхнього двору Бондарчуків студент. Ех, забере хтось Маринку в Тихона, і зостанеться він один як палець.

Дедалі повітря ставало вологішим, дрижаки пробігли плечима. Він понишпорив рукою у передку воза, пошукав брезентову накидку, проте її там не було. Тихін обмацав усього воза, навіть зазирнув під осоку, і тільки тоді здогадався, що забув її на конюшні. Холодок пробирав йому спину; а коли випаде роса; тоді пробути цілу ніч у лузі роздягненим — хай йому грець. Тихін вирішив гайнути додому по якусь куфайчину. Коней турбувати не варто: йому не спішно, та й до хаги — ногою ступити.

Коли Тихін відійшов од річки, вечір знов огорнув його теплими хвилями і дихнув у лице трав'яними пахощами. Тихін прошкував межею свого городу і ще здалеку зачув різкий запах безу, що розкішними кущами поріс у нього над шляхом. Од тих пахощів здавалося, ніби й густі сутінки бузкового кольору, і небо мали фіолетовий відтінок. Тихін

пригадав, як хотів було повикорчовувати без, аби на тому місці посадити зайвий клаптик картоплі. Маринка не дала. Ще й обізвала його скнарою.

І добре зробила, думав тепер Тихін, вдихаючи п'янке бузкове повітря, що надавало йому якоїсь юної сили і ніжності, аж хотілося лагідніше ступати на землю.

У його вікнах ще не світилося: Маринки не було. Нехай, такого вечора молодій дівчині гріх не погуляти. Він одсунув цеберку, під якою завжди лежав ключ, і враз до нього долинув зі шляху Маринчин голос — якийсь здушений, дорослий, аж чужий.

— Навіщо ж було обіцяти?

Тихін завмер, обіпершись рукою на цеберку.

— Я й зараз можу все повторити, — одказував Бондарчуків студент.

— Не вірю. Ти брешеш... — Голос її зірвався, і болючий нерв забринів у Тихоновім серці.

— Це не так, я люблю тебе, — не запинаючись, наче зі сцени, правив своєї Бондарчук. — Ти найкраща дівчина з усіх, що мені доводилося бачити.

— Чом же ти не радієш? Злякався...

— Я ж кажу, що мені не можна одружуватись. Ні на тобі, ні на кому...

— Ні на кому? — з тихим жахом у голосі перепитала Маринка.

— Я не про те... — Бондарчук нарешті зам'явся. — Спершу треба закінчити інститут. Бо все полетить шкереберть. Підуть діти... Яке ж тоді навчання? — Видно, він давно при-

готувався до цих одмовок, але віч-на-віч з Маринкою губився і слова не трималися купи.— І як ти можеш?.. Саме зараз... вимагати...

— Я нічого не вимагаю, — тихо, не своїм голосом проказала Маринка. — Тільки думаю за дитину.

Пекучі дрижаки затіпались у Тихонових грудях. Він ще нижче схилився над цеберкою, наче злякався, щоб його не побачили в таку мить.

Маринчині слова повернули його до тям.

— Що ж робити? — спитала, ніби саму себе.

— Те, що роблять усі. Не з одною тобою таке... Складного тут немає нічого.

Стало тихо. Тиша аж дзвеніла в Тихоновій голові. Потім він знову почув:

— Я не можу.

— Ти мусиш подумати й про мене. Це село, тут таємниць не буває... — Раптом він спохопився, що говорить уже не те. І голос його розкришився, забриніло в ньому благання. — Маринко, послухайся. Я ж люблю тебе.

— Ти брешеш. Ти брехав завжди, тепер я вже знаю, — відповіла якимось далеким, байдужим, відстороненим голосом.

Знав уже й Тихін.

Втягнувши голову в плечі, йшов він до луку і спотикався, як поранений звір. Зодягнутися він так нічого й не прихопив, бо навіть не заходив до хати, і біля річки вологий холодок знов почав трусити його тілом, але Тихін вже нічого не відчував.

Вечір другий

— Догулялася?! — кричав Тихін. — Іди ж іще війсь, чого руки склала?! Бодай би я не дожив до цього дня, як оце маю терпіти такий сором. Краще б мені було піти в могилу зразу за матір'ю, щаслива вона, що не бачить, до чого докотилася її доця! Чого ревеш, шльондро?! Пізно! Пізно вже!

Маринка плакала, не закриваючи обличчя. Сльози заливали їй щоки, змочували губи, від чого вони червоніли ще дужче. Жаль здушував і Тихонові груди, проте він кричав ще гучніше, аби його розігнати.

— Іди! Іди до Бондарчуків, невісточко! Щоб і ноги тут твоєї не було, щоб і духу, чуєш? Не треба мені байстрюка! І покритки не треба, чуєш?! Не йдеш? — подався Тихін наперед, і лице його здригнулось од крику. — Ну, то піду я! Піду і скажу, що я одірву голову їхньому грамотієві, а тоді нехай мене судять.

— Тату! — Маринка кинулася до дверей і заступила йому дорогу. — Благаю вас, не треба. Не йдіть...

— Тепер моя черга з ними балакати. Зійди з очей. — Тихін одіпхнув дочку.

Він ішов так швидко, що зустрічні озиралися і довго дивилися йому вслід. Та коли угледів високий тесаний паркан, що заступав Бондарчуків двір, він завагався. Озирнувся на всі боки — не хотілося, щоб хто-небудь його тут бачив. Тихонові здавалося, що варто комусь лише глянути на нього — і той одразу збагне, що й до чого.

«А щоб ти здохла», — подумав він про собаку, що зняла гвалт на весь кутік, коли Тихін заскрипів важкою, наче брама, хвірткою. Ще важчими здалися йому і сінешні двері.

— Драстуйте вам у хаті, — сказав Тихін ще з порога, знімаючи полинялого картуза.

— Здоровий був, — одказав Бондарчук старший, здивований несподіваним приходом. Він якраз увівся за вечерю і ждав, поки прохолоне суп.

Тихін переминався з ноги на ногу, не відходячи од дверей, і намагався вгадати, чи вдома хлопець. Він обвів колючим поглядом простору кімнату, потім начеб прислухався. Бондарчук зрозумів, що гість прийшов не знічев'я, і його теж поійняла тривога. Але спробував говорити якнайспокійніше, ніби аж весело:

— От і повезло, що ти зайшов. Тепер жінка — хоч-не-хоч, — а налле чарку, бо самому мені не дає. А гультяя мого немає вдома, — сказав ні сіло ні впало, мабуть, навмисне, аби застерегти вираз Тихонового лиця. — Сідай підвечеряємо.

— Не за тим прийшов, — одказав Тихін.

Почувши, що молодшого немає вдома, він посмілішав.

— А що ж таке? — хрипувато запитав Бондарчук, який уже майже відгадав причину одвідин, але все ще не подавав виду. — Та ти сідай, сідай, Тихоне, — припросив так запіпадно, що аж сам здивувався. І підсунув табуретку.

Тихін підійшов ближче до Бондарчука, але не сів.

— Халепа на мою голову, — сказав. — Марина моя... — (він уперше назвав свою дочку Мариною і від того запнувся) — Марина... той... у положенні вона. А Сашко не хоче... брати. — Тихін так вимовляв слова, ніби захилювався ними.

Бондарчук поволеньки підводився і дивився Тихонові прямо в очі.

— Це вона тобі сказала?

— Сам чув, як балакали.

Бондарчук важко опустив голову і мовчав. З кухні вийшла його дружина з пляшкою горілки, але зупинилася і розгублено зиркала то на Тихона, то на свого чоловіка.

Усі мовчали. На столі холов суп.

— Я з нього два зроблю, — обізвався, на решті, Бондарчук.

— Воно, може, й не треба було б казати, але ж... — почав Тихін.

— Треба! — перебив його Бондарчук, мов батогом ляснув.

Потім усі принишкли, ніби на них падала невинна вина. Тихонові більше не хотілося тут залишатися, він попрощався й пішов додому. Камінь не спав із серця, більше того — він поважчав.

Коли Тихін доплентався до свого двору, різкий запах бузку боляче нагадав йому до найменшої дрібниці вчорашній вечір, і Тихона взяв сумнів: чи варт було йти до Бондарчуків?

Хата була відчинена, проте — порожня. Тихін увімкнув світло і побачив бліді стіни, розколошкані подушки на ліжку, зупинений годинник — нікому не спало на думку підтягти

гирку. І враз усе йому видалося таким зім'ятим, таким непотрібним, осоружним і безглуздим, що Тихонові запраглося тільки одного — побачити Маринку. Яким же він був жорстоким до неї!

Порожнеча ставала нестерпною. Тихін вишов надвір і гукнув:

— Маринко! — Відтак ще й ще: — Маринко! Маринко!

Ніхто не озвався. Зненацька в голові майнула думка, від якої він похолов. Зашуміло в скронях.

До річки Тихін майже біг. Виглянув місяць, розлив лимонне світло на зелений берег, на верби.

— Маринко!

Освітлена осока, здавалося, випромінювала ясно-зелене сяйво, наче фосфор.

— Маринко!

На дні річки лежали зорі й місяць, мовби світ перевернувся догори ногами.

— Маринко!

Вона стояла коло води, наче лозинка. У місячному світлі її обличчя побіліло ще більше. Як полотно. Самотня, беззахисна, вона якось безпорадно дивилася на батька, і жодної тіні остраху вже не було у її очах. Такий погляд у вимученої тварини, знесиленої безнадійним борсанням у пастці. Тихонові хотілося кинутись до неї, пригорнути її, та він тільки мовив тремтливим голосом:

— Дивись не прохолонь. Аби лиш була здорова, а буде здоров'я — буде все.

Коли йшли додому, Тихін зняв свого старенького піджака і непомітно накинув

Маринці на плечі. Йому хотілося сказати їй щось дуже гарне і лагідне. Однак нічого путнього не спадало на думку. Та щоб якось завести мову, Тихін сказав:

— А без наш не цвіте, а просто кипить. — Маринка не озвалась, і він правив далі: — А я, старий телепень, — рубати його. І наїде ж таке на людину...

Вечір третій

Маринка повернулася з ферми. Від неї, як завжди, пахло свіжим молоком. Легка втома надавала обличчю якоїсь поважності і зосередженості. У такий час Маринка найдужче подобалася Тихонові, і коли вона починала чепуритися до клубу, він сідав на лаві і стежив за кожним її рухом. «Ну, тату», — ніяк віла Маринка. «От ти, їй-богу, наче маленька», — одказував Тихін і брався скручувати цигарку.

Та цього вечора Маринка нікуди не прибиралася. Після вечері вона мовчки пройшлася по хаті з кутка в куток, не знаходячи собі місця, потім підійшла до батька.

— Скидайте сорочку, виперу.

— Та вона ж чиста, — сказав Тихін.

— От і ні, заношена.

— То вже задня випереш, — одмовлявся Тихін.

Рипнули сінешні двері, потім хтось постукав і зашарудів, шукаючи клямку. Нарешті зайшов. Бондарчуків хлопець. До Тихоно-

вої господи він завітав уперше і тепер почувався тут, як у темряві. Несміливо привітався і, дивлячись не на Маринку, а на Тихона, сказав:

— Я згоден, дядьку.

Тихін перевів погляд на Маринку, вона була навдивовижу спокійна, ніби це її не обходило.

— А чого ти мені про це кажеш? — знижав Тихін плечима. — Он із нею балакай, діло її. — І, мовби показуючи свою непричетність до розмови, він дістав кисет і вийшов надвір.

— То просять, то не хочуть тебе й слухати, — роздратовано сказав Бондарчук. На одинці з Маринкою він посміливішав. — Самі не розберете, чого вам хочеться.

— А ти розбираєш? — аж крикнула Маринка, і очі її загорілись, як жарини під подувом вітру.

— Що? — не зрозумів Бондарчук.

— Нічого, — сказала уже байдуже, і плечі її опустилися.

— Ти ж сама хотіла. І я прийшов сказати, що...

— Злякався, — мовила вона тихо й пригнічено. — Нічого мені од тебе не треба. Цить...

— Але ж...

— Іди. Іди звідси.

Бондарчукові, може, тільки цього було й треба, та зараз він почувався приниженим, втоптаним у багно.

І він сказав:

— Якщо я піду, то моя нога більше не ступить на цей поріг.

— Та йди вже. — Маринка нетерпляче кивнула на двері, бо на очі набігали сльози, а їй не хотілося, щоб він їх помітив. Уже крізь туман Маринка бачила, як щезла за дверима його постать, чула, як голосно грюкнули двері. Тільки тоді вона дала волю сльозам, наче то вони тягарем зібралися в її серці і тепер мали вилитись усі до краплі...

Потім зайшов Тихін. Він бачив, як Бондарчук простував із їхнього двору, не сказавши Тихонові й слова, і здогадався про все. Тихін випалив не одну цигарку, перш ніж зайти до хати, а зараз дивився на дочку і думав, що б їй сказати.

— Маринко, а випери-но мені сорочку, — попросив. Потім одійшов у куток, зупинився перед великим дзеркалом і провів пальцями по шорсткій щоці. — Та й щетину пора зчухрять. Занехаявся я, мабуть, старію...

Кислі сувиці

1

Тиша. Яскраво-жовті кола пливуть по стиглому житі. Стебла, колосся зливаються в єдину золотаву масу, що вигинається м'якими хвилями. Вони колишуть дівчину. Тіло її теж золотисте, ледь притрушене оранжевим пилком, наче бджолою пергою. Вигини плечей, рук, в'юнкі коси — тануть, вплітаються у хвилі жита і губляться в них. Дівчина розтає, видіння зника, і на мить западає темрява.

Гарячий храп коня торкнувся обличчя, і Степан розплющив очі. Над ним схилив голову Гривань. Тупцювали на місці його довгі стрункі ноги, і здорові м'язи коня, бігаючи під цупкою гнідою шкірою, вилискували на сонці.

Степан почувався напрочуд легким, мовби, лежачи, він ледве торкався трави і вона навіть не згинала під ним свої тоненькі зелені язички. Він здогадався, що це від того сну, який побачив, ненароком задрімавши, і йому дуже кортіло його пригадати.

Враз хлопець згадав про отару, підвівся на лікоть і поглянув у видолок, де паслися його вівці. Велетенською білою плямою вони вирізнялися на зеленому тлі.

На пагорбі Степан несподівано побачив якогось чоловіка з невеличкою кінокамерою. Овець знімає, здогадався хлопець. Той ще довгенько ковзав блискучим об'єктивом по

видолку, вряди-годи переводив його на небо і шулився від задоволення, поки, нарешті, повісив камеру на плече й озирнувся до Степана.

— А, прокинувся, козаче! — гукнув він, простуючи до чабана. — Не гніваєшся, що я без твого дозволу овець знімаю?

— А мені хіба що? Знімайте собі на здоров'я, — одказав Степан. — Не мене ж.

Хлопець уже дібрав: цей чоловік із тих, що приїхали до їхнього лісу знімати кіно. Він був у білих штанях і такій же сорочці, на примружені очі кидав тінь дашок маленького картузика.

— Хіба аби тебе знімав, то вже й образився б? — Чоловік опутився додолу поруч хлопця. Степан на хвилю запнувся. Він уже уявив себе на екрані. Обов'язково кольоровому і верхи на Гриваневі. Мчить полем. Миготить обрії. Зверху небо синє-синє. А внизу трава. Стелить йому дорогу зеленою скартиною.

— Та хто зна? — сказав Степан, вдаючи, що те його зовсім не обходить. Все одно цей чоловік тільки балакає. А як до діла... — А ви ж хто такі будете? — запитав для порядку.

— Оце він і є, наш хліб, — той поплескав стінку камери точнісінько так, як Степан плескувату щоку свого гнідого, й усміхнувся, від чого поглибшали брижки біля країв його очей, а сухувате обличчя так зіщулилось, що, здавалося, вже не могло розправитися і прибрати сердитого виразу. Степан посмілішав.

— Овець ви нащо знімаєте? Теж у кіно?.. Стривайте, я їх зараз наверну, а то жито

почнуть толочити, — кинув Степан і схопився з місця.

Він скочив на Гриваня, і той одразу пішов у галоп. Режисер захоплено дивився услід вершникові, що обліг коня ногами і хвацько нісся поперед отари, яка витяглася тепер білою смугою. Вівці збивалися в гурт і повертали назад у видолок. Налякані мигтінням копит, вони кидалися всередину, шукали прихистку одна за спиною іншої, й утворювався живий круг.

Режисер уже хотів було схопитися за камеру, але чомусь передумав і тільки підмахнув рукою, мовляв, отак їх, козаче.

— Добрячого коня маєш, — сказав він Степанові, коли хлопець знову сів навпроти.

— А то ж як, розумна коняка. Мені без неї як без рук. Бригадир хотів дати Гриваневі роботу поважче. Але ж овець пасти тепер не кожний і схоче, от я й сказав йому: буде Гривань — буде й пастух. В полі без коня робити нічого.

Усміхнені очі режисера посерйознішали, приглядаючись до юнака. Йому подобалася і дужа постава, і глибокі сірі очі, і широке вольове підборіддя пастуха. Навіть горбинка, що виступала на гордому носі, пасувала до його засмаглого обличчя. Тієї хвилини режисер, можливо, волів бути скульптором. Він дивився на Степана, зрідка киваючи головою, але, видно, думав про щось своє. Мабуть, про те, що завжди в нього з'являються якісь ідеї тоді, коли вже починається робота. Доводиться багато чого міняти.

А час не жде.

— А знаєш, інакше, я таки зніматиму тебе. Звісно, якщо нічого не матимеш проти. Але зятям собі — це не забавка. Це... а втім, зрозумієш усе потім. Приходь, ти знаєш, де ми зупинилися. Запитаєш Бровченка. А тепер мені пора.

Він підвівся і швидкими кроками пішов у бік лісу.

Уже далеченько зупинився й гукнув:

— І неодмінно приїжджай своїм конем! Чуєш?!

2

Ген попереду замаячів ліс, і хлопець нервово потягнув на себе вудила, пустивши коня кроком. Спочатку його підганяла цікавість, та, коли перед ним постав ліс, зробилося боязко, і Степан став притримувати коня. Либонь, аби він ішов пішки, ноги б самі не послухалися і повернули назад. А так... Ні, Степан покаже, що він теж не ликом шитий. Чекати лишилося обмаль. На узліссі вже відніються намети.

Степан зупинив коня і звернувся до якогось молодика, котрий уместився на поваленому грабку, гортаючи журнал з кольоровими малюнками.

— Мені треба Бровченка, — він намагався говорити якомога впевненіше.

— Тобі? Бровченка? — здивувався той, від чого Степанові знов захотілося облишити все і чкурнути геть, у своє поле, де спокій і тиша.

Але хто такий врешті-решт цей хвалькуватий хлопчисько і чим гірший за нього Степан?

— Авжеж, Бровченка, — повторив пастух. «Режисера», — хотів додати, але це вже було б зайвим.

— А, приїхав-таки. — Бровченко сам ішов до Степана. — Я чекав на тебе. — Він, здається, був радий зустрічі, і це трохи заспокоїло хлопця. Степан зіскочив з коня, і режисер подав йому руку.

— Ну от і молодець.

Вони поволі йшли поміж дерев, кожен думав про своє.

— Гарно тут у вас. — Бровченко не квапився переходити до основного.

Степан чекав.

— Ти весь час тут живеш?

— Атож.

— Чабануєш, кажеш?

Хлопець тільки повів плечима, мовляв, самі ж бачили.

— А отара ж твоя за ким тепер? І як тебе відпустили з конем?

— Гриця впрохав, щоб попас день-другий, — сказав Степан, буцім Бровченко знав того Гриця. — Довго б не довелось торгуватися, але ж той зірвіголова тільки тому й погодився спочатку, щоб на Гриваневі погасати. Так я й приїхав, як казали. А якщо вже не треба, то... — Степан випалив це одним залпом, щоб одразу покінчити з усіма зайвими розмовами.

— Он який ти жвавий. — Бровченко був задоволений. — Тільки ж не все одним махом. — Він зупинився і пильно глянув Степа-

нові в обличчя. Бровченко помітив, як міцно стислися його губи.

— Я знаю, в тебе це славно вийде... Ти повинен промчати полем на своєму коні до того місця, де на тебе чекає кохана. Тоді ти підхопиш її і зникнеш за обрієм. Це буде спогад, її спогад, розумієш? І таким ти з'являтимешся на екрані кілька разів. Та про це ми ще поговоримо, а зараз я тебе познайомлю з твоєю коханою, — засміявся він, і на мить Степанові здалося, що з нього глузують.

— Юрко! — гукнув Бровченко на хвалька, який усе ще гібів над своїми малюнками. — Поклич-но, будь ласка, до мене Нелю.

Хвалько зник за деревами і незабаром з'явився з біловосою дівчиною.

— Ви мене кликали, Леоніде Петровичу? — Дівчина метнула за спину золотаві змійки кіс, і її погляд на хвилюку зупинився на Степанові.

— Так, ось познайомся, Нелю. Це твій вимріяний коханий. Гарний, чи не так? Уяви собі, як він підхопить тебе у білій льолі і помчить степом.

Хлопець глянув на тонкий стан акторки. Невже йому дозволять обійняти її? І хіба він може бути коханим цієї красуні?

— Але ж цей епізод випав із сценарію, — здивувалася Неля і, кивнувши Степанові, закопилила малинову губку.

— Випав, бо не було дублера.

— А тепер є... — Чи то спитала, чи ствердила дівчина. Блискучий жмуток волосся знову ковзнув із-за плеча до її розкішних грудей, і вона звичним жестом одкинула його назад.

«Вона не хоче цього», — подумав Степан і відчув, як зашарілося його обличчя. Ось недалечко пасеться Гривань. Кілька стрибків — і ці люди його більше не побачать ніколи. Тільки ж Бровченко...

— Рада була познайомитись, — ніби здалеку долинув до нього Нелин голос.

3

Коли вона підходила до Степана, він ненавидів себе за свою недолугість і не знав, куди подіти громіздкі руки. А вона, ніби навмисне, робилася такою легенькою, як польовий метелик, і до неї було боязко доторкнутися, щоб не струсити ніжний пилоч з її гладенької шкіри.

Вона завжди весела. У неї все гаразд, і це дозволяє їй кепкувати над іншими. А з ним вона добра, тільки дивиться ледь здивованими очима, розтуливши рожеві губи.

Зараз вона теж наближається до нього, загадково усміхнена.

— Готуйся, Степане. Завтра будемо репетирувати мій спогад. — Її миле личко стало схожим на дитяче. — Ти міцно триматимеш мене? Не кинеш? Бо я боюся.

Від цих слів, а скорше від самого її голосу у Степана напружився кожен м'яз.

— Не бійся, — сказав він. А потім розгубився і підійшов до Гриваня, не знаючи про що говорити.

Неля теж підступила до коня і погладила його гриву.

- Він у тебе не злий?
- Ну що ти!
- А мені можна на ньому проїхати?

Він тільки кивнув головою і ніяково розвів руками, мовляв, що ж тут неможливого.

Вона підійшла до Степана зовсім близько, і хлопець відчув на своїх щоках її тепле дихання. Він обхопив її тонкий стан і висадив дівчину на коня. Та коли Гривань зрушив з місця, Неля зойкнула і попрохала зупинити його.

— Зсади мене, — сказала вона Степанові.

Дівчина стрибнула на землю, і її гарячі руки ковзнули по Степанових плечах, а в його очах спалахнуло світле волосся. Потім вона довго дивилась на нього, і, коли здригнулися її губи, Степан відчув, як незрозуміла втома налила його тіло.

— До завтра, — вичавив із себе він, плигнув на коня і зник за деревами.

4

Неля стояла у високій траві в довгій білій сорочці, а через поле до неї летів на коні Степан. І не був уже він незграбним, а почувався сильним, і навкруги було вільно й просторо. Степан сам хотів цього і думав, думав про неї, навіть і не згадуючи настанов режисера. Гривань зрозумів Степана, його задні ноги на мент прикипіли до землі, а передні метнулися вгору. Степан перехилився набік, і Неля опинилася в його обіймах. Золотокоса голівка

припала до його грудей. Десь біля його занімілої долоні билося її серце.

— Чудово! — вигукнув Бровченко. — Ти сам не знаєш, що ти за молодець. Завтра ж зробимо зйомку. А зараз можете бути вільними, голуб'ята. Юрко! Ходімо мершій зі мною.

Степан ліг на м'яку траву і заплющив очі. Гаряче припікало сонце. Стрекотали коники. Чийсь легкі кроки наближались до нього. Йому здавалося, що ось зараз він прокинеться і все це зникне, лише спокійно пастимуться вівці і жито гнатиме свої лагідні хвилі.

— О, новий кіномісяць забув про все земне і гадає думку про небо! — Над ним стояла Неля. Степан підвівся. Вона вже була в коротенькій сукні з глибоким декольте.

— Хіба можна забути про все? — сказав він і сам злякався своїх слів.

— Кого ж це ти не можеш викинути з голови?

— Хоча б тебе. — Степан не знав, куди подіти очі.

— О! — від неспокійного дихання підіймалися і опускалися її груди. Наче двоє круглих їжачків було замотано в тонку тканину і вони намагалися якимось виплутатися з пастки.

— Шкода, що у вас немає річки, — сказала Неля. — Такий спечений день — і ніде купатись. Я б зараз не знаю що віддала за будь-яку копанку.

— У лісі є одне озерце, але воно дуже маленьке. І вода там джерельна й холодна, бо ніколи не вигрівается. — Степан видобув із

себе, либонь, найдовшу фразу з усіх, які мовив їй за весь час знайомства.

— І тобі не соромно? Досі не показати його мені!

Вони продиралися крізь густий чагарник. Неля подряпала ногу об гілку шипшини і з жахом відскочила вбік.

— Ох, я думала — гадюка, — зітхнула вона полегшено, притулившись до Степана.

— Зараз гадюки там, де суниці, — заспокоїв її хлопець. — Ти любиш суниці?

— Хто їх не любить.

— Я знаю поблизу гарні ягідники, — зрадив Степан. — Тепер стоять сонячні дні, і суниці дуже солодкі. Це якщо літо хмарне, тоді вони кислі.

— Але ж там, ти кажеш, гадюки.

— Ні... Чи той... Не бійся, — попрохав він врешті.

— І'аразд, я не буду, — сказала Неля.

Та коли вони підійшли до ягідника, що поріс дикими кущами, вона відмовилася йти далі. Степан збирав суниці сам. Потім він простягнув їй долоню, на якій червоніли, як жарини, соковиті ягоди. Вона нахилилася і губами визбирала їх з руки. Степанові пальці тремтіли. На її вустах загорілися багряні крапочки соку.

— Справді, дуже солодкі, — сказала вона, і в блакитних очах знову майнули ті вогники, від яких йому робилося тяжко. — Спробуй, який солодкий сік.

Степан глянув на свою долоню, але вона була порожньою. Тільки на розтулених Нелиних губах яскравіли звабливі крапельки.

Це літо видалося жарким, і вони були дуже солодкими, ті червоні бризки. Не пам'ятаючи себе, він обійняв її і притиснувся пересохлими губами до її губ, ніжних і вологих, змочених пахучим соком лісових ягід. Вона випручалася з його ведмежих обіймів.

— Ти покажеш мені озерце? Мені душно, — сказала вона спокійно, ніби нічого не трапилось.

Степан покійно пішов далі в гліб лісу. Він мовчав, і скрізь стояла тиша, навіть не шуміли верховіття дерев, бо то був гарний день погідного літа.

Озерце насправді виявилось зовсім крихітним. Холодна джерельна вода була геть прозорою, і виднілося чисте піщане дно. Нелю це задовольняло цілком. Вона повільно стягла з себе легеньку сукенку і зосталася у веселковому бікіні. Крізь верхів'я дерев пробивалися промені сонця і, несміло торкаючись її тіла, золотили засмаглу шкіру. Вона наблизилась до озерця і, схилившись, дивилася на своє віддзеркалення. Потім опустила ногу у воду й одразу ж вихопила її назад.

— Ух, і холодна ж. Як крига! — скрикнула і озирнулася на Степана.

Він примружив повіки, наче в очі ударило сонце, але погляду не одвів. Нелю помітила це й, сколихнувши, мов балерина, руками, побігла у воду, збиваючи за собою рій бризок. Ніби веселка у водограї, майнуло її тіло, а за мить Нелю вискочила з озерця вся мокра, тільки сухе блискуче волосся розсипалося по гладеньких плечах. Змерзла, вона лягла коло Степанових ніг на вигріту сонцем траву. Від

холоду її плечі здригалися, і на них тремтіли крапельки роси, як розсипані перла.

— Холодно, — сказала вона, і голос її теж затремтів.

Він опустився додолу і гарячими долонями торкнувся остуджених пліч. Пасмо волосся упало Нелі на обличчя, він простяг руку, аби його відгорнути, прихилився до неї і вже не знав, чиї губи першими подалися назустріч.

Змерзле тіло здригалося й билось об нього, як метелик об шибку, а перед очима все тануло, вкривалося золотим туманом. Якусь мить він ще бачив розкидані на траві в'юнки коси, золотаві, наче притрушені солодкою бджолиною пергою, а потім і вони зникли.

5

Небо затягли хмари. Сірою лядою опустилися вони над землею, і, коли Степан їхав до лісу, на серці не було так просторо, як раніше. Степана не залишала думка: як тепер зустрине його вона? Якесь недобре передчуття засіло клубочком у його грудях і весь час давало знати про себе. Він силкувався його забути й думав тільки про Нелю, а вгорі купчилися насуплені хмари, і небо ховало за ними ясний колір її очей.

Бровченка Степан застав теж не в найкращому гуморі.

— Знов доведеться перенести роботу, — сказав він. — Сподіваюся, ненадовго. Тут уже все залежатиме від погоди.

Збоку, поміж струнких стовбурів, промайнула Нелина постать. Степан підходив до неї повільно, важко ступав на глевку землю.

— А, це ти? Сьогодні зйомки не буде, — сказала вона байдуже.

— Знаю, — сказав він, пригнічений тим, що вона почала з цього мову.

— Так що, вважай, не повезло.

— Кому? — насторожився Степан.

— Ну, як кому? — знизала плечима. — І тобі, мабуть.

Він побачив на її лиці награну посмішку. Образа підступила до горла, але зараз він був готовий прощати цій дівчині все що завгодно.

— Я ж... Хіба я... Плювати мені на зйомку. — Степан ближче ступив до неї. — Я... — Він кволо простягнув руку, аби торкнутися її ліктя, але Неля, ніби не помітивши того, крутнулася на одній нозі і відійшла убік.

— Вибач, у мене тут одна справа...

— Я подожду, — він знову підступив до неї. — Мені не спішно. Я подожду.

— Навіщо?

Степан мовчав. Він глянув їй в очі, та вони вже були холодними і кидали блакитний крижаний відблиск десь убік.

— Навіщо? — знову спитала вона.

— Що навіщо? — не зрозумів Степан.

— Ждати мене.

Він не знав, що й відповісти, і стояв, низько нахиливши брови.

— Сьогодні похмурий день, — сказала Неля, — і мене купатися не тягне.

Степан начеб аж зрадив.

— Можна збирати суниці, — знайшовся на слові.

— Ти ж сам казав, що, коли хмарна погода, суниці кислі, — сказала вона.

І раптом Степан зрозумів усе. Вона вже ніколи й нікуди з ним не піде, навіть якщо буде сонячний день. Він їй більше не потрібний, їй байдуже, чого йому хочеться і що він зараз відчуває.

Свинцевий тупий біль стиснув йому горло і не дав більше промовити й слова. Він круто повернув і кинувся до коня.

— Завтра приїзди якраніше! — крикнув йому навздогін Бровченко.

6

Акторка стояла у високій траві в довгій білій сорочці, а через поле летів на коні Степан. Він мчав до неї тому, що так наказував Бровченко. Він каже, що в Степана все славно виходить. Авжеж, славно. Степан це й сам знає.

Либонь, аби він ішов пішки, ноги б самі не послухалися і повернули назад. А Гривань, хіба він розуміє?.. Та й нехай, Степан покаже, що він теж не ликом шитий.

Неля ближчає, Степан бачить її білу, як статуя, постать. Лунко стукотять копита, і той стукіт відлунює аж у скронях. Вона майже поруч, видно, як вітер грається її розтріпаним волоссям. Хлопець рвонув на себе вудила, і кінь зупинився. Степан заціпенів на ньому нерухомо. Її холодне лице застигло перед

ним. Десь убік кидали крижаний відблиск байдужі очі. Він знав, що йому трєба підхопити її, пригорнути до себе і мчати, мчати ген аж за обрій. Але руки намертво прикипіли до вудил, закам'яніли. І раптом йому захотілося закричати, заволати, що все це брехня! Навіщо брати її в обійми, коли вона цього не хоче? Навіщо її примушувати? Йй усе байдуже! Геть звідси!

Степан скинув із себе заціпеніння. Він щосили шарпнув за вудила, кінь розвернувся й пішов у галоп.

Геть звідси! Туди, де пасуться його вівці, де розлігся попід лагідним житом Гриць.

...Хвилястою стрічкою миготів обрій. Вгорі небо синє-синє. А долі трава. Стелить дорогу зеленою скатертиною.

ЗМІСТ

ПОВІСТІ

Сніг	3
Хто твій Остап, Соломіє? . . .	103

ОПОВІДАННЯ

Ой у полі...	180
На гастролях	187
Дівчина на полюванні	193
Розмова, підслухана пенароком	202
Кислі суниці	213

ИБ № 213

Василий Николаевич Шкляр

ПЕРВЫЙ СНЕГ

Повести, рассказы

Издательство «Радянський письменник»

(На українском языке)

Редактор Н. І. Матвійчук. Художник Д. О. Лукомський. Художній редактор Н. В. М'яскоvsька. Технічний редактор В. В. Чала. Коректор А. М. Голик. З'яно на виробництво 12.V 1977 р. Підписано до друку 5.VIII 1977 р. Папір № 3. Формат 70×90^{1/32}. 7/8 фіз.-друк. арк., 8,34 ум.-друк. арк., 7,97 обл.-вид. арк. БФ 33783. Тираж 15 000. Зам. 7-1792. Ціна в оправі 65 коп. «Радянський письменник», Київ, бульвар Лесі Українки, 20. Одеська книжкова фабрика республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі, вул. Дзержинського, 24.